

yapacak ve böylece onun manevi baba-evlat ilişkisi kuracak bir kişi aranır. Ardından hasat sonrasına gelecek bir gün belirlenir ve tanış köylülerin yanı sıra kente yerleşmiş akraba ve dostlara çağrı gönderilir.

Sünnet günü erkekler ve kadınlar çocuğun evine giderek iki ayrı odada toplanır ve yerel imamın ya da bir hafızın okuduğu Mevlid'i dinler. Bu arada beyaz bir takım elbise ve başlık giydirilmiş olan çocuk erkek akranlarının eşliğinde kiralık bir taksiyle (eskiden at sırtında) köyün içinde dolaştırılır; alayın önünde giden Çingene çalgıcılar müzikleriyle düğünü herkese duyurur.

İdeal olan uygulama Mevlid okumasının ve düğün alayının aynı anda bitmesi ve çocuğun "Allahuekber" çekilerek erkeklerce içeriye getirilmesidir. Erkeklerin odasına götürülen çocuğun başlığı ile takım elbisesi çıkarılır ve entariye benzer bir gecelik giydirilir. Kirva arkadan çocuğun kollarını ve birkaç kişi de ayaklarını tutarken, sünnetçi çarçabuk penisin ön tarafındaki deri parçasını keser. Erkekler yüksek sesle "Allahuekber" çekerek, çocuğun dikkatini dağıtmaya çalışır. Bir aslan gibi cesur davrandığı için çocuğa yağdırılan övgüler arasında, çocuğun penisi sarılır. Çocuk ipek bir yorgan ve renkli kurdellalarla süsülenmiş bir yatağa yerleştirilir; tek tek önünden geçen erkekler onu kutlar ve yanı başına bir miktar para (10 liradan 100 liraya kadar banknotlar) koyar. Onları yine para armağanları sunan kadınlar ve son olarak da çocuklar izler. Köylüler sünneti erkek çocuğun erişkin duruma gelmesini sağlayan bir tören olarak görmezler. Bununla birlikte oniki yaşına, yani namaz kılma yükümlülüğü altına girdiği ve camide erkeklere ayrılmış bölüme geçtiği yaşa varmadan çok önce sünnet olması gerektiğine inanırlar. Sünnet olmamış çocuklar camide genellikle kadınlara ayrılmış bölümde dururlar. Bu bakımdan sünnetin erkekliğe değil, erkek dünyasına geçişi sağlayan bir tören olduğu söylenebilir. Kızlar için buna denk düşen bir tören yoktur ve namaz kılma yükümlülüğü dokuz yaşında başlar.

Ölüm: Hastalıktan yatağa düşmüş bir kimsenin ölüme yaklaştığı anlaşıncı, akrabaları, yakın dostları ve köy imamı dua etmek için odasına toplanır. Eceli gelen kişinin günahlarından dolayı tövbe etmesi ve Allah'tan bağışlama istemesi sağlanır. Ardından onu korkuya düşürmeyecek biçimde, dünyadaki malvarlığına ilişkin vasiyetini bildirmesine yardım edilir. Vasiyette ilk olarak yoksullara, köy camisine ve yerel okula para ayrılır ve böylece ruhun kurtulmasına öncelik verilir. Daha sonra ölüme giden kişi, şahitler önünde akrabalarının haklarını teslim eder.

İmam ve ötekiler zaman zaman "kelime-i şahadet" getirirler. Ama ölmekte olan kişiden buna katılmasını istemezler; çünkü sözleri tamamlamadan (özellikle "Eşhedü enla ilahe..."de kalarak) ölürse, öbür dünyaya imansız gideceği düşünülür. Yakınında olan kişiler acılarını dindirme umuduyla, ayrıca Kuran'ın 36. Suresi olan

Yasin'i okurlar. Aralarından biri bir pamuk parçasını temiz suyla ıslatır ve bunu ölmekte olan kişinin susuzluğunu bastırmada kullanır; çünkü köylüler Şeytan'ın eceli gelen kişilerin başına çöreklediğine ve imanlarından vazgeçme karşılığında bir içimlik su sunduğuna inanırlar.⁸

Öbür dünyaya göçen bir kimse yatağından alınır ve başı kibleye bakacak biçimde bir kilimin üstüne yerleştirilir. Giysiler çıkarılır ve çenesi beyaz bir pamuklu bez parçasıyla sıkıca bağlanır, ayak başparmakları pamuk şeritle birbirine bağlanır ve kolları yanlara yatırılır. Gözleri açık ölmüşse, yumuşak bir hareketle gözkapakları indirilir; böyle bir durumda bir sevilene hasretle gittiği söylenir. Daha sonra çıplak vücudu beyaz çarşafla sarılır ve göğsünün üstüne bir bıçak konur. Bilgi aldığım kişilerden bazılarının bu bıçağın şişmeyi önlemeye yönelik olduğu söylemesine karşın, Gürcüler demirin aynı zamanda kötü cinleri kovma gücüne sahip olduğuna inanırlar.

Ertesi sabah köy imamı ölü evine gelir ve Kuran'ı baştan sona okur. Ayrıca önceki gün vasiyet edilmiş olan "kurtarmalık para"yı alır ve öngörülen yerlere ulaşması için gerekeni yapar. Daha sonra naaş "taharet" için dışarı çıkarılır. Hayriye'de erkekleri köy imamı, kadınları yerli bir kadın yıkar. Türkiye'nin başka yerlerinde olduğu gibi, burada da ölü yıkayan kadınların ebelik yapmaması gerekir, çünkü doğum ve ölüm fasıllarının birbirine karıştırılması günahıdır. Benzer bir yaklaşımla, törensel yıkamada kullanılacak suyu ısıtmada, köylüler genelde hayatla ilişkilendirilen herdem yeşil ağaç odunu yerine, kayın ve meşe gibi yaprak dökken ağaçların odununu yakarlar.

Törensel yıkama sürerken, akrabalar ölü evini arındırmak ve melekleri çekmek için tütsü yakabilirler. Naaşın üç kez törenle yıkanmasından sonra, bütün deliklerin içine ve eklemler arasına kâfurlu pamuk konur. Daha sonra naaş kâfur ve siyah kimyon taneleri serpilmiş bir kefenin içine yerleştirilir. Ardından kefen baş ve ayak taraflarında bağlanır ve tahta bir tabuta yatırılır.

⁸ Bu inançlar ve âdetler Türkiye'de ve Ortadoğunun geniş bir kesiminde yaygındır. Örneğin, Donaldson (1938:70-71) İran'daki Şii Müslümanlar hakkında şunları yazıyor:

Kenar notlarının yer aldığı, özel olarak hazırlanmış Kur'an kitaplarında, 'Yasin' suresinin yan tarafında her Müslümanın ecel vakti geldiğinde bu sureyi bizzat okuması ya da bir başkasına okutması gerektiği belirtilir. Bu okuma acıları dindirecek, korkuları yatıştırarak ve 'ruh teslimi'ni katlanılır bir hale getirecektir; okuma sırasında telaffuz edilen her harf için on melek yere inecek, ilgili kişinin önünde sırayla duracak ve başışlanması için dua edecektir. Bu melekler ölünün cesedinin yıkanmasında da hazır bulanacak, cenaze alayında tabutu takip edecek ve gömme işlemine katılacaktır. Dahası ölünün ruhu bir cennet meleğinin belirmesine ve ona içmek üzere biraz cennet şerbeti verilmesine değin beden ayrılmayacaktır; ancak bu şekilde susuzluğu giderildikten sonra, Azrail ruhunu alacaktır. Ölü kişi mezarda susuzluk çekmeyecek ve kıyamette peygamberlerin kendisi için hazır bulunduracağı suya ihtiyaç duymayacaktır.

Bu işlem bittiğinde, akrabalar, yakınlar ve imam ölü evinde toplanır. Dua edildikten sonra, dört-altı kadar erkek tabutu köy camisine götürmek üzere omuzlar. Yola koyulmadan önce ölü evinin önünde üç kez durulur ve yeniden hareket edilir. Köy yollarında ilerlerken, cenaze alayındaki erkeklerin hepsi ölüye saygılarını göstermek ve sevap kazanmak için tabutu sırayla taşır.

Camiye varıldığında tabut dışarıdaki musalla taşına konur ve topluluk öğle namazı için camiye girer. Ardından dışarıya çıkılarak cenaze namazına durulur. İmamın Fatiha suresini okumasından sonra, imam ile cemaat arasında şu konuşma geçer:

İmam: Muhterem cemaat, şu er kişiyi (hatun kişiyi) nasıl bilirdiniz?

Cemaat: İyi bilirdik.

İmam: Kıyamet gününde onun faziletine şahadet eder misiniz?

Cemaat: Ederiz.

İmam: Komşular, o halde şu kişiye hakkınızı helal ediniz..

Cemaat: Helal olsun.

Tabut yine omuzlarda sırayla taşınarak mezarlığa götürülür ve yolda giderken arkaya bakmamaya özen gösterilir; çünkü köylülerin çoğu arkaya bakışların toplulukta yeni bir ölüm getireceğine inanır. Köy imamının belirttiğine göre, ölünün kendisini yıkayan, mezara götüren ve cenazesine katılan kişileri gördüğü yönünde bir hadis vardır.

Mezarlıkta tabut önceden hazırlanmış olan mezarın yanı başında yere konur. Daha sonra naaş çıkarılır ve sırtı ile sağ omuzu üstüne yaslanacak ve başı kibleye doğru bakacak biçimde mezara yerleştirilir. Ölünün bir kadın olması durumunda, naaşı mezara yerleştirenlerin kadınla abdesti bozulmayan erkek akrabalar olması gerekir. Başkalarının bu işe katılması cenazeyi kirletir.

Naaşın üstüne tahta kalaslar konur ve mezarın geri kalan bölümü toprakla doldurulur. İmam yeniden Yasin okur ve hazır bulunanlara toplu dualar söyler. Daha sonra ölünün yaşça büyük bir akrabası ayağa kalkar ve oradaki herkese "Başınız sağ olsun" der. Onlar da "Sağol" diye karşılık verir.

Ardından topluluk mezarlıktan ayrılır; ölüye talimatları içeren "telkin"i yerine getirmek üzere mezarın başında yalnızca imam kalır. Ölüye tanrısı sorulduğunda Allah, dini sorulduğunda İslam ve kitabı sorulduğunda Kuran cevabı vermesi gerektiği anlatılır. Bazı köylülerin inanışına göre, imam telkini bitirdiğinde, ölü mezarında doğrulmaya çalışır. Bunu yapmaya çalışırken kafasını yukarıdaki tahta kalaslara vurur ve ancak o zaman gerçekten ölmüş olduğunun farkına varır.

Gömmme işlemini izleyen yedi gece boyunca, kadın akraba ve yakınlar ölü evine giderek ailenin kadınlarıyla birlikte dualar eder ve Yasin okurlar. Köylüler 52. günde ölünün etinin kemiklerinden ayrıldığına ve çok büyük acı çektiğine inanırlar. Bu nedenle ölü ailesi söz konusu gece ve bundan önceki iki gece köy imamını eve çağırarak, Allah'tan ölünün acılarını hafifletmesini ve gidermesini niyaz eden özel bir dua okumasını isterler. İmam toplam 21 kez olmak üzere, her gece bu Arapça duayı yedi kez okur. Ayrıca kadınlar her yıl cenazenin kaldırıldığı gece toplanarak ölünün ruhu için Kuran ve Mevlid okurlar (karş. Örnek 1971) ve ölümün getirdiği keder ve yasla ilişkilendirilir. Hayriye'de uygulanan ve bana benzersiz görünen (yani Türklerce paylaşılmayan ve yalnız Gürcülere özgü olan) tek ölüm şudur: Ölen kişinin ailenin erkek reisi olduğu durumlarda, naaşının hemen dibine gelecek biçimde evin altında zemine bir direk yerleştirilir. Bu direk naaşın kaldırılmasından bir süre sonraya değin yerinde kalır (Evin yapısı direği zemine yerleştirmeye uygun olmadığında, direk evin girişinin hemen yakınına yerleştirilir.). Köylüler bana bu âdetin anlamını bilmediklerini ama geçmişte direğin erkek aile resinin destekleyici rolünü simgelemiş olabileceğini anlattılar.

Etnoterapi

Her toplum insan hastalıklarına tepkileri kurumlaştırır ve bu tepkiler bir halkın sosyokültürel ve doğal ortamlarıyla ilişkilerinin düzenli sonuçlarıdır. Bütün insan topluluklarının mensupları gibi, Hayriye sakinleri de hastalığın niteliği, etiolojisi ve çaresi ile toplumsal ilişkiler sistemindeki yeri konusunda bir inançlar bütünü -aşağı yukarı- paylaşırlar.

Köylüler özellikle bilimsel tedaviye yanıt vermeyen hastalıklar söz konusu olduğunda, doğal hastalık nedenleri dışında "nazar", "büyü" ve "cin şerri"nin de ayrı nedenler biçiminde etkili olduğuna inanırlar. Bu kaynakların yol açtığı hastalıkları iyileştirmek için başvurulmuş tedaviye dönük uygulamalar din (özellikle "Küçük Gelenek"le bütünleşmiş halde), sempatik büyü ve gerek yasaklanmış, gerekse salık verilmiş toplumsal davranış unsurlarını içerir. Tedavinin bir uzmanı gerektirdiği durumlarda, bu kişi ve hasta çoğunlukla karşılıklı ve törensel bir psikolojik ilişki içine girer.

Eskiden Hayriye'de yaşayanların neredeyse hepsi yakalandıkları hastalık ve rahatsızlıklardan kurtulmak için ev devalarına ve halk şifacılarına bel bağlardı. Ama köyden bir erkek 1950'lerde bir tıp doktoru olmayı başardı ve yakın zamanlarda da İstanbul'da bir muayenehane açtı. Bu gelişme köylüleri geleneksel tedaviye dönük işlemleri modern tıbbın yöntemleriyle birleştirmeye özendirmiş bulunuyor.

Birçok köylü yerel şifalı ilaçlara başvuruyor ve ayrıca Hayriyeli doktora muayene olmak üzere İstanbul'a gidiyor. Yanı başlarındaki İnegöl'de yabancı bir doktora görünmektense, tanıdık bir kişiye danışmak üzere uzun bir yolculuğu tercih ettikleri anlaşıyor. Doktorun hâlâ Hayriye'de oturan büyük kardeşi onu şöyle tarif ediyor: "O, kurtarıcı bir doktor. Çok hasta insanlar kendisine gidiyor ve vadeleri dolmamışsa onları kurtarıyor." Bu belirleme geleneksel kadercilik (özellikle "ecel" inancı) ile modern bir doktorun gücüne duyulan hayranlık arasındaki bir karışımı ortaya koyuyor. Modern tıp göreneğe dayalı tedavi çarelerini tamamen bertaraf etmek yerine, yerel insanların yararlandığı tedavi araçları yelpazesine eklenmiş bulunuyor.

Türkiye genelinde olduğu gibi, Hayriye'de de şifa verici özel bir güce sahip olduğu öne sürülen kişilere "ocaklı" ya da "izinli" denir. Böyle bir kimsenin yaşlandığı zaman, yok olup gitmemesi için bu gücünü bir başkasına aktardığına inanılır. "El verme" olarak bilinen bu aktarma töreni sırasında, ocaklı kimse ötekinin elini tutar ve el tutuşma yoluyla ona şifa verme gücünü geçirecek belirli sözler söyler. Ayrıca Kuran ayetlerinin çok güçlü bir etki taşıdığına inanıldığı için, birçok köylü Kuran'ı okuyabilen ya da bazı bölümlerini ezbere bilen hemen herkesi şifa verebilecek bir kişi olarak görür.

Halk hekimliği uygulamaları çok yaygın olmakla birlikte, Türk yasalarınca yasak sayılır ve kentli seçkinlerce ağır biçimde eleştirilir. Dolayısıyla birçok köylü bu tür uygulamaları konuşup görüşmeye pek yanaşmaz. Aşağıda aktaracağım sekiz uygulamayı orta yaşlı iki köy kadınından ve genç kızlarının birinden derledim. Bu deva işlemleri Türkiye'de çok yaygındır (Bayrı 1947:91-113) ve Hayriye köylülerinde Türkçe adlarıyla anılır. Vereceğim örnekler köylülere özgü halk tedavileri dağarcığının yalnızca küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Kurşun dökmek: Bir çocuk normal yaşta yürümeye başlamazsa, köylüler annesinin mutlaka kırkı sırasında doğum yapmış bir dişi hayvanla karşılaşmış olduğuna inanırlar. Annenin kadın akrabaları ve yakın dostları genellikle Kuran ayetlerini ezbere okuyabilen ve aynı zamanda "izinli" sayılabilecek olan bir "okuyucu kadın" çağırırlar. Şifacı kadın üst üste üç Cumartesi aynı töreni uygular. Az miktarda bir kurşunu bir kepçeye koyar ve ateş üstünde eritir. Daha sonra su dolu bir kabı söz konusu çocuğun başının yukarısında tutar ve erimiş kurşunu kabın içerisine dökerken "Benim elimle değil, Ayşe Fatma anamın eliyle" der (Hz. Muhammed'in gözde karısı olan Ayşe bütün müminlerin annesi olarak bilinir.)⁹. İnanca göre, so-

⁹ İlginç olan bir nokta, bilgi aldığım kişilerin Ayşe'yi Hz. İsa'nın annesi Meryem'le bir tutması ve ondan "Meryem anamız" diye söz etmesiydi. Bu durum köylü toplumuna özgü "Küçük Gelenek" ile "Büyük Gelenek" arasında yeniden bütünleşmeyi yansıtmaktadır.

ğuyan kurşun çocuğun annesinin karşılaşmış olduğu hayvanın biçimini alır. Şifacı ikinci adım olarak, kurşunu soğutan suyla çocuğu başından ayaklarına doğru yıkar. Daha sonra kurşunu eritmek için kullanılmış ateşin küllerini ıslatır ve pamuklu bir bez parçasıyla sarar. Bu topağı bir geceliğine çocuğun şiltesi ya da yastığı altına yerleştirir. Her pazar sabahı geri döner, kuruyup sertleşmiş olan külleri parçalayarak açar ve içinde annenin gördüğü hayvana ait kıllar bulunduğunu gösterir. Anlatınlara göre, şifacı süreç içinde çocuğun üzerindeki büyüyü bozar ve durumunu düzeltir. Bilgi aldığım kişiler birçok Hayriyeli kadının bu tedaviden yarar gördüğünü ileri sürdüler.

Ateşi söndürmek: Bu şifa töreninin uygulaması bir bakıma kurşun dökmeye benzer ama ocaklı ya da izinli bir kimseye gerek yoktur. Bir aile mensubu kem gözlerden kaynaklandığına inanılan ateşli bir hastalığa yakalandığında, hanedeki yaşça büyük herhangi bir kadın bu deva yöntemini uygulayabilir. Mangaldan üç adet kömür közü alınır ve ateşli kişinin önce başı, ardından karın bölümü ve son olarak ayakları üstünde tutulan su dolu bir kabın içerisine atılır. Közlerin suya atılışı sırasında, "Allah'ın adıyla, benim elimle değil, Ayşe Fatma'nın eliyle" sözleri söylenir. Bu uygulama bir tür sempatik büyüye ve simgesel yöneltmeye dayanır. Sönen ateşle birlikte, hastadaki ateşin de düşeceği varsayılır.

Şerbet dökmek: Bir kimse bir düşüşle birlikte ya da düşüşün ardından bir ruh, akıl ya da sinir bozukluğuyla sıkıntıya girdiğinde, ailesi bunun temelinde kötü cinlerin yattığına ve hastanın yeniden sağlığına kavuşması için bu cinleri yatıştırmanın gerekli olduğuna inanır, Hastanın kendisi ya da bir aile mensubu alışlagelmiş tarzda bir şerbet hazırlar, Daha sonra Kuran'ı kitaptan ya da ezbere okuyabilen bir kişi eve gelir; Kuran'ın 112. suresi olan İhlas suresini üç kez ve Fatiha suresini bir kez okur. Hasta kişi geceyarısı gizlice şerbeti alır, inanışa göre kötü cinlere çarparak düştüğü noktaya ya da bir yol kavşağına götürür ve yere döker. Bu arada da şu sözleri söyler: "Dertlerimi alıp götür, sıhhatimi geri getir. Sizin ağzınıza tat verdik, siz de bizim ağzımıza tat verin." Hasta kişinin daha sonra hiç arkasına bakmaksızın çarçabuk eve dönmesi gerekir.

Köylüler yeni bir eve taşındıkları zaman, gelenekler uyarınca bir bakıma benzer bir tarzda kötü cinleri yatıştırma yoluna giderler. Karanlıkta, tozlu alanlarda ve insanların düşmesine elverişli yerlerde yaşadıklarına inanılan cinlerin hoşnut kalacağı ve böylece sorun yaratmayacağı düşüncesiyle merdiven altlarına ve bodrum köşelerine törenle şerbet dökülür.

Dalak kesmek: Günümüzde Hayriye'de pek görülmeyen ağır sıtma vakalarında başvuru olan bu eski gözde deva yönteminin izinli bir kimse tarafından uygulanması gerekir. Şifacı bir yerlerden bir koyun dalağı tedarik eder ve bunu hastanın kar-

nının üstüne yerleştirir, Daha sonra hastasıyla arasında soru ve cevap biçimindeki şu konuşma üç kez tekrarlanır:

Hasta: Ne kesiyorsun? Şifacı: [Hasta kişinin adını vererek] ...'nın dalağını kesiyorum.

Hasta: Eğer öyleyse, kes gitsin. Şifacı: Kestim ve kopup gitti.

Bu konuşmanın her tekrarlanışında, şifacı kara saplı bir bıçakla dalağı boydan boya keser ve daha sonra hastaya verir. Hasta dalağı kendi evindeki ocağın yanına başına asar. Köylüler dalağın ocaktan gelen ısının etkisiyle kuruyup küçülmesi sırasında, hastanın sıtmadan dolayı şişmiş olan dalağının da normal büyüklüğüne döneceğine ve hastanın iyileşeceğine inanırlar.

Sarılık kesmek: Bir kimse sarılığa yakalandığında, aile mensupları onu bu hastalığa yönelik törensel deva yönteminde uzmanlaşmış bir izinli kadına götürür. Bu kadın üst üste üç Cumartesi -bana bilgi verenlerin anlamını bilmediği- bir duayı okur ve bir ustura ya da keskin bıçakla hastanın kaşları arasında kan çekmeye yetecek kadar küçük bir kesik açar.

Konuştuğum kişiler ayrıca İnegöl'deki uzman bir hocanın kendisine gelen hastanın dilinin alt tarafını keserek ve ardından yaraya sarımsak ya da soğan bastırarak sarılığı iyileştirdiğini söylediler (karş. Bayrı 1947:94).

Tütsülemek: Köylüler kem gözlerden kaynaklandığına inanılan insan ya da hayvan hastalıkları için deva olarak genellikle tütsüler kullanırlar. Bunun için sarımsak, üzerlik tohumları, siyah kimyon, mısır unu ve evin giriş kapısındaki eşikten kesilmiş küçük tahta kıymıkları tek başına ya da hep birlikte madeni bir kap içine konarak yakılır. Bu kap daha sonra hasta kişinin ya da hayvanın yakınında tutulur; böylece solunan dumanların iyileşmeyi sağlayacağına inanılır.

Kuran ayetleri ve dualar: Daha önce de belirttiğimiz gibi, köylüler Kuran kelimelerinin kitaptan okunmasına, yazılmasına ve ezbere okunmasına büyük bir güç atfederler. En sık başvurulmuş etnoterapi yöntemlerinden biri Kuran'ı kitaptan ya da ezbere okumaktır. Aşağıda vereceğim örneği bana otuz yaşlarında bir köylü kadın aktardı:

Bir kimse ateşlendiğinde ve sanrılara kapıldığında, onun kötü bir cine çatmış olduğunu anlarız. Benim oğlum sık sık böyle bir ateşe yakalanıyor. Gözlerini kapatıyor ve " Anacığım, geliyorlar! Hocalar geliyorlar!" diye bağıyor. Aynı zamanda ürpertiler geçiriyor ve titriyor. Bu iş çoğunlukla gece yarısından sonra olmak üzere, yılda iki kez başına geliyor. İstanbul'daki doktorumuza bunun ne olduğunu sorduk ve bize çocuklarda görülen ihtilaçlar olduğunu söyledi. Ama bize göre nedeni kötü cinlerdir. Hocayı çağırıp Kuran okutuyoruz. O zaman hastalığı hemencecik geçiyor.

Kendim de 1972 yazında bir sabah Hayriye köy imamının evinde şöyle bir örneği gözlemledim. Olayı alan notlarımdan aktarıyorum:

Daha önceki davetine uyarak sabah hocanın evine vardığımda, oğlu beni kapıda karşılayarak oturma odasına götürdü. İçeride imam 30-35 yaşlarında erkek bir Gürcü köylüyle konuşuyor; Almanya'da çalışan bu adam tatil için eve dönmüştü. Konuşmalarından çıkardığım kadarıyla, adam karısıyla kaynanasını da beraberinde Almanya'ya götürmüştü. Orada bulundukları sırada kaynanası aynı yerde birkaç kez bayılmıştı. Onu doktorlara götürmüş ama hiçbirisi bir terslik görememişti. Şimdi hocadan bir çare bulmasını istiyordu. İmam onu dinledi ve ince bir kitaptan Arapça bir şeyler okudu; daha sonra bana anlattığına göre bu kitap insanları sıhhatle kavuşturmak için Allah'ın gönderdiği Ayet-i Kerime'ydi. İmam adama kaynanasıyla ilgili sorular sordu: "Rüyalarında su görüyor mu? Vesveseye kapılıyor mu" Ardından dar ve uzun üç-dört kağıt parçasına Kuran'dan ayetler yazmaya başladı. Daha sonra kağıt parçalarını küçük birer üçgen oluşturacak biçimde özenle katladı ve uçlarını bir zarf gibi son açıklığın içine sıkıştırdı. Bunların her biri muskaydı. İmam adama kaynanasının muskalarından bir ya da ikisini üstünde taşıması ve geri kalanların da "civar"a gömülmesi gerektiğini söyledi. Ayrıca köyün yedi çeşmesinden su toplamasını ve nar suyuyla karıştırmasını bildirdi. Bir eczaneye giderek Passiflora adlı bir ilaç almasını salık verdi (Daha sonra bu ilacın ne olduğu soruşturmak için eczaneye gittim ve tedirginlik, uykusuzluk ve heyecana bağlı nevrozlar için verildiğini öğrendim.). İmam adama bütün bunları Almanya'ya götürmesini ve kadının her öğünden önce ya nar suyuyla karıştırılmış bir miktar çeşme suyu içmesi ya da Passiflora alması gerektiğini söyledi.

Son olarak adama Almanya'da kaynanasının birkaç kez bayılmış olduğu yerden toplanan tozu siyah kimyon yada üzerlik tohumlarıyla karıştırmasını ve bu karışımdan bir tütsü yakmasını bildirdi. İmam sözlerini bitirdiğinde, adam teşekkür ederek para verme teklifinde bulundu. Ama imam bir ücret almayı reddetti ve adam bir kez daha şükranlarını sunarak ayrıldı.

İmama olayı sorduğumda, epey rahatsız oldu ve bunun sırf âdet yerini bulsun diye salık verilmiş bir kocakarı devası olduğunu söyleyerek konuyu geçiştirmeye çalıştı. Kocakarı devasının yanında modern bir ilaç olan Passiflora'yı da tavsiye ettiğini üzerine basarak belirtti. İkincisinin iyi sonuç vereceğine emin olduğunu söyledi.

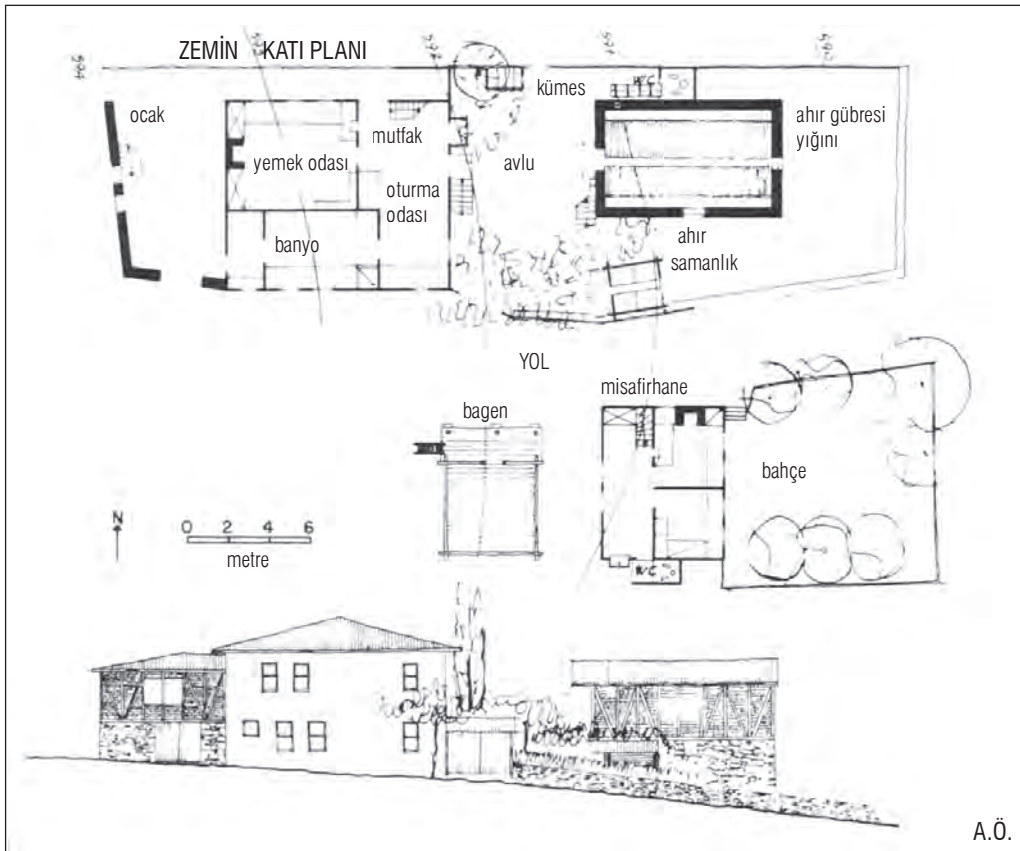
B ö l ü m 4

Ekonomi, Maddi
Kültür ve Toplum

Bu bölümde özellikle 1961-62'deki haliyle Hayriye'nin ekonomisi anlatılacaktır; sonraki bölümlerde daha yakın zamandaki değişiklikler üzerinde durulacaktır. Bu konudaki bilgiler esas olarak metinde Hayriye Köy Araştırma 1963 olarak geçecek olan- Orta Doğu Teknik Üniversitesi araştırmasına ve 1970, 1972, 1974 yıllarında kaydedilmiş görüşme ve gözlem verilerinden oluşan benim kendi alan notlarıma dayanmaktadır.

Başlamadan önce kısa bir uyarıda bulunmam gerekecek. Dünyanın başka birçok yerinde olduğu gibi, Hayriye köylüleri de düzensiz biçim ve verimliliğe sahip dağınık tarlaları işlemektedir. Tarlalarına ilişkin ekonomik etmenleri doğru biçimde ölçmeleri ve kayda geçirmeleri seyrek görülen bir durumdur: bunun bir sonucu olarak ekim alanı ve mahsul miktarı konusundaki belirlemeleri çoğu zaman kaba tahminlerden öteye gitmemektedir. Dolayısıyla aşağıda verilen rakamların birçoğu en iyimser yorumla işe yarar yaklaşık değerler sayılabilir.

Şekil 2. Hayriye'de varlıklı bir çiftlik evi

Çiftlik

Hayriye'de eksiksiz ve ideal bir çiftlik bir ev, "bagen" denen yüksekçe bir tahıl sundurması, bir ambar, bir samanlık ve bir ahırdan oluşur (bak. Şekil 2). Bu yapıların tasarım ve işlevi hem bir ailenin toplumsal ve ekonomik yaşantısındaki odak noktalarını sağlar, hem de dünyevi çalışma düzeni ile emek semerelerinin tanzimini yansıtır.

Hemen hemen bütün köy evleri taş bir temel üstüne oturtulmuş iki katlı yapılarıdır; kereste çatkılar arasına yığılmış kerpiç tuğlalar duvarları oluşturur; duvarların iç tarafları çamur sıvayla kaplıdır, dış tarafları tercihe göre değişik malzemelerle kapatılmıştır; çatıyı ise kırmızı kiremitler örter (bak. Fotoğraf 6). Köylüler genelde duvarlara beyaz ya da mavi kireçle badanalar; kadınların tahıl saplarından ördüğü hasırlar, evin rutubet çekmesini önlemek üzere zeminlere ve tavana serilir, Söz konusu yapılar mimari açıdan Orta Anadolu'daki örneklerden daha üstündür ve temel tasarımları bakımından Karadeniz kıyısı boyunca uzanan Laz ve öteki Gürcü köylerindeki evlere benzer (bak. Özgüner 1970).¹

Fotoğraf 6. Hayriye köyünde bir ev

¹ Gürcüstan'da ev ve köy düzenlemelerine ilişkin bir değerlendirme için bak. Robakidze (1963).

Geleneksel olarak bütün yapı malzemeleri yerel kaynaklardan sağlanır ve köylüler inşaat işlerinde büyük ölçüde kendi kendine yetebilecek düzeydedir, Herkesin kendi arazisinde kestiği ağaçlar köyün bıçkıhanesinde direkler ve kalaslar haline getirilir ve daha sonra inşaat alanına götürülür. Direkler için sert odunlu olan kestane, üstüne kiremitlerin döşendiği çatıdaki kafes işleri için yumuşak odunlu kavak ağaçları tercih edilir. Eskiden kırmızı kiremitler köy içinde bu işi yapan bir aileden satın alınırdı: ama 1960'ların ortalarından beri bu ihtiyaç İnegöl ya da Bursa'dan karşılanmaktadır. Genellikle daha fazla beceri isteyen işlemleri yapmak ve inşaat projesini yönlendirmek üzere tutulan köydeki bir inşaat ustasıyla birlikte, bütün aile mensupları ve birçok komşu çalışır. Parayla tutulan yardımcıları da dahil olmak üzere, çalışmaya katılanların hepsi kahvaltı ve öğle yemeklerini inşaat sahibi ailenin yanında yerler.

Evin ana kapısının hemen dışındaki küçük bir beton sekide, köylüler ayakkabılarını çıkarır ve içeriye girmeden önce temiz tahta takunyalar ya da plastik terlikler giyerler. Konutların çoğunda giriş kapısı doğrudan büyük bir sofaya açılır: bu sofaya iki, üç ya da dört oda daha bağlanır. Birinci katta mutfak, "hayat" denen genel oturma odası ve bir ya da daha fazla yatak odası bulunur, İkinci kat da ilkinen benzer. Merdivenle çıkılan bu kattaki hayat, açılabilen büyük cam pencerelerle süslenmiştir ve duvarlarından ikisine sedirler inşa edilmiştir, Köylüler bu mekanı esas olarak yaz aylarında bir aile ve misafir odası olarak kullanırlar. İkinci kattaki yatak odaları genellikle yetişkin çocuklara ve/ ya da evli oğullar ile eşlerine ayrılır.

1961'de Hayriye köylerinde ne su tesisatı, ne de elektrik vardı. Kadınlar her gün sekiz mahalle çeşmesinden taşınan suyu bakır güğümelerde ya da testilerde saklardı. Evleri gündüz altı ile sekiz kadar cam pencereden gelen güneş ışığı aydınlatırken, gece gaz lambaları donuk bir ışık halesi sağlardı. Sonraki yıllarda bazı köylüler yakın çeşmelerden borularla evlerine su getirmeye başladılar ve 1973'te evlerin hemen hepsi elektriğe kavuştu. Konutların çoğunda ayrı tuvalet bulunur; bunlar bir hendeğin üstüne kabaca kondurulmuş ahşap barakalardan oluşur. Daha varlıklı bazı köylüler evlerinin ikinci katına bağlı özel tuvaletler inşa etmişlerdir; ama insan atıkları oyulmuş yaşlı bir ağaç gövdesinden geçerek aşağıdaki bir çukura dökülür,

Evlerde genellikle yerel malzemeyle köydeki marangozlarca yapılmış ya da İnegöl'den satın alınmış basit ahşap iskemle, masa, sandık ve dolaplar kullanılır, Bazı yatak odalarında yataklı karyola bulunur, ötekilerinde ise yere serilen şilteler gündüz toplanarak dolaplara konur. Süs eşyaları arasında Hayriye dışından satın alınan ve zemindeki hasırları örten renkli kilimler ile yabancı desenli mamul basmalardan dikilmiş perdeler ve sedir minderi örtüleri yer alır. Köylüler çoğun-

lukla bayramlardan önce olmak üzere evin içini yılda iki kez badanalar ve rüzgar, yağmur nedeniyle kolayca yıpranan dış tarafları iki ya da üç yılda bir onarımdan geçirirler. Bir hanenin kadınları evin dışındaki bir tandırda ekmek pişirir, yemekleri ise evin içinde bir ocakta ya da kışın aynı zamanda ısınmaya yarayan bir sac sobada odun ateşinde hazırlar. Orta Anadolu Türklerinin tersine, Hayriye köylüleri evde ateş için tezek kullanmaz ve hayvan atıklarından tarla gübresi olarak yararlanırlar.

Evi tamamlayan yapılar iki katlı bir ahır, bir samanlık, bir ambar ve "bagen" denen benzersiz ve yüksekçe bir tahıl sundurmasıdır (bak. Fotoğraf 7). Bunların ilk üçü genelde kalaslardan inşa edilir ve bazen kiremit çatıları bulunur. Bagenin inşasında kayın ağacından elde edilen kalaslar ya da keresteler kullanılır: hava akımlarına açık olmasını sağlamak ve tahıl konan bir ya da iki bölmesine hayvanların tırmanmasını önlemek amacıyla bu yapı dört direk üstüne kurulur. Hava delikli yan duvarlar ve döşeme, tahıl kurutma işlemi için gerekli olan çapraz havalandırmaya olanak verir. Belirtilen yapıların hepsi genelde yüksek bir kazıklı çitle kapatılmış bir avluya bakar; ev ve bagen mimarisi gibi, bu kazıklı çit de Gürcü köylerinin ayırt edici bir özelliğidir.

Ailelerin hepsi eksiksiz ve ideal bir çiftliği oluşturan yapıların tümüne sahip değildir, 1961'de Hayriye'de 184 ev, 100 ahır, 99 samanlık, 69 bagen ve 41 ambar vardı. Bir ya da daha fazla ek yapıdan yoksun olan haneler, bu açığı mevcut yapıla-

Fotoğraf 7. Köydeki bir bagen

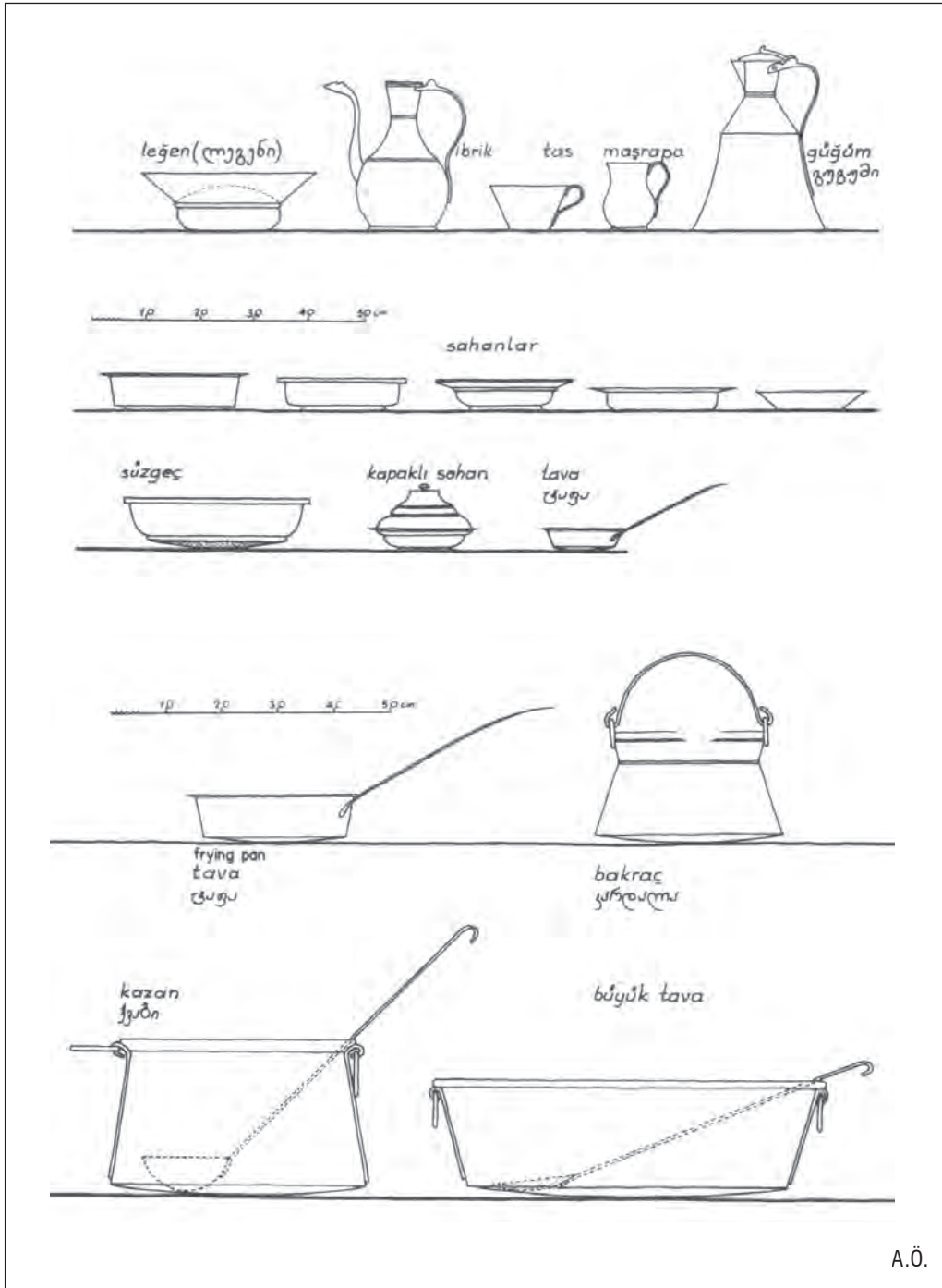
Fotoğraf 8. Kışlık kuru otun depolanması.

rın işlevlerini artırarak kapatmak zorundaydı. Köy muhtarı ve ihtiyar heyetinin belirlmesine göre her hanenin mal varlığına dayanan köyün salma listesinin en üst sıralarında yer alan haneler, tahmin edilebileceği gibi öbürlerinden daha fazla yapıya sahipti. Tablo 3'te hanelerin vergi düzeyine göre yapı türlerinin ortalama dağılımı görülmektedir.

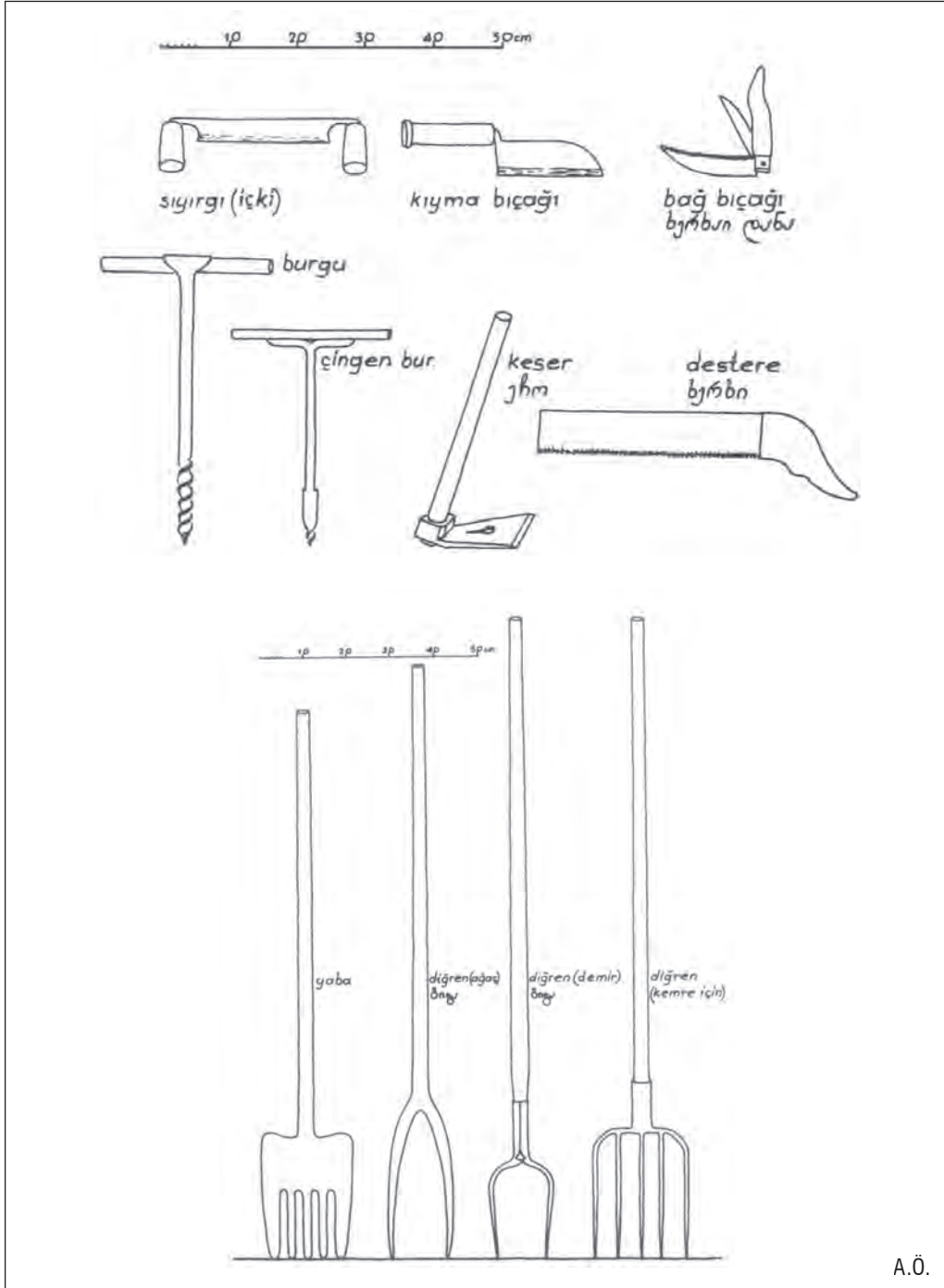
Tablo 3. Hanelerin Vergi Düzeyine Göre Yapı Dağılımı

Vergi Düzeyi	Sahip Olunan Ortalama Yapı Sayısı				
	Ev	Bagen	Ahır	Samanlık	Ambar
1	1,125	1,000	0,875	0,875	1,0
2	1,125	0,150	0,750	1,000	0,50
3	1,060	0,750	0,900	0,900	0,48
4	1,000	0,320	0,680	0,666	0,15
5	1,000	0,300	0,630	0,666	0,12
6 ve 7	1,000	0,060	0,280	0,170	0,03

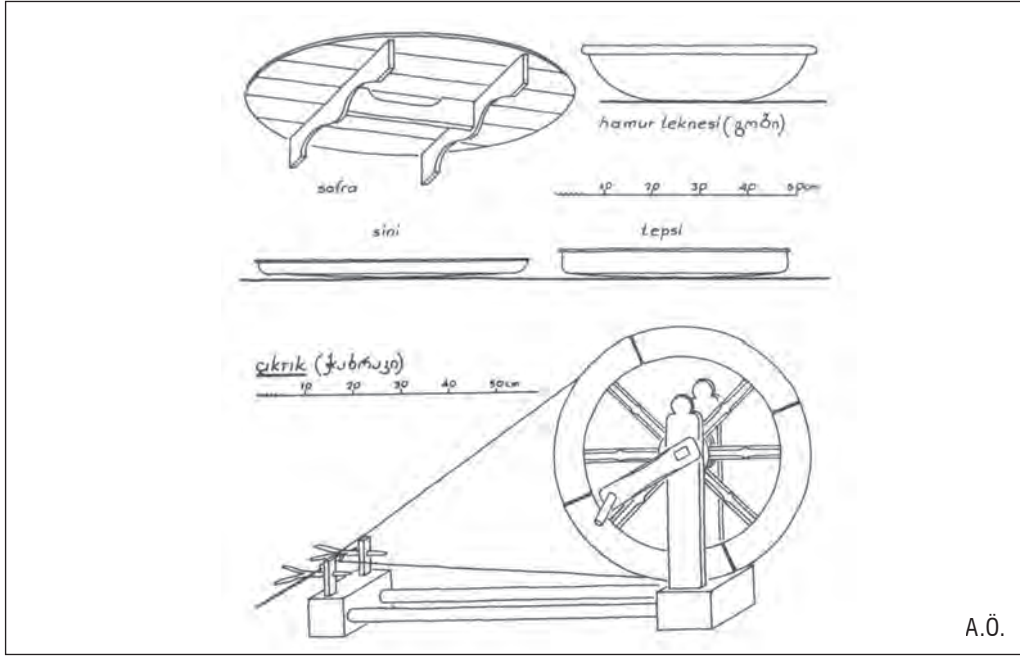
Kaynak: Hayriye Köy Araştırma 1963:92.

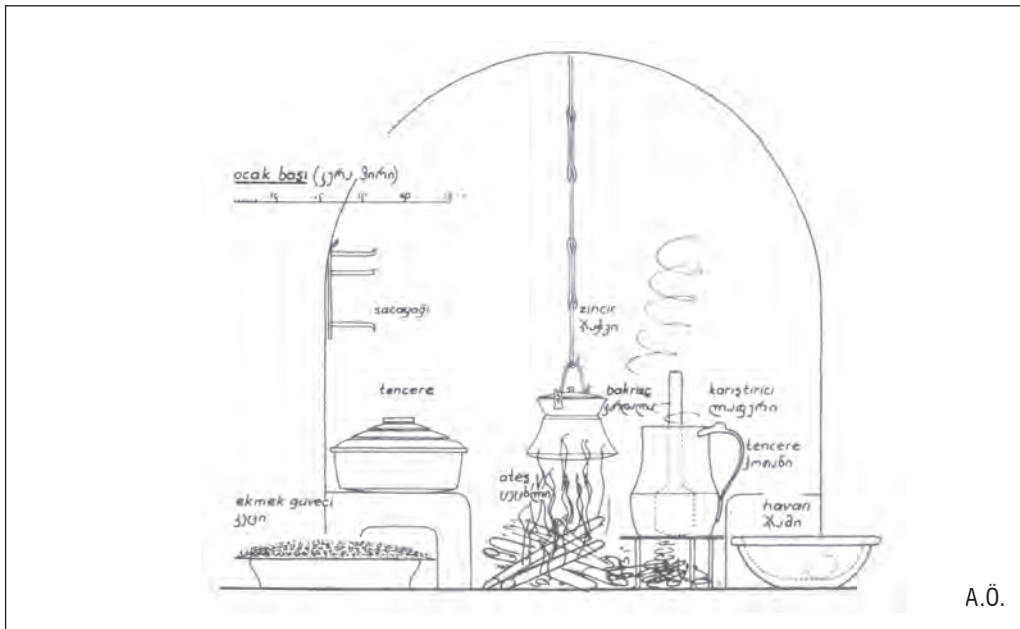
Şekil 3. Mutfak eşyası, Türkçe ve Gürcüce adları

Şekil 4. Tarım aletleri, Türkçe ve Gürcüce adları

Şekil 5. Ev eşyası, Türkçe ve Gürcüce adları

Şekil 6. Bir Gürcü ocağı, Türkçe ve Gürcüce adları

Her köy hanesinin kendi evi vardır; Hayriye’de kirada oturanlar yalnızca köye atanmış olan birkaç öğretmen ile orman memurudur. İlk üç vergi kategorisinde yer alan ve birden fazla evi olan az sayıdaki hane, bunları ya başkalarını kiralamakta ya da geniş ailenin ayrılmaz bir parçası olarak kalan bir evli oğula vermektedir. Tablo 3’teki verilere göre, vergi düzeyiyle en belirgin bağlantı ambar sahipliğinde görülmektedir. İlk vergi kategorisindeki sekiz hanenin hepsi birer ambara sahipken, son sıradaki 33 hane içinde yalnızca birinin ambarı vardı.

Arazi

1961’de Hayriye’nin toplam ekili arazisi 4.426 dekarı (dönüm) bulmaktaydı. Tablo 4’te hanelerin vergi düzeyine göre arazi dağılımı görülmektedir, Köyde bir kadastro ölçümü yapılmadığı için, mülkiyete ilişkin rakamlar yaklaşıktır.

Tablo 4. Hanelerin Vergi Düzeyine Göre Arazi Mülkiyeti (dekar)

Vergi Düzeyi	Toplam	Ortala	İndeks
1	668,0	83,50	100
2	429,5	47,77	57
3	1,029,5	34,19	41
4	1,024,5	25,63	26
5	888,0	17,37	21
6 ve 7	339,5	12,73	12

Kaynak: Hayriye Köy Araştırma 1963:36-37 (Düzeltilmiş)

Hepsi de birinci vergi grubunda yer alan köydeki üç hane 100 dekardan fazla araziye sahiptir ve bu mülklerin en büyüğü 114 dekarı bulmaktadır. Veraset uygulamalarının her kuşakta arazinin bölünmesi yönünde bir sonuç doğurması nedeniyle, köylülerin çoğu büyüklükleri bir ile beş dekar arasında değişen bir dizi tarla işlemektedir. Birlikte alındığında bu büyüklükteki parseller Hayriye’nin toplam ekili arazisinin yüzde 57’sini oluşturmaktadır; altı ile on dekar arasındaki tarlaların oranı yüzde 28’e varırken, 11 ile 40 dekar arasındaki tarlalar geriye kalan yüzde 15’i meydana getirmektedir. Köyün en geniş dört tarlası sırasıyla 40 dekar (N=1), 30 dekar (N=1) ve 25 dekar (N=2) büyüklüğündedir. Veraset görenekleri büyük tarlaların sayısını azaltmakla kalmamakta, aynı zamanda farklı kişilere ait parseller arasında oluşturulan sınır şeritlerinden dolayı fiilen ekili alan miktarını da

düşürmektedir. Büyük bir tarla bölündüğünde, tahminen toplam alanın yüzde l'i sınırlara gitmektedir; küçük parsellerde aynı oran yüzde 3'e kadar çıkabilmektedir (Hayriye Köy Araştırma 1963:41).

Hısımlık ve toplumsal örgütlenmeyle ilgili bölümde de işaret edildiği gibi, hanehalkı büyüklüğü vergi düzeyine göre indekslenmiş varlıkla birlikte düzenli olarak yükselmektedir; vergi ölçeğinin en altındaki hanelerde ortalama 3,2 olan hane mensubu sayısı en üst hanelerde 9'a kadar ulaşmaktadır. Bu bölümde hanehalkı varlığı ile arazi mülkiyeti, çiftlik hayvanı sahipliği ve üretkenlik arasında da benzer ilişkilerin var olduğunu göreceğiz. Genel olarak belirtmek gerekirse, varlıklı haneler daha yoksul hanelere göre daha kalabalıktır, daha fazla arazi ve çiftlik hayvanına sahiptir ve kişi başına daha fazla ürün elde etmektedir. Bu bağlantılar ideal geniş ailenin oturmasında ve sürmesinde güvenli bir ekonomik temelin önemini göstermektedir.

Üretkenlik ile hanehalkı büyüklüğü, arazi ve çiftlik hayvan üçlemesi arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bir hanenin arazisi ne kadar fazlaysa, elde edeceği ürünün ve besleyebileceği hane mensubu sayısının o ölçüde yüksek olacağı açıktır. Buna karşılık eşit önemdeki öbür iki ilişki bu kadar açıklıkla görülmeyebilir. Dekar başına üretkenlik büyük ölçüde bir köylünün arazisini gübreleme gücüne bağlıdır; Hayriye'de kullanılan başlıca ve neredeyse tek gübre ise hayvan dışkıdır. Bu gübreden yararlanma olanağı çiftlik hayvanlarına sahip olmaya dayanır ve çiftlik hayvanı sayısı hanenin hayvanları ahıra kondukları kış aylarında besleyebilme gücüne denk düşer. Kışlık yemin çoğulukla tarımsal mahsülün yan ürünlerinden oluşması nedeniyle, bir hanenin sahip olduğu arazi büyüklüğü ile hayvan sayısı arasında çok sıkı bir karşılıklı ilişki vardır, Sonraki sayfalarda bu ilişkiler gerçek ve tahmini rakamlarla ortaya konacaktır.

Hayriye'deki bütün tarım alanlarının köy sakinlerinin mülkiyet ve işletmesi altında olmasına karşın, arazi öteden beri herkese yetecek bir düzeyden uzak kalmıştır. Bu durumun getirdiği bir dizi önemli sosyoekonomik sonuçlardan biri, köyden İnegöl'e ve Bursa'ya doğru düzenli göç akışıdır. Öteki sonuçlar ise toprağın organik madde içeriğini artırmak amacıyla köylülerin arazilerini nadasa bırakma olanağını bula-maması ve köydeki birçok yoksul kimsenin zenginlere ait tarlalarda ücretli olarak çalışmak zorunda kalmasıdır. 1960'ların başlarında erkekler bir günlük tarla çalış-masından 7-10 TL kazanırken, kadınların eline ancak 5 TL geçmekteydi. Ayrıca on kadar hane reisi komşu Konurlar ve Maden köylerinde ortakçılık temelinde yaklaşık 200 dekar arazi işlemekteydi. Ortakçılık düzenlemesine göre, toprak sahibi arazi ile tohumun yarısını, toprağı işleyenler ise tohumun kalan yarısını ve bütün işgücünü sağlamaktadır. Hasat iki taraf arasında eşit olarak bölüştürülmektedir.

Köyün büyük bir bölümünün yamaçlarda yer alması nedeniyle, erozyon zaman zaman birçok tarlada çarpıcı düzeyde ürün rekoltesi düşüşlerine yol açmaktadır. Hayriye köylüleri erozyonu önlemeye yönelik eşyükseltili toprak sürme, sekile- me ve şerit ekim yöntemlerinden yalnızca birincisini uygulamaktadır. Yıllar boyunca süren yetersiz arazi ve belirsiz rekolte sorunları nedeniyle, 1961'e varıldığında köydeki hanelerin yaklaşık yarısı borç altına girmiştir, Devlet destekli Tarım Kooperatifleri'nden yüzde 7 faizle alınan azami 1.000 TL'lik kredinin dışında, birçok köylü yüzde 10-20 arasında değişen yıllık faizlerle özel kişilerden borçlanma yoluna girmek zorunda kalmıştır (Hayriye Köy Araştırma 1963:63).

Arazi Tasarrufu

Köyün tarımsal ekonomisi Geiger ve arkadaşlarının (1956:516-21) tanımladığı "gele- neksel Gürcü ekonomisiyle çok yakın bir benzerlik taşımaktadır. Hayriye'nin en önemli istisnası, Gürcüstan'da domuz eti yemeye ilişkin İslami yasakla karşı karşıya olmayan Hristiyan Gürcülerin yetiştirdiği domuzlara rastlanmamasıdır, Hayriye'de köylülerin işleri güneş, rüzgar, yağmur, dolu, don ve karın insafına kalmış durumdadır.

Köylüler modern ve bilimsel yöntemlerle geliştirilmiş, yüksek verimli ve hastalıklara dirençli bitki ve hayvan cinslerinin yanı sıra modern kimyevi gübrelerden, zararlı ot ve böceklerle mücadele ilaçlarından ve hayvan ilaçlarından yoksundur. Dolayısıyla elde ettikleri rekolte talihe bağlı olarak yıldan yıla dalgalanmalar gösterir.

Köyde yetiştirilen bitki ve hayvanlarla sıkı bir ortak yaşam ilişkisini gerektiren sa- ban tarımı geçerlidir; gerekli besin, yakıt, gübre, nakit para ve bazı giysiler bu kay- naklardan sağlanır. Çeki hayvanları toprakla son derece haşır neşirdir. Güçlü kas- larıyla toprağı sürer, topraktan elde edilen ürünleri taşır ve toynaklarıyla harmanı döverler. Ürünlerin saplarını ve yapraklı artıklarını yer, bunun karşığında dışkılarıyla toprağı gübre verirler. Köylülerin çoğu küçük arazi parçaları işledikleri için, ekile- cek ürünleri seçerken öncelikle evin tüketim ihtiyaçlarını gözetirler. Geniş mülkleri olan varlıklı köylüler İnegöl pazarında ürün satmayı tasarlama gibi ek bir lüksten yararlanırlar. Tablo 5'te Hayriye'nin başlıca ürünlerinin çoğu ve 1961 itibarıyla her birine ayrılan arazi miktarı sıralanmaktadır.

Mısır: Yeni dünya'ya özgü bir bitki olan mısır, Kolomb'un ikinci seferinden (1494) sonra İspanya yoluyla Avrupa'ya, oradan da bütün Asya ve Afrika'ya yayılmıştır.. Zaman içinde Batı Gürcistan'daki köylülerin temel besinlerinden biri haline gel- miş ve Anadolu'ya geçişlerinden kısa bir süre sonra Hayriyeli muhacirlerce de ye- tiştirilmeye başlanmıştır. İnegöl ilçesindeki insanlar bunu "Gürcü mısırı" olarak

Tablo 5. 1961 'de Arazi Tasarrufu

Ürünler	Dekar	Pay (yüzde)
Kestane ağaçları	330,5	7,5
Elam bahçeleri	349,5	7,9
Baklagiller	227,5	5,1
Buğday	1,532,0	34,6
Mısır	1,363,5	30,8
Tütün	154,5	3,5
Diğer	468,5	10,6
Toplam	4,426,0	100,0

anarlar ve yörede daha verimli topraklarıyla daha yüksek kalitede mahsül elde eden tek köy Hacıkara'dır.

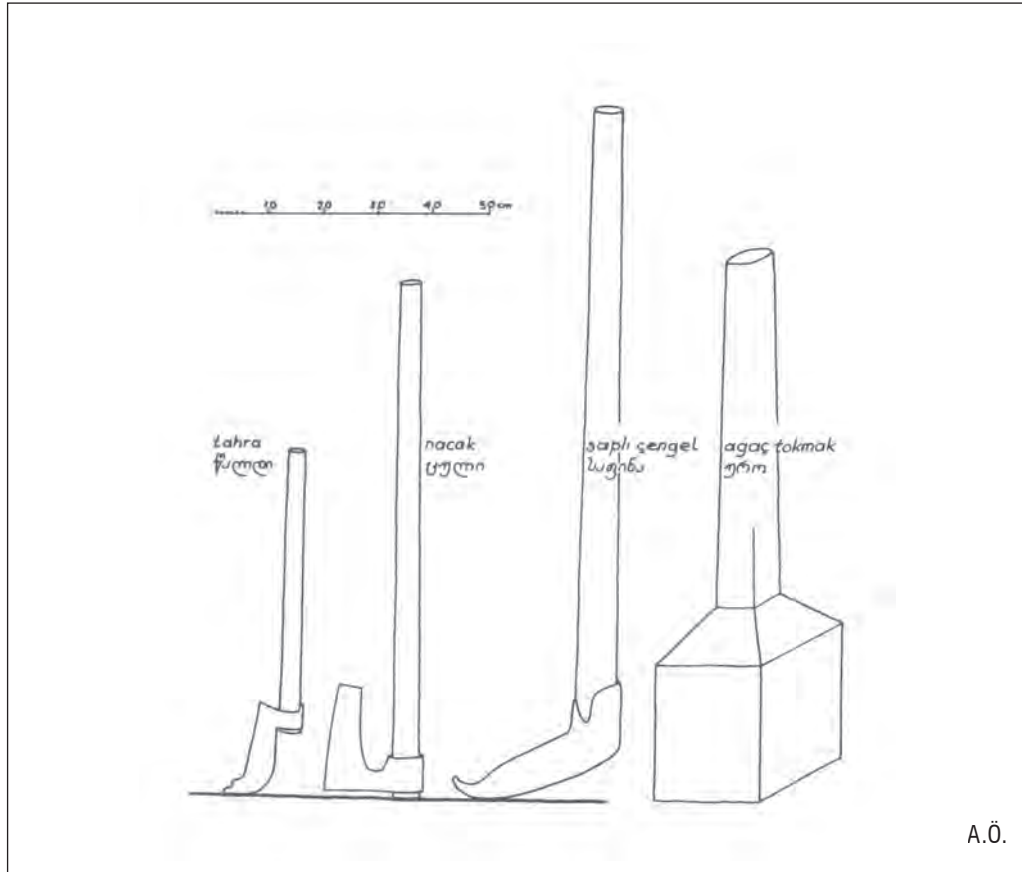
Hayriye'nin bütün haneleri mısır yetiştirirler. Toprağı karıp tohum ekmek üzere önce Mart'ta, ardından Nisan ya da Mayıs'ta tarlalar sürülür. Çapalama işi Mayıs ya da Haziran'da ve ikinci kez Temmuz'da yapılır, hasat Eylül'de kaldırılır. Elle toplanıp soyulan mısırlar bagende saklanarak kurumaya bırakılır. Daha sonra burada tokuezi denen topuzlarla dövülerek koçandan ayrılan taneler, döşemedeki deliklerden temiz bir çarşafın ya da plastik bir örtünün üstüne dökülür. Ambarlarda ya da evlerde saklanan mısır, ihtiyaç duyulduğunda öğütülmek üzere değirmene götürülür. Köylüler mısırı "kile"yle (bu ürün için yaklaşık 28 kilogram) ölçer ve bir dekarlık mahsülü yılda 2,5 ile 5 kile arasında hesaplarlar. Tahminlere göre 1961'de toplam mısır rekoltesi 126,7 tondur. Bütün hanelerin mısır yetiştirmesine karşın, varlıklı köylüler dışındaki herkes ürünü tamamen tüketir. Yine 1961'de birinci vergi grubundaki haneler tahminen 180 kile mısır satarak yaklaşık 3,150 TL kazanmışlardı. Köylüler mısırı ara sıra kavrulmuş halde yemekle birlikte, daha çok "çadi" denen lezzetli ve ağır bir ekmeğin yapımında kullanırlar. Mısırın yan ürünlerinden de çeşitli biçimlerde yararlanırlar. Saplar ve yapraklar hayvanların kışlık yemini oluştururken, koçanlar evlerde ateş için yakıt sağlar.

Tablo 6'da dekar başına ve hanelerin vergi düzeyine göre ortalama mısır rekolte-leri yer almaktadır. Üst dilimlerdeki daha fazla araziye sahip oldukları gibi, dekar başına daha yüksek mahsül elde etmektedir. Bu durum bir ölçüde -daha fazla hayvanlarının olması nedeniyle- tarlalarını gübreleme olanaklarının daha yüksek olmasına bağlanabilir; daha işin başında bu tarlalardan bazılarının verim bakımından daha nitelikli olması da bir etken sayılabilir.

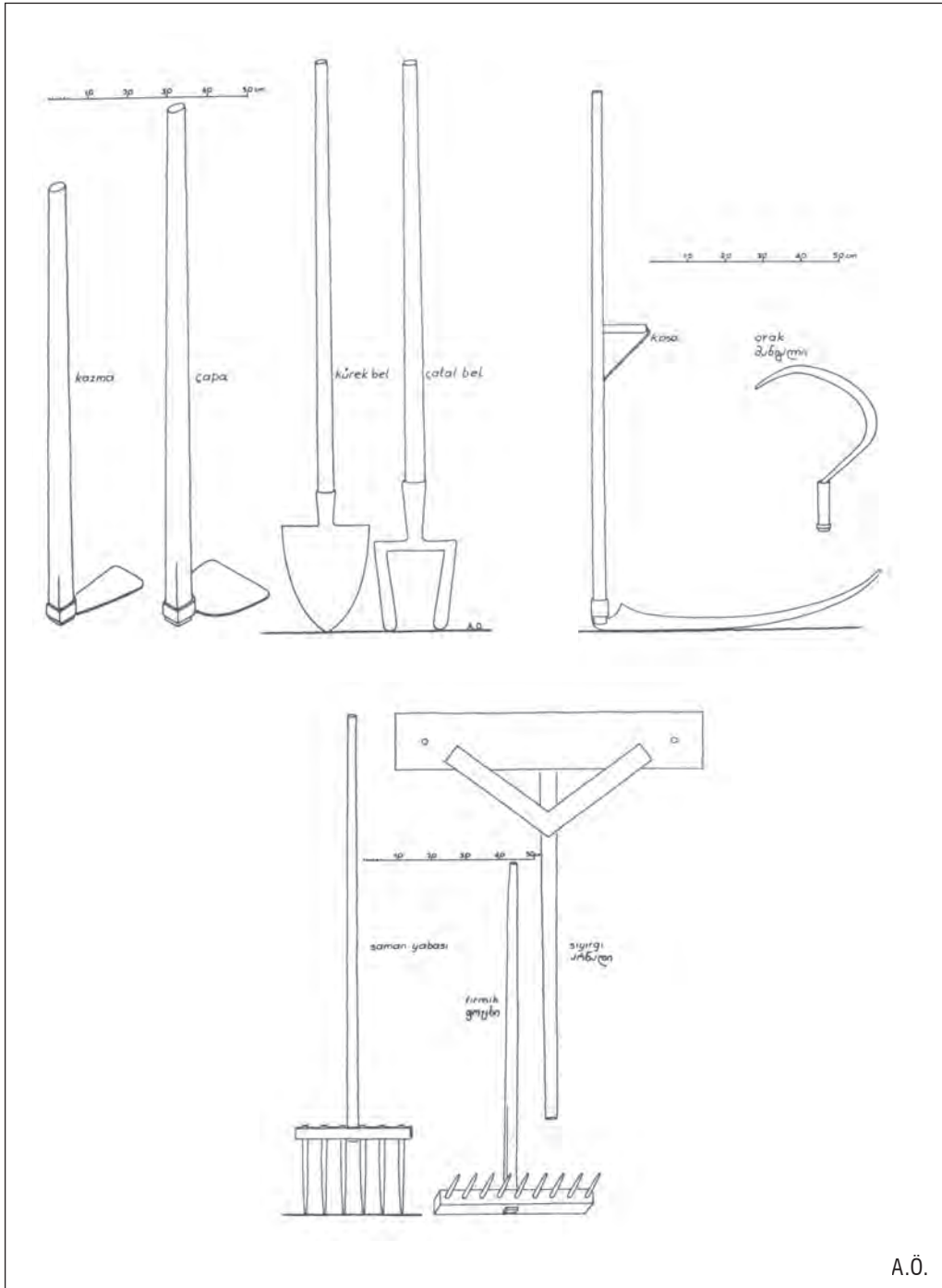
Tablo 6. Dekar Başına ve Hanelerin Vergi Düzeyine Göre Ortalama Mısır Rekoltesi

Vergi Düzeyi	Dekar Başına Ortalama Kile	Hane Başına Ortalama Kile
1	4,9	107,5
2	3,7	57,5
3	3,7	36,3
4	2,8	24,9
5	2,8	15,1
6 ve 7	2,5	4,8

Kaynak: Hayriye Köy Araştırma 1963:45.

Şekil 8. Ormancılık aletleri, Türkçe ve Gürcüce adları

Şekil 7. Tarım aletleri, Türkçe ve Gürcüce adları

Buğday ve öbür tahıllar: Tıpkı mısır gibi Hayriye’de önemli bir ekmeklik ürün olan buğday, yerleşmenin kuruluşundan bu yana ekilegelmiştir. Köylüler bu benzer kardeş ürünleri aynı tarlalarda yıldan yıla dönüşümlü olarak yetiştirirler. Bir yıl ırmağın doğu yakasına mısır, batı yakasına ise buğday ekilir; sonraki yıl bunların yerleri değiştirilir. Bu dönüşüm Hayriye köylülerinin yıllık çevrimleri hep birlikte tutmalarını sağlayan eşgüdümlü bir harekettir.

Köylülerin çoğu buğdayı Ekim ayında ekerler. Araziler çoğunlukla bir çift öküz ya da mandanın çektiği karasabanla sürülür.² Gerek karasaban, gerekse kolay idare edilebilen ve ağır hareket eden hayvanlar taşlık toprağa ve eğimli yüzey şekline son derece uygundur. Bazı köylüler ırmağa yakın alüvyonlu topraklarda daha ağır olan pulluğu kullanırlar. Tarla sürme mevsimi görelî olarak kısadır; çünkü karasaban ilk güz yağmurlarından önce toprağı kolayca deşemez ve fidelerin ilk dondan önce kök salmasını sağlamak açısından tohum atma işleminin yeterli sürede tamamlanması gerekir.

Fotoğraf 9. Pidenin pişirilmesi.

² Hayriyede ilk iki traktör 1960’ların sonlarında ve 1970’lerin başlarında Almanya’da kazanılmış paralarla satın alındı. Daha önce köyde özel kişilere ait hiçbir motorlu araç yoktu.

Fotoğraf 10. Harmanda tahılın dövülmesi.

Köylüler buğday hasadına Ağustos'ta başlar. Tırpan ve orak kullanılarak elle biçilen buğday demetler halinde toplandıktan sonra, kağnılarla harman yerine götürülür. Demetler sert zeminli, kupkuru ve daire biçimli bir platform olan harman yerinin yanına yığılır. Her seferinde azar azar zemine serpilerek demetlerin üstünden öküzlerin çektiği düven geçirilir; böylece düvenin alt tarafında bulunan sivri taşlar buğday tanelerini saran başak yapraklarını gevşetir. Buğdayın yabıyla havaya savrulması, rüzgarın samanı yan tarafa atmasını ve taneleri doğrudan aşağıya düşmesini sağlar. Daha sonra kalburdan geçirilerek ayıklanan buğday keçi kılından çuvallara doldurulur ve ambarlara taşınır.

Harman dövme çoğu zaman birkaç haftalık emeği gerektiren uzun bir işlemdir. Birkaç kişinin 50 buğday demetini dövmesi, tam günlük bir ağır çalışmayı alır. 1970'lerin başlarına doğru köylülerin çoğu Hayriye dışından harman makinesi operatörleri tutarak bu zahmetten ve insangücü israfından kurtulmaya karar verdiler. Ağustos 1972'de köyde çalışan iki makinenin her biri 35 TL'lik ücret karşılığında bir saatte 50 demet buğdayı dövmekteydi.

Köylüler elde ettikleri tahılın büyük bölümünü öğüterek ekmeklik un haline getirirler, ama bir sonraki mevsimin ekimi için yeterince buğday ayırmaya çalışırlar. Buğdayın yan ürünlerinden saman kışlık yem olarak kullanılır., Hayriye'de yakla-

şık üç kile (100,34 kilo) olan dekar başına ortalama mahsulün toplamı 1961'de 152 tonu bulmaktaydı.³ En üst vergi dilimindeki haneler 180 kile kadar bir bölümü dışarıya satmışlardı. Hayriye köylüleri kendi tüketim ihtiyaçları için ayrıca az miktarda çavdar, arpa ve yulaf ekerler. Tablo 7 hanelerin vergi düzeyine göre ortalama buğday üretimini göstermektedir.

Tablo 7. Hanelerin Vergi Düzeyine Göre Ortalama Buğday Üretimi

Vergi Düzeyi	Ekilen Ortalama Dekar	Hanelere Göre Ortalama Üretim (kilo)
1	30,0	115,6
2	17,6	61,3
3	12,4	42,3
4	8,6	26,6
5	5,6	18,1
6 ve 7	2,7	10,1

Kaynak: Hayriye Köy Araştırma 1963:48.

Sebze: Köylü kadınlardan çoğunun evlerinin yakınındaki mutfak bahçelerinde yetiştirdikleri sebzeler arasında salatalık, domates, kabak, havuç, baklagiller, marul, lahana, soğan, biber ve patlıcan sayılabilir. Bazı erkek ve kadınlar ayrıca mısır tarlaları içinde domates, lahana, pırasa ve kabak yetiştirir ve küçük tarlalara patates ekerler. Irmak boyundaki 227 dekarlık alanın bir bölümüne sahip olacak kadar şanslı olan haneler, bitkileri kolayca sulayabilmek amacıyla çalı fasülyesi yetiştirirler. Köylüler yetiştirdikleri sebzelerin hemen hepsini yerler.

Meyve ve yemiş: Elma üretimi ve satışı 1950'lerde köydeki birçok hane için önemli bir nakit gelir kaynağı haline gelmiş ve o tarihten beri bu konumunu korumuştur. 1961'de köyde tahminen 3.200 kadar ağaç vardı; bunların birçoğu hala fidan aşamasındaydı. Başka birçok konuda olduğu gibi, ağaç sayısı dağılımı da hanelerin vergi düzeyine göre düzenli bir değişkenlik göstermekteydi. Dörtten yediye kadar olan dilimlerdeki hanelerin çoğu 15 ya da daha az ağaca sahipken, üçte biri kadar olan dilimlerde yer alanların mülkiyetindeki ağaç sayısı 30 ya da daha yüksek bir düzeydeydi. Aile mensuplarının sonbaharda elle topladığı elmalar, büyüklük ya da

³ Türkiye'de 1970'te dönüm başına ortalama buğday rekoltesi 120 kiloydu. Bu rakam 1975'te 150 kiloya çıktıysa da, komşu Yunanistan'da ulaşılan 190 kiloluk düzeye göre hala önemli ölçüde gerideydi (Quarterly Economic Review 1976:6).

kaliteye bakılmaksızın torbalara doldurulur ve doğrudan İnegöl'deki tüketicilere ya da kendi kamyonlarıyla köye gelen araçlara satılır.

Köylüler ayrıca sınırlı miktarda armut ve kiraz satarlar. Ticari olarak çilek yetiştirme yönünde denemeler yapılmışsa da, alınan sonuçlar doyurucu bulunmamıştır. Köyde bol miktarda erik ve dut ağacı bulunmasına karşın, bunların meyveleri yalnızca yerel tüketim için kullanılır.

Kestane köyün en önemli ticari ürünü sayılabilir. Yaşlı bir köylünün bana anlattığına göre, Gürcü muhacirlerin Hayriye'ye yerleşmesinden birkaç yıl sonra, babası bir gün tarla açmak için kestane ağaçlarını keserken, I. Dünya Savaşı öncesinde yörede yaşayan Ermenilerden biri ona engel olmuş. Bu değerli ağaçları yok etmemesi gerektiğini kibarca bir uyarıyla öğütleyen adam fidanların olgun ağaç gövdelerine aşılınmasıyla olağanüstü büyük kestane ağaçlarının nasıl elde edilebileceğini göstermiş. Bütün köylüler kendi yararlarına olan bu yeni teknolojiyi zamanla benimsemişler. 1961'de köyde 330,5 Dekarlık bir alana yayılmış yaklaşık 2.000 kadar kestane ağacı vardı. Bir ağaç büyüklüğüne ve yaşına bağlı olarak yılda 20 ile 100 kg arasında kestane verir. Kestanenin kilosu 1972'de 4,5 TL'ye satılmaktaydı. Tek tek hanelerin sahip olduğu ortalama ağaç sayısı en yoksul kesimde 7'den başlamak üzere, en zengin kesimde 33'e kadar çıkmaktaydı.

Köylüler ayrıca yerel tüketim ve sınırlı dış satışlar için ceviz ve fındık ağaçları yetiştirirler.

Tütün ve ayçiçeği tohumu: Köy muhtarı Sabri Ertan'ın tütün ekimine yönelik başarılı denemesinin başka köylüleri de bu üretimle uğraşmaya özendirdiği 1946'dan bu yana, tütün de önemli bir ticari ürün haline gelmiştir. Köylülerin Mart'ta sürek hazırladığı tütün tarlalarına Nisan sonlarında dikilen fideler, Mayıs ve Haziran'da çapalanır. Temmuz-Kasım arasında toplanan tütün yaprakları, ahırların ya da evlerin yanı başında asılarak kurumaya bırakılır. Daha sonra balyalar halinde toplanır ve Türk tütün ürünleri üzerinde tekele sahip olan devlete satılır. 1961'de hane başına ortalama üretim en yoksul kesimde 22,6 kilo, en zengin kesimde ise 235 kiloydu. Tütün üretiminin ihtiyaç duyulan bir nakit gelir getirmesine karşın, istediği emek oldukça fazladır ve genellikle bütün hane mensuplarının zaman ve enerjileriyle işletmeye katkıda bulunmasını gerektirir. Bu iş için yardımcı işçi tutmanın karlı olmaması nedeniyle, kalabalık olmayan haneler ellerinde yeterli arazi olsa bile tütün üretimiyile uğraşamazlar.

Köylüler bir başka yenedünya ürünü olan ayçiçeğiyle denemelere 1950'lerin başlarında girişmiş ve bitkinin Hayriye'deki toprak dokusu ile hava koşullarına uygun

düştüğünü gösteren tatmin edici sonuçlar almışlardır. Köyde 1961'de ayçiçeğine ayrılan arazi 75 dekar dolayındaydı; dekar başına ortalama 10 kile (ayçiçeği için bir kile 16 kg) tohum üretilmekte ve toplam rekolte 750 kileyi bulmaktaydı. Ayçiçeği tarlalarında toprak sürme, tohum atma ve çapalama işleri mısırla aynı zamanlarda yapılır; hasata da ayçiçeği başlarının sırt tarafının sarardığı ve dış bürgülerin aşağıya dönmeye başladığı Ağustos'ta geçilir. Çiçek başlarının dövülmesiyle tohumlar ayrılır; soyulmuş başlar kışın yem olarak ineklere verilir. Tohumların bir bölümü ham ya da kavrulmuş halde yenir, ama büyük bölümü işlenip yağ çıkarılmak üzere komşu Muratbey köyüne götürülür. Bu hizmetin karşılığı mükemmel bir hayvan yemi oluşturan atık yağ küspesiyle ödenir.

Hayvancılık

Köylülerin geçim şemasında hayvancılık temel bir unsuru oluşturur. Hayriye otlaklar bakımından şanslıdır: Köyün içinde ve çevresinde 2.000 dekar, dağlık alanlarda da 11.000 dekar kadar mera bulunur. Köyde yaşayan iki Yörük erkeği ile arazisi az olan birkaç Gürcü çobanlık yapar. Bunlar koyun, keçi ve sığır sürülerini yaz ayları boyunca gittikçe yüksek alanlara çıkarır ve sonbahar geldiğinde geri getirirler. Hayvanlarını otlattıkları köylülerden ücret olarak mısır ve buğday alırlar.

Meraların ortak araziler olması ve yararlananlara bir kira masrafı getirmemesi nedeniyle, Hayriye'deki sürülerin büyüklüğünü belirleyen etken otlatma giderleri değil, her hanenin hayvanlarını ahırlara kondukları kış aylarında besleyebilme gücüdür. Kışlık yemlerin büyük ölçüde tarımsal mahsulün yan ürünlerinden -mısır sapları ve yaprakları, tahıllardan elde edilen saman, çalı fasülyesi bitkileri, baklagil kabukları ve soyulmuş ayçiçeği başları oluşması nedeniyle, hayvan ve arazi mülkiyeti arasında sıkı bir ilişki vardır. 1961'de Hayriye'de 178 hanenin 770 keçisi, 269 koyunu, 129 eşiği, birkaç atı ve 563 baş sığırı (145 öküz, 176 inek, 178 dana, 15 erkek manda, 32 dişi manda ve 17 malak) vardı. Bunların hepsi yerel cinslerdendi. Tablo 8, çeşitli vergi kategorilerinde hanelerin sahip olduğu ortalama çiftlik hayvanı sayısını göstermektedir.

Sığır: Köylüler öküzleri ve erkek mandaları çeki işleri için, inekleri ise yoğurt, peynir ve tereyağı yapımında kullanılan sütleri için beslerler. Bir inek günde ortalama bir kilo süt verir ve iki ya da daha fazla yılda bir buzağı yavrular. Sığırlar ancak temel işlevlerini yerine getiremeyecek kadar yaşlandıkları zaman kesilir. Bu durumlarda köylüler etin bir bölümünü kendilerine ayırır, bir bölümünü yakın akrabalara verir ve çoğunu öteki köylülere satarlar. Kimi zaman da etin büyük bölümü bir yıl kadar saklanıp yenebilecek sucuk kangallarına dönüştürülmek üzere İne-

Fotoğraf 11. Tarla yolunda.

Fotoğraf 12. Tarlanın ekilmesi ve sürülmesi.

göl'deki bir kasaba götürülür. Buzdolabının yokluğu nedeniyle, köylülerin eti uzun süre tutmalarının birkaç yolundan biri budur.

Koyun ve keçi: Hayriye'de yetiştirilen çeşitli hayvan türleri arasında, koyunun yatacılığına göre getirisi en yüksek hayvan olduğu söylenebilir, Temmuz'da ve Kasım'da kırkılan koyunların yünleri çorap örmede, şilte, minder, yastık ve yorgan doldurmada kullanılır ve ayrıca nakit para için İnegöl'de satılır, Yaz aylarında köylü kızları sabah erkenden uyanıp karanlıkta yola koyulur ve çobanlarca otlatılmak üzere daha yüksek yerlere götürülmeden önce alçak meralarda koyun, keçi ve inekleri sağlarlar. Her koyundan genellikle günde yarım kilogram süt elde edilir. Köylülerin yağ içeriği bakımından yaptığı sıralamaya göre koyun sütü birinci, manda sütü ikinci, inek sütü üçüncü ve keçi sütü son sırada yer alır. Tereyağı, yoğurt ve peynir yapımında sıklıkla ilk üçü birbirine karıştırılır. Bunun dışında köylüler koçları için hazır bir pazardan yararlanırlar; koyun eti Türkiye'de en gözde et türlerinden biridir. Varlıklı köylüler genelde Kurban Bayramı'nda koçlarından birini keser ve etinin büyük bir bölümünü Hayriye'deki yoksullara dağıtırlar.

Tablo 8. Hanelerin Vergi Düzeylerine Göre Ortalama Hayvan Varlığı

Vergi Düzeyi	Sığır	Koyun	Keçi	Eşek
1	8,75	16,2	5,8	1,25
2	6,00	12,9	0,9	0,75
3	4,75	5,8	1,6	0,82
4	3,46	3,6	1,9	0,72
5	2,17	2,2	1,8	0,78
6	0,91	2,3	0,5	0,48

Kaynak: Hayriye Köy Araştırma 1963:66, 68, 69. (Düzeltilmiş)

Köylüler keçileri süt, et ve kıl için yetiştirirler, Yılda bir kez Haziran'da kırkılan keçilerin kolları çoğunlukla İnegöl'de satılır. Hayriye köylüleri peynir yapımında keçi sütü kullanırlar; ama etini tiksindirici buldukları için tekelerin çoğunu satarlar. Keçinin bir koyuna ya da bir baş sığıra göre çok daha değersiz olmasına karşın, tutulmasını sağlayan özelliği kendi başına besinini bulabilmesidir. En kötü hava koşullarında bile, keçiler otlanacak bir şeyler bulur ve hayatta kalırlar. Dolaşısıyla kısa vadede köylülere çok az masraf çıkarırlar. Ama uzun vadede köylülere maliyetleri çok pahalıdır. Tahrip edici yeme alışkanlıkları ve inatçılıkları, yöredeki

erozyon sorunlarında ve keçileri ormanı yasak kesimlerine dalan köylülere devletçe ağır para cezalarının kesilmesinde çok büyük rol oynamıştır. Bunun bir sonucu olarak, keçi sayısının 140'a vardığı 1972'de, Hayriye sakinleri hepsini satma ve gelecekte köyde beslenmelerini ya-saklama yoluna gitmişlerdir.

At ve eşek: 1961'de Hayriye'de hiç kimsenin motorlu araç sahibi olmamasına karşın, köy dışındaki özel girişimlerce hemen her gün İnegöl'e kamyon ve minibüs ulaşımı sağlanmaktaydı.

Daha önceki yıllarda Hayriye köylüleri uzak bir yere gitmek istediklerinde, at sırtında yolculuk yapmak zorundaydı. Eşeğe binmek ayıp bir şey sayılmaktaydı. Ama kamyon ya da minübüsle seyahat olanağına kavuşulmasıyla birlikte, at çok az varlıklı kimsenin maddi açıdan rahatça katlanabileceği bir lüks haline geldi ve Gürcü erkekler eşeğe binme konusundaki yasağı bir tarafa bıraktı. Geçmişte komşu Türk köylerinde olduğu gibi, tarlaya gidiş gelişlerde binmek ve hafif yükleri taşımak için eşeklerden yararlanılmaya başladı. Bununla birlikte Hayriyeli kadınlar göreneklere dayalı yasağa uymaya ve dolayısıyla geleneği korumaya eğilim göstermeye devam etmişlerdir. Tablo 8'de görüldüğü gibi, en düşük vergi grubunda bulunanlar dışında hanelerden çoğunun en az bir eşeği vardır.

Kümes hayvanları: Hemen her hane yumurta ve et için birkaç taneden bir düzineye kadar tavuk besler; tavuk eti tuzlanarak iki ya da üç ay saklanabilir. Son yıllarda az sayıda hane birkaç ördek ve hindi edinmişlerdir; tavuklar gibi bunlar da serbestçe dolaşıp çerçöple beslenirler.

Arı ve ipekböceği: Geçmişte bir dönem önemli sayıda hane bal ve ipek üretimiyle uğraşmak-

Fotoğraf 12. Fasülye için sırık hazırlayan köylü.

taydı; ama 1950'lerin sonlarından bu yana uğraşı sürdüren hanelerin sayısı birkaç inmiş durumdadır.

Diğer Ekonomik Uğraşlar

Yetişkin Hayriye sakinleri çoğunlukla geçimlerini tek başına tarımla sağlarlar. Ama çiftçiliği başka ekonomik uğraşlarla birleştirmiş olanlar da vardır. Eskiden köyün birkaç erkeği yıllık bir sözleşme temelinde insanlara berberlik hizmetleri sunarlardı. Bunlar yılda bir kile buğday karşılığında bir kahvehanede ya da müşterilerinin evlerinde saç ve sakal traşı yaparlardı. Bir berber 1950'lerin sonlarında küçük bir dükkan açtı ve her bir sakal traşı ya da saç kesimi için ücret almaya başladı. Zaman içinde bu ödeme biçimi yerleşti. Demircilik işlerini bir baba, iki oğlu ve bir başka köylü yapmaktadır. Bunlar kendi ahırlarında çalışırlar ve bir yıl boyunca bir hayvanı nallı tutmak için bir kile buğday alırlar. Bir başka aile küçük bir bıçkışane işletmektedir: köylüler ağaç kütüklerini burada kestirip inşaat işlerine uygun kalaslar haline getirirler.

Ailelerinin yardımıyla birkaç erkek toplu iğne, iğne, hırdavat, bisküvi, kolonya, gaz lambası, tuz, diş macunu ve daha birçok ufak tefek eşya satan küçük bakkaliyeler işletmektedir. Bunlar akrabalarına güvenilir dostlarına mevsimlik olarak veresiye alışveriş olanağı sağlarlar.

Devletin mesleki eğitim kuruluşu 1957'de Hayriye'de iki yıllık bir genel inşaat kursu açtı. Kursu birinci yıl 20, ikinci yıl 15 erkek yazıldı. Bunun sonucunda kalifiye bir inşaat ustası olan bir köylü, Hayriye'de ücret karşılığında her türlü yapıyı inşa etmektedir; yetişen öteki iki usta ise yeni edindikleri becerileri tam gün işlerde uygulamak üzere köyden ayrılarak kentlere gitmişlerdir. Benzer biçimde köyde değişik zamanlarda açılan marangozluk kurslarına katılmış birkaç erkek şimdi siparişi üzerine masa, iskemle ve dolap gibi ev eşyası yapmaktadır.

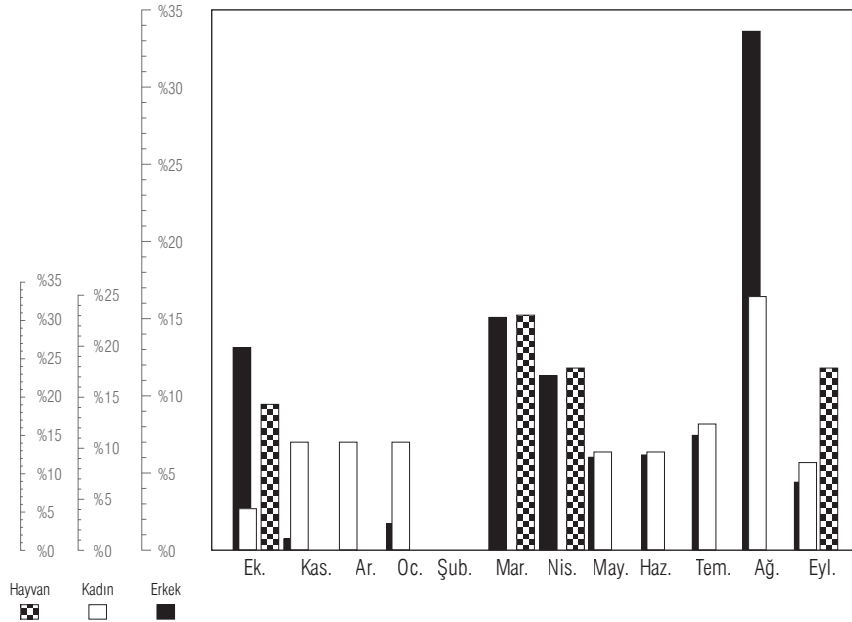
Orman, Hayriye köylüleri için bir ek gelir kaynağıdır. Önceleri köylülerin kullanımına açık olan ormanda tarla açmak için ya da yapı malzemeleri ve yakıt için ağaç kesilebilmekteydi. Daha sonraları Uludağ devletçe milli koruma alanı ilan edildi ve orman sıkı bir biçimde denetlenmeye başladı. Şimdi köylüler devlet için öküzleriyle ağaç kütükleri taşıyarak ya da odun kesip araçlara satarak ek para kazanabilmektedir. Orman idaresi belirlenmiş alanlarda odun kesmek için köylülere küçük bir harç karşılığında izin belgesi vermektedir. Buna karşılık köylüler izin belgesi almaya ilişkin formalitelerin uzun ve karışık olmasından ve belirlenmiş kesim alanlarının genellikle ulaşılmaz olmasından yakınmaktadır. Dolayısıyla ormanın

başlangıçta kendilerine ait olduğunu öne sürerek izinsiz ağaç kesmektedir. Geçmiş yıllarda orman muhafızları hemen her yetişkin Hayriyeli erkeği orman yönetmeliğini çiğnediği gerekçesiyle en az bir kez tutuklamıştır. Hüküm giyen köylülere para cezası verilmekte ve baltalarına el konmaktadır. 1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında yaklaşık 30 köy erkeği, ormanın içinde bir yol yapmakta olan Orman İdaresi için 12 TL'lik günlük ücretle yılda tahminen 50 gün çalışmıştı.

Yıllık Çalışma Çevrimi

Hayriye'de yıllık çalışma çevriminin bütün ayrıntıları öylesine çoktur ki, bunların eksiksiz bir dökümünü vermek zaman ve yer sınırlarımızı aşacak boyuttadır. Bunun yerine söz konusu çevrimi yalnızca kısıtlı sayıda önemli etmenlere göndermelerle ele alacağız.

Şekil 3'te kadınlara, erkeklere ve hayvanlara göre, Hayriye'nin en önemli besin ve ticari ürünleri mısır, buğday, ayçiçeği, elma, kestane ve tütünle ilgili tohum atma, yetiştirme ve hasat işlerine dönük tarımsal emeğin aylık dağılımı yer almaktadır. Grafikler iki tip karşılaştırma olanağı sağlamaktadır. Çubuklar -yukarıda belirtilen altı ürünle sınırlı olmak üzere- kadınların, erkeklerin ve çeki hayvanlarının

Şekil 3. Çiftçi emeğinin aylık dağılımı

her ay uğraştığı tarımsal çalışmanın göreceli miktarını göstermektedir. Sözgelimi, erkekler Ağustos'ta kadınların iki katı kadar çalışırken, Haziran'da harcadıkları emek neredeyse birbirine eşittir. Soldaki üç dikey ölçek okura verili herhangi bir ayda erkeklerin, kadınların ve çeki hayvanlarının harcadığı yıllık tarımsal emeğin oranını belirlemede yardımcı olacaktır. Örneğin, Ağustos'ta erkekler yıllık tarımsal emeklerinin yaklaşık yüzde 33'ünü harcarken, kadınlarda bu oran yüzde 24'ü bulmaktadır.

Altı ürüne dönük aylık etkinliklerin çok kısa bir dilimlenmesi şöyle verilebilir :

Ekim: Erkekler tarlaları sürer ve kışlık buğdayı eker; kadınlar ve çocuklar tütün yapraklarını kurutma işleminden geçirip mengeneyle keser.

Ekim-Ocak: Erkekler, çocuklar ve özellikle kadınlar tütünü kurutma, kesme ve genel olarak pazara hazırlama işlerinde çalışır.

Şubat: Köylüler zamanlarını başka uğraşlara ayırır.

Mart-Mayıs: Erkekler Mayıs'taki mısır, ayçiçeği ve tütün ekimine hazırlık olarak Mart ve Nisan'da tarlaları sürer ve tırmıkla kesekleri kırar.

Haziran ve Temmuz: Erkekler ve kadınlar tarlaları çapalar.

Ağustos: Erkekler ve kadınlar tahıl hasadını kaldırır, çeki hayvanlarını kullanarak buğday harmanını döver. Kadınlar ve çocuklar elma ve tütün toplamaya başlar. (Şekil 3'te Eylül sütununda çeki hayvanlarının emek miktarını gösteren çubuğun büyük olasılıkla yanlış yere konduğu ve aslında Ağustos sütununda yer alması gerektiği anlaşıyor.)

Eylül: Erkekler, kadınlar ve çocuklar tütün, mısır, elma ve kestane hasadını tamamlar.

Mutfak bahçesindeki sebzelerin yetiştirilmesi ve çiftlik hayvanlarının bakımı gibi çok sayıda uğraşa yer verilmemiş olmasına karşın yukarıdaki çizelge Hayriye'deki tarımsal faaliyetin temposuna ilişkin oldukça belirgin bir görüntü sunmaktadır. Köylüler genellikle soğuk havalar geldiğinde karınlarını doyurabilmek için sıcak havalarda sıkı çalıştıklarını söylerler. Kışın yaklaşmasıyla birlikte, köylülerin dikkatlerini çiftliklerini hazırlamaya çevirmeleri gerekir. Duvarlardaki çatlaklar çamur sıvayla tıkanır, pencereler sıkıca kapatılır, döşemedeki delikler plastik örtüler ve hasırlarla örtülür, yakacak odun toplanarak uygun boylarda kesilir ve kışlık sobalar kurulur. Kış boyunca erkekler ahıra kapattıkları hayvanlarının yem, su ve tımar gibi ihtiyaçlarını karşılar ve boş zamanlarının büyük bir bölümünü kahvehane dostlarıyla geçirirler. Kadınlar yemek hazırlama ve ekmek pişirme gibi ola-

ğan işlerini sürdürmenin yanı sıra, sık sık yakınlarıyla bir araya gelir ve bir yandan çene çalarken hasır dokur, çorap örer ya da giysileri yamayıp onarırlar. Kız ve erkek çocuklar cinsiyetlere ayrılmış akran grupları halinde epey uzun bir zamanı birlikte oynayarak geçirirler.

Buğday biçme ya da mısır çapalama gibi belirli önemli uğraşlar için, dört ya da beş hanenin mensupları geleneksel olarak kolektif çalışma grupları oluştururlar. Karşılıklı olarak teklifsiz bir işgücü değişiminde bulunan ve yörede Gürcüce

"nadi" olarak anılan bu gruplar, birçok köylü toplumunda görülen akrabalar ve yakınlar arasındaki genel işbirliği biçimine denk düşer. Evsahibi hanenin mensupları ücret ödemek yerine, değişimli çalışma grubuna kahvaltı ile öğle yemeği sunar ve kendileriyle birlikte çalışanların tarlalarında çalışarak karşılık gösterirler. Bu düzenleme hem ekonomik, hem de toplumsal ihtiyaçlara cevap verir. İşbirliğine katılanlar tarlalarda hep birlikte çalışır, sohbet eder, şakalaşır ve şarkılar söylerken, nitelikli çalışmayla birbirlerine destek olma ve keyifli bir arkadaşlığın tadını çıkarma olanağını bulurlar.⁴

Fotoğraf 13. İpekböceği kozasının temizlenmesi.

⁴ Grigolia (1939: 172) Batı Gürcüstan'da görülen biçimiyle bu geleneksel karşılıklı yardımlaşma adetinin romantik bir betimlemesini sunmaktadır:

Batı Gürcüstan'da temel besin ürünü olan mısırın yetiştirilmesi epey emek ve bakım gerektirir. Asıl çalışma tarlalarda gelişen zararlı otları ayıklamaya dayanır. (...) Tek bir ailenin öteki köylülerden hiçbir yardım almaksızın bu işin üstesinden gelmesi olanaksız gibidir; bu yardımdan yoksun kalmak söz konusu ailenin sıkıntıya düşmesi ve bizzat varlığının tehlikeye girmesi anlamına gelir. Bu güç durumdan kurtulmanın yolu Gürcüce nadoba denen, toprağı işlemede karşılıklı yardımlaşma adetinde bulunmuştur.

Mısır tarlalarında tohum ekme ve zararlı otları ayıklama zamanı geldiğinde, Megrel köylüsü komşularından yardım ister ve hepsi gönüllü olarak onun yardımına koşar. Tarla sahibi onlara iyi bir öğle yemeği ve bol şarapla birlikte mükellef bir akşam yemeği sunar. Gündüz çalışmasının bittiği akşam saatlerinde tarladan şarkılar söyleyerek döner, uzun bir süre yemek masasında oturur, gece yarısına değin ulusal şarkıları söyler ve nutuklar çekerler.

Gayri Safi Köy Hasılası

1961 ODTÜ çalışması Hayriye'nin 1961'deki nüfusunu, teknoloji düzeyini ve elverişli hava koşullarını göz önünde tutarak gayri safi köy hasılasına (GSKH) ilişkin bir kestirimde bulunmamıza olanak verecek bilgiler sağlamaktadır. GSKH ile kastedtiğimiz şey yerel olarak tüketilen ya da dışarıya satılan tarımsal ve hayvansal ürünlerin piyasa değerinin yanı sıra, köy sakinlerinin gerek içeride, gerekse dışarıda ücretli çalışma, hizmet vb. gibi yollardan kazandığı gelirlerdir. Ne yazık ki ODTÜ araştırmasında üretim ve satış maliyetleri tam anlamıyla göz önünde tutulmuş değildir. Bu yüzden ortaya çıkan rakamlar satın alınan tohumun maliyeti, ulaşım ve faiz oranı gibi kalemler de hesaba katıldığında elde edilebilecek tutarlardan daha yüksektir. Tablo 9'da yaklaşık 153.745 \$ olan toplam tahminin GSKH çeşitli kategorilere ayrılmış durumdadır.

Tablo 9. Hayriye'nin 1961 Gayri Safi Köy Hasılası (Türk Lirası Olarak Tahmini Değer)

Tarımsal Hasıla	
Ekinler	782.940
Toprağa bağlı ürünler	17.600
Hayvansal ürünler	319.830
Toplam Tarımsal Hasıla	1.120.370
Tarım Dışı Gelir	
Orman işgücü geliri	201.150
Köy dışında çalışma	15.000
Köy hizmetleri	47.200
Toplam Tarım Dışı Gelir	263.350
Gayri Safi Köy Hasılatı	1.383.720

Kaynak: Hayriye Köy Araştırma 1963: 111. (Düzeltilmiş)

Tablo 10 köyün 1.120.370 TL (yaklaşık 124.485 \$) olan toplam tarımsal hasılanın (TTH) köydeki haneler arasında her birinin sahip olduğu arazi miktarıyla doğru orantılı olarak dağıtılmış olması gerektiği varsayımından hareketle oluşturulmuştur; bu orantı tabloda hane arazi mülkiyeti indeksi olarak verilmektedir. Or-

taya çıkan rakamlar en varlıklı sekiz hanede kişi başına düşen ortalama TTH'nın yaklaşık 249 \$ olduğunu, bir başka deyişle en yoksul 33 hanede yaklaşık 84 \$ olan ortalamanın neredeyse üç katını bulduğunu göstermektedir. Kişi başına ortalama TTH indeksi sistematik olarak öteki farklılıkları yansıtmaktadır.

Tablo 10. 1961 Toplam Tarımsal Hasılası (TTH) (Türk Lirası Olarak Tahmini Değer)

Vergi Düzeyine ve Arazi Mülkiyeti İndeksine Göre Hane ve Kişi Başına					
Vergi Düzeyi	Hane Sayısı	Ortalama Arazi Mülkiyeti İndeksi	Hane Başına Ortalama TTH	Kişi Başı Ortalama TTH	Kişi Başına TTH İndeksi
1	8	100	20.200	2.244	100
2	9	57	11.514	1.619	72
3	30	41	8.282	1.342	60
4	47	26	5.252	987	44
5	51	21	4.242	124	41
6 ve 7	33	12	2.424	760	34

Hayriye Köy Araştırma 1963'te verilen rakamlara dayanmaktadır.

Sonuç

Hayriye'de hem işgücü, hem de üretim bakımından tarımın ağır bastığı, emek-yoğun teknolojiye dayalı bir köylü ekonomisi geçerlidir. Temel üretim birimleri, çekirdek ya da geniş ailelerden oluşan hanelerdir. Hanelerin çoğu birincil düzeyde kendi geçimlerini sağlamaya ve ikincil düzeyde dış pazarlara dönük bir yapıdadır.

Hayriye'nin temposunu ve ritmini geleneksel olarak belirleyen unsur tarımsal çalışma çevrimidir. Bütün köylüler öncelikle tarım senfonisinin temel hareketlerine, yani toprağı sürme, tohum ekme, çapalama ve hasat işlemlerine uyarak yaşamlarını örgütlemek ve planlarını düzenlemek zorunda kalmışlardır. Köylüler ancak son hareketin tamamlanmasından sonra çocuklarını evlendirebilmekte, oğullarını sünnnet ettirebilmekte ve başka toplumsal olaylarla meşgul olabilmektedir; bunların programlanması çiftçiliğin zamana ilişkin gereklerine bağlı olmak zorundadır.

Hayriye'nin seçilmiş görevlileri haneleri mal varlıkları temelinde yedi vergi düzeyine ayırmış bulunmaktadır: ama birinci ve ikinci, üçüncü ve dördüncü ile beşinci, altıncı ve yedinci düzeyleri birleştirerek, haneleri sosyoekonomik analiz açısından yüksek, orta ve düşük varlıklı gruplar biçiminde yeniden düzenlemek mümkündür. Bu üç grubun genel anlamda katı toplumsal sınıfları oluşturmamasına karşın, farklı gruplardaki haneler farklı hayat standartlarına göre yaşamakta, farklı düzeylerde itibar görmekte ve farklı siyasal partileri desteklemektedir (bak. V. Bölüm). Sözgelimi, varlıklı hane halkı reisleri genelde kendilerini maddi durumu daha düşük kimselere karşı sosyoekonomik yükümlülükler taşıyan köy önderleri olarak görmektedir, Bunlar yoksullara iş vermekte, doğrudan yiyecek ve giyecek yardımında bulunmakta (özellikle islami bayramlarda), kamu projelerine en büyük katkıyı sağlamakta, kendi dirayet ve tecrübelerini köyün hizmetine sunmakta ve önemli bir dinsel vecibe olan hac ziyaretini yerine getirme şansı en yüksek kesimi oluşturmaktadır. Yaptıkları şeylerin karşılığı ise kendilerine gösterilen saygı ve itibarın gittikçe daha da artmasıdır.

Köyün yoksul haneleri sosyoekonomik kutbun karşı ucunu temsil etmektedir. Bunlar kendilerini geçindirecek sermayeden yoksun oldukları için tarım dışı işleri kovalamak ya da ellerinde işleyebileceklerinden daha fazla arazi olan zenginlerin yanında çalışmak zorundadır. Buna bağlı olarak zengin ve yoksul kesimlerden birçok hane arasında ekonomik zaruretin getirdiği bir tür ittifak vardır. Orta varlıklı grupta yer alanların arazileri ve çiftlik hayvanları zenginler karşısında ekonomik bakımdan bağımsız olmalarına yetmekte, ama önemli bir sosyoekonomik konuma kavuşmalarını sağlamada yetersiz kalmaktadır. Bu bakımdan gördükleri saygı ve itibar yoksullara göre daha yüksek olmakla birlikte, zenginlere göre daha düşüktür.

Ekonomik durumla oldukça tutarlı bir bağlantı içinde değişkenlik gösteren bu önemli toplumsal farklılıklara karşın, varlık grupları arasında derin toplumsal uçurumlar yoktur. İslami kardeşlik ideolojisi, yaygın akrabalık bağları, Hayriye'nin benzersiz bir köy olmasına ve bir Gürcü topluluğunu barındırmasına dayalı ortak kimlik gibi bir dizi kültürel güç gruplar arası bağlılığı sürekli ayakta tutmaktadır.

B ö l ü m 5

Siyaset ve Yönetim

Ülke çapındaki gelişmelerin yerel siyaseti ve köy idaresini güçlü biçimde etkilemesi ve çoğu zaman belirlemesi nedeniyle, bu bölüme Türkiye'nin yakın siyasal tarihinin kısa bir değerlendirmesiyle başlayacak ve daha sonra yeniden köy düzeyine döneceğiz.

Ulusal Siyaset

Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri 1923'te Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde atıldı. Cumhuriyet'in önderi Mustafa Kemal (sonradan Mustafa Kemal Atatürk) Türkiye'yi 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan'ın ve başka yabancı devletlerin giriştiği işgalden kurtardı ve ülkeyi önde gelen Avrupa güçlerine benzer bir modern ulus-devlet olarak yeniden şekillendirmeye yönelik iddialı bir planı uygulamaya başladı. Bu zorlu girişim Türkiye'de yaşayan farklı halkların geçmişte çokuluslu ve İslami esaslara dayalı Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan çeşitli unsurlar içindeki bağlılık ve kimliklerini bir yana bırakarak geleceğin tek uluslu ve laik cumhuriyet yapısı içinde yer almaları açısından, yeni birtakım ulusal simgelerin yaratılmasını gerekli kıldı.

Çatışmaya açık bağlılıkların yeni devletin öngörülen birliğini parçalamasını önlemek için, İslam'ın toplu kimliğinin kapsayıcı simgesi olarak oynadığı rolün yerine "Türk yurttaşlığı" denen ulusal-hukuksal bir soyutlamayı geçirme ve ülkenin Türk olmayan birçok sakininin ulusal kimliklerini inkar etme yoluna gidildi. Türk ulusal anayurdunu yaratmayı kolaylaştırmak amacıyla yazılan resmi tarih kitaplarında, ülkede yaşayan Kürtler, Çerkesler ve Gürcüler gibi azınlıkların temelde Türk oldukları ve karşılıklı anlaşılabilir Türkçe lehçeleri konuştukları yönünde bir "açıklama" getirildi. Bu tür yurttaşlar gerçek Türkçe'yi öğrenmeye zorlandı ve kendi dillerindeki yayınlara hala süren yasaklar kondu. Atatürk yeni Türkiye'nin cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik, devletçilik, halkçılık ve inkılapçılık ilkelerine dayanacağını ilan etti (bak. Karpas 1959). Giriştiği devrimci uygulamalar arasında birçok laiklik reformu da vardı: Halifelik ile padişahlığın kaldırılması, İslam'ın devlet dini olmaktan çıkarılması, tekke, zaviye ve tarikatların kapatılması, şeri hukukun yerine Avrupa'dan alınma kanunların geçirilmesi, medreselerin kapatılması, Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin benimsenmesi ve geleneksel Müslüman başlığı fesin yasaklanması.

Kemal Atatürk 1923'ten 1938'deki ölümüne değin Türkiye'yi tek parti sistemiyle Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) dayanarak yönetti; pederşahi, ama sert bir uygulayıcı olarak reformlarının önünü tıkayacak hiçbir muhalefete izin vermedi. Çok partili siyasal yaşama geçme yönündeki iki deneme, ülkenin ilerleme hızını

kesmekten başka bir şeye yaramadığı kanısından dolayı muhalefet karşısındaki sabrının kısa sürede taşması nedeniyle "başarısızlığa uğradı".

Atatürk'ün ardılı İsmet İnönü laiklik yanlısı politikaları aynı gayretle sürdürdü, Birçok değişik nedenle, bu arada Atatürk'ün Türkiye'de bir Batılı demokrasi kurma yönündeki nihai amacını gerçekleştirme isteğiyle, 1945'te çok partili siyasete geçiş için yeni bir denemeye izin vereceğini duyurdu. Hükümetin din ve ekonomi konusundaki katı tutumuna karşı çıkan CHP içindeki muhalif unsurlar hemen Demokrat Parti'yi (DP) kurdu. Bu yeni parti savaş zamanındaki sıkı ekonomik denetimlerden bezmiş olan işadamları, hayat pahalılığından dolayı sıkıntı çeken tüketiciler, 1942'de ayrımcı nitelikte "varlık vergisi"ni ödemek zorunda bırakılan Hristiyanlar ve Yahudiler, CHP'de aradığını bulamayan seçkinci gruplar, CHP'nin tarımı ihmal etmesine ve dinsel ifade yollarını bastırmasına kızan milyonlarca hoşnutsuz köylü arasında destek buldu (Rustow 1957). Türkiye Cumhuriyeti'nin 1950'de yapılan ilk açık ve dürüst seçim DP'nin büyük yankı uyandıran zaferiyle sonuçlandı ve CHP hükümetten çekilerek halkın iradesine saygı gösterdi. "Böylece Türkiye modern tarihte otokratik bir rejimin yönetiminin dizginlerini barışçı yoldan bıraktığı belki de ilk ülke oldu" (Tachau 1972:382).

Demokratlar ezanın yeniden Arapça okunmasına izin vererek ve ilköğretim müfredatına seçmeli bir ders biçiminde İslam dininin öğretilmesini alarak bir dinsel hoşgörü ortamı yarattılar. Uzun süre gizli ya da uykuya yatmış halde kalmaya zorlanmış olan dinsel ifade biçimleri bir kez daha açıkça kendini gösterdi. Bununla birlikte Atatürk ilkelerini benimseyen DP, dinsel aşırılığa karşı tavır aldı.

Bu dönemde dışavuran siyasal bölünmelerin kaynağı ülkenin ikili sosyoekonomik yapısıydı. CHP'nin desteği kentli seçkinlerin, sivil bürokratların, üst düzey askerlerin ve büyük toprak sahiplerinin ittifakına dayanmaktaydı. Büyük toprak sahipleri partiyle sıkı ilişkilerini kullanarak, kentli yoksullarla birlikte ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 75-80'ini oluşturan köylüler üzerindeki egemenliklerini pekiştirmekteydi.

Mahrumiyet içindeki kesimlerden ve CHP'nin gözünü açtığı kesimlerden destek gören DP, iktidar döneminde (1950-60) bu ikili yapıyı değiştiren bir dizi toplumsal ve ekonomik önlem aldı. Kırsal alanlara daha fazla hizmet götürüldü: Yollar, elektrik projeleri, tarım kredileri, inşaat işlerine destek, yeni sanayi dalları, eğitim ve sağlık kuruluşları, ürktücü yol vergisinin kaldırılması. Bunlar köylülerin siyasal uyanıklık ve katılım bakımından yeni bir güç kazanmasına ve ülkeyle daha büyük bir bütünleşmeye girmesine katkıda bulundu. Kentlerde DP'nin özel sektöre ve ticarete sağladığı destek, varlık ve statü bakımından üst düzey bürokratik ve askeri çevrelerle boy ölçüşen ve hatta onları geçen yeni bir kentli seçkin tabakanın

doğmasını kolaylaştırdı. DP'nin sosyoekonomik önlemlerinden yarar gören ve/ya da dinsel ifadeye daha geniş özgürlük tanınmasına değer veren Türk yurttaşları 1954'te ve 1957'de DP'yi yeniden iktidara taşıdı. Bu gelişmeler eski konumlarını yitirmenin sıkıntısını çeken CHP destekçileri arasındaki düşkürlüğünün ve kızgınlığının artmasına yol açtı. CHP'nin düşkürlüğüne uğrayan kentli destekçileri, seçim sandıklarındaki acizliklerini başka yollardan dengeleme çabasıyla, hükümet karşıtı duygularını basın ve toplu gösteriler yoluyla ifade etmeye başladı. Hükümetin Ankara ve İstanbul'da üniversite öğrencilerinin siyasal protestolarıyla ortaya çıkan "yasadışı karışıklar"ı bastırmada gittikçe daha fazla orduya dayandığı 1960'ta, üst düzey komutanlar sivil siyasetin iflas ettiğine karar verdiler.

Başında Orgeneral Cemal Gürsel'in bulunduğu askerler kansız bir darbe gerçekleştirecek, hükümette görev alan DP mensuplarını tutukladı ve belediyelerdeki DP görevlilerinin yerine subayları ya da CHP mensuplarını geçirdi. Darbeyi izleyen sıkıyönetim döneminde, ordu DP'yi yasadışı ilan ederek kapattı ve kendi içinde DP yandaşı subayları tasfiye etti. DP'li eski başbakan Menderes anayasayı çiğnemekle suçlandı; açılan davaların sonunda dışışleri ve maliye bakanlarıyla birlikte idam cezasına çarptırıldı. Aşırı siyasal akımlara karşı tedbirler içeren ve "Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmayı amaçlayan" (Madde 153) yeni bir anayasa hazırlandı.

Askerler 1961'de yönetimi yeniden siyasetçilere bıraktı ve ülke eski Demokrat oyuncularını kapmak için çekişen çok sayıda partinin ortaya çıkışına sahne oldu. Zamanla siyasete dönmelerine izin verilen DP mensuplarının çoğu Adalet Partisi'nin (AP) çatısı altında yeniden örgütlendi ve AP çok geçmeden DP'nin mirasçısı haline geldi. Bir siyasal yorumcuya göre, AP popülerliği ve temsil gücü bakımından Ortadoğu'da gerçek anlamda ilk taban partisi olarak nitelendirilebilir (Sherwood 1967).

Kentli aydınların radikalleşen unsurları arasında destek kazanmayı uman CHP, siyasal ideolojisini değiştirdi ve "ortanın solu" çizgisine yöneldi. Bu yeni yönelim genel seçmen kitlesindeki muhafazakar unsurların uzaklaşmasına yol açtı; AP 1965 ve 1969 genel seçimlerinden zaferle çıktı.

Türkiye'nin ABD ile ilişkileri, büyük ölçüde önce Johnson yönetiminin ve ardından ABD Kongresi'nin Kıbrıs konusundaki Türk-Yunan çatışmasına yaklaşımı nedeniyle, 1960'ların ortalarına doğru gittikçe bozulmaya yüz tuttu. 1970'lere de taşan bu gelişme Türkiye'de Amerika ve NATO karşıtı duyguların yayılmasını ve sol radikalizmin güçlenmesini getirdi. Sağcı ve solcu gruplar arasındaki gerginlikler sık sık patlama noktasına vararak, çalkantılı işçi grevlerine, öğrenci olaylarına ve kentlerde şiddet eylemlerine dönüştü. AP'nin Büyük Millet Meclisi'nde sayısal üstünlüğe sahip olmasına karşın, etkili biçimde siyasal anarşinin önünü alamaması, Türk askeri komuta kade-

mesinin Mart 1971 'de "muhtıralı bir darbe" yapmasına yol açtı. Muhtırada AP hükümetinin istifa etmesi ve partiler dışında bir koalisyon kurulması istenmekteydi. Onbir ilde sıkıyönetim ilan edildi; gerçek iktidar bir kez daha ordunun eline geçti.

İzleyen birkaç yıl bir dizi etkisiz "partilerüstü" ya da geçici hükümetle 1973'teki yeni seçimler sonunda ortanın solundaki CHP parlamentoya en büyük parti olarak girdi ama hiçbir parti çoğunluğu elde edemedi. CHP lideri Ecevit 1974'te sağ eğilimli Milli Selamet Partisi'yle başarı şansı zayıf bir koalisyon oluşturdu ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türk azınlığını korumak üzere Kıbrıs'a asker çıkararak adanın yüzde 40'ını denetim altına almasıyla kısa süreli bir parlak dönem yaşadı. Ama çok geçmeden hükümetin işlemediği görüldü ve Ecevit aynı yılın Eylül ayında istifa etti.

Bir başka etkisiz geçici hükümetin ardından, AP'nin 1965'ten 1971'e değin başbakanlık yapmış olan ve esnekliğiyle tanınan lideri Süleyman Demirel sağ partileri bir araya getirerek bir "milli cephe" koaliyonu kurdu; bu koalisyon Nisan 1975'te 218'e karşı 222 gibi çok az bir farkla güvenoyu aldı. Sağ ve sol arasındaki çatışmaların yanı sıra öğrencilerin şiddet eylemleri hızını kesmeden sürdü ve 1977 genel seçimleri yine başında Demirel'in bulunduğu bir başka zayıf koalisyon hükümetiyle sonuçlandı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları tek partiye dayalı otoriter bir yönetimle ülkeyi Batı demokrasisi düzeyine çıkarmayı tasarlamışlardı ama uzun süreli rakipsiz bir siyasal denetimin kurulması bu hedefle çelişkili bir emsal yaratmıştı. Daha sonra geçilen çok partili siyasal yaşam, 'ya hep ya hiç' tavrının egemen olduğu birçok yeni Afrika devletindeki liderlerin oynadığı türden (W.A. Lewis 1965) bir 'elde var sıfır' oyununa dönüştü. Gerek CHP, gerekse DP iktidarda bulundukları sırada konumlarını sürdürmek için aşırı önlemlere başvurdular. Siyasal sistemin düzeltici mekanizması seçim sandığı yerine, daha çok ordu oldu (Magnarell 1974:135). Geçtiğimiz on yılın büyük bir bölümünde Türkiye kolayca elden kaçan bir istikrarı yakalama peşinde olmuştur. Halihazırda ülke büyük çaplı bir siyasal geçiş döneminin eşiğinde gibi görünmektedir.

Yerel Yönetim: Tarihçe ve Gelişim

Türkiye'de yerel yönetimin eski ve özgün bir sistemin evrimiyle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu sistemde bir yerleşmede yaşayan sülalelerin erkek reisleri zaman zaman toplanarak herkesi ilgilendiren konuları görüşürlerdi. Bir ya da birkaç sülalenin ekonomik bakımdan üstün olduğu durumlarda, bunların ileri gelenleri önemli kararları alırlardı; böyle bir üstünlük olmadığında ise bütün erkekler aşı-

ğı yukarı demokratik bir tarzda kararlara katılırlardı. Bilgeliğı, adaleti ve serveti nedeniyle özel itibar kazanmış olan bir köy yaşlısının "muhtar" olarak köyün reisi sayılması muhtemelen yaygın bir uygulamaydı. "Bu sistem asayişini sağlamaktan ve vergileri toplamaktan sorumlu yerel bir ileri gelen aracılığıyla çok sayıda özerk topluluğı (köyler, loncalar, göçebe aşiretler, etnik gruplar dahil) idare etmeyi genellikle yeterli bulan Osmanlı yönetiminin "yüzeysel" niteliğıyle bağdaşır gibi görünmektedir..." (Scott 1968: 16). Bu koşullar altında köylüler büyük ölçüde içe dönük bir yapılanma içindeydi ve muhtar kendi köyünün iyiliğı için çalışarak yerel itibar yönünde ek payeler elde edebilirdi. Cumhuriyet döneminin başlarında 1924 tarihli Köy Kanunu'nun çıkarılmasıyla, bu durum belirgin biçimde değışikliğe uğradı.

Atatürk'ün Türk kafa yapısında öngördüğü dönüşüm ancak toplumun en geniş kesimini, yani köylüleri onun gösterdiği ideolojik hedefe doğru çekerek gerçekleştirebilirdi. Ülkenin sınırlı kaynaklardan ve son derece dağınık kırsal nüfustan dolayı yaşadığı ikili sorun karşısında, reformcular köylüler arasında sosyokültürel ve ekonomik değışimin yasalar yoluyla sağlanabileceğı umuduna kapıldılar. Bu bağlamda özel bir yer tutan 1924 tarihli Köy Kanunu'nda geleneklerin kabul edilebilir yönleri kurallara bağlanırken; öngörülen geleceğe ilişkin unsurlar da karar altına alındı.

Kanun köyü nüfusu 2.000'in altında bir yerleşme olarak tanımlamakta ve böyle bir yerleşmeye hukuki ya da tüzel bir kişilik statüsü vermekteydi. Köylülerin yeni yaşam planına ilişkin düzenlemelerden biri 37 zorunlu ödevi ve 31 gönüllü ödevi kapsayan listelerdi. Zorunlu işler arasında şu tür hususlar yer almaktaydı: Sıtmaya yol açan sivrisinekleri besledikleri için köy sınırları içindeki durgun su birikintilerinin kurutulması; köy kuyularının ağızlarının 70 cm yüksekliğinde taşlarla çevrilmesi; her evde yaşanan bölmeler ile ahırın bir duvarla ayrılması; köyü boylamasına ve enlemesine geçecek ve köy ortasında kesişecek iki yolun inşa edilmesi; köy ile mezarlık arasında, akarsu boylarında, yol kenarlarında ve köy meydanında adam başına yılda en az bir ağaç dikilmesi; hayvanlara aşırı yük taşıtılmaması ve hayvanların gereksiz yere yorulmaması; ürünlere zarar veren haşarat ve kuşların hükümetçe belirlenen usullere uygun olarak öldürülmesi; köy yollarının bakımının yerine getirilmesi; hükümetin talimatları doğrultusunda köyün en cazip yerinde bahçeli bir okul inşa edilmesi; köyde bir dernek ve bir misafir odasının inşa edilmesi; köyde nalbant, bakkal ve demirci dükkânlarının açılması; köydeki her ev için özel birer hela ve köy için bir umumi hela yapılması (Madde 12,13)¹.

¹ Köy Kanunu'na yapılan bu ve daha sonraki göndermelerin kaynağı Robinson'ın (1949) verdiği İngilizce çevirilerdir.

İsteğe bağlı işler listesinde köylülere tavsiye edilen hususlardan bazıları şunlardı: Yılda bir kez evlerin, tuvaletlerin ve ahırların dış duvarlarının badanalanması; köyde bir çamaşırhane, hamam ve pazar yerinin kurulması; peynir ve tereyağı yapımı için makinelerin satın alınması; tarlalar ve bahçeler için ortaklaşa su kanalları inşa edilmesi; daha yüksek mahsul elde etmek amacıyla suni gübre ve daha fazla bilgi edinmek için kitaplar satın alınması; köyde spor karşılaşmalarının düzenlenmesi; safsan koç, teke, aygır ve boğaların satın alınması; yoksul köylülere gıda ve para yardım yapılması; yetim ve öksüz çocukların sünnet ettirilmesi; kızların evlenmesine yardım edilmesi; yoksulların naaşını kaldırmak için kefen sağlanması (Madde 14). İdealist yasa koyucuları ne kadar iyi niyetli olurlarsa olsunlar, sosyokültürel ve ekonomik gelişme resmi buyrultularla elde edilemez; bunu sağlamak için yeterli doğal kaynaklar ve insan kaynakları, örgütlenme, mali güç ve etkili iletişim halkaları gerekir. Ne yazık ki, Türkiye'deki köylüler eğitimsiz, yabani ve yoksuldu. Dolayısıyla kanunun getirdiği toplumsal ve ekonomik yenilikler yürürlüğe konamadı, kağıt üzerinde kaldı ve köylüler büyük çoğunlukla Kemalist devrimin ana mecrası dışında yaşamlarını sürdürmeye devam ettiler. Türkiye'nin kırsal kesimindeki koşullarını 1940'ların sonlarında incelemiş bir Amerikalı olan Richard D. Robinson, Köy Kanunu ve köylü yaşantısı konusunda derin bir kavrayışı yansıtan bazı sonuçlara varmaktadır:

Köy Kanunu çoğu durumda unutulmuşluğun örtüsü altında gömülmüş gibidir. Bunda rol oynayan nedenler arasında mali kaynakların yetersizliği, köylerde okuyazar önderlerin azlığı ve köy inisiyatifinin yokluğu belirtilmektedir. Kendi payıma, kanunu kaleme alan hükümetin psikolojisinin bu konuda bir hayli sorumluluk payı taşıdığı görüşündeyim. Sözgelimi, kanun yalnızca bir köyden ceza tehdidi altında yerine getirmesi istenen ödevleri değil, aynı zamanda dilerse yapabileceği şeyleri sıralamaktadır. Özel olarak köyün yetkisine bırakılmamış herhangi bir iş önerildiğinde, önce merkezi hükümetten ve birçok durumda Ankara'dan izin alınması gerekmektedir. Böyle bir kanun bireylerin ya da köyün sorumluluk ve hak alanına giren çok az alan bırakır, Merkezi hükümetçe verilmiş olan şeyler aynı ölçüde kolayca geri de alınabilir. Kent, il, eyalet ya da ülke gibi daha üst bir yönetim birimine açıkça bırakılmamış olan her türlü yetki ve otoritenin daha alt birimin ve temelde bireylerin elinde kaldığı ABD'deki uygulamanın tam tersi bir durum söz konusu. İkinci sistem sorumluluğu, birinci sistem ise kayıtsızlığı geliştirir [Robinson 1949].

Köy Kanunu yaşam standartlarını ve yaşam tarzlarını etkilememekle birlikte, köy idaresini biçimsel kurallara bağlamış bulunmaktadır. Kanuna göre bir köyün 21 yaşına basmış her mensubu köy derneğini oluşturur; bu derneğin dört yılda bir muhtarı ve ihtiyar heyetini seçmesi gerekir, (Köylerin yalnızca küçük bir kesiminde kadınlar fiilen dernek toplantılarına katılır ve oy kullanır.). Heyetin üye sayısı

1.000'in altında nüfusa sahip köylerde sekiz, daha büyük köylerde on iki olmalıdır. Kanun temsil düzeyini genişletmeye yönelik olduğu anlaşılan bir yaklaşımla, köy imamını ve okul öğretmenini heyetin doğal üyeleri saymış, buna karşılık yakın akrabaların aynı anda heyette görev almalarını yasaklamıştır. Heyetin köyün yönetimine ilişkin kararlar almak ve muhtara tavsiyelerde bulunmak üzere haftada bir toplanması gerekir. Yerine getirdiği özgül görevlerden bazıları her hane için salma miktarını saptamak, imeceyle yürütülecek işleri belirlemek ve yerel anlaşmazlıkları çözmektir.

Köy Kanunu, muhtarı köyün seçilmiş en üst yetkilisi ve ulusal hükümetin temsilcisi olarak tanımlar. Kanunda muhtarın devlete karşı 16, kendi köyüne karşı 7 yükümlülüğü sayılmıştır. Aradaki fark Cumhuriyet'in yasa koyucularının geleneksel olarak içe dönük olan bu makamı devlete hizmet edecek, dışa dönük bir makama dönüştürme niyetini açığa vurmaktadır. Ön görülen hedef, her ne kadar düşük aylığı kendi köylülerince ödense de, geleneksel köy ileri gelenini bir devlet görevlisi haline getirmektir.

Muhtarın devlete karşı ödevlerinden bazıları şunlardır: Muskacı, üfürükçü gibi halk hekimlerini ihbar etmek ve bunların köydeki hastaları tedavi etmesini önlemek; bulaşıcı hastalıklara karşı köylüleri aşılatmak; köydeki doğum, ölüm, evlilik ve boşanma olaylarını her ay sicile geçirmek; devletin vergi tahsildarlarına yardımcı olmak; asker adaylarını toplamak ve firariler ile yoklama kaçaklarını bildirmek; jandarmalara ve mahkeme tebligatlarını ileten memurlara yardımcı olmak; hükümetin çıkardığı kanunları ve yönetmelikleri duyurmak, açıklamak ve uygulamak. Muhtarın köye karşı en önemli ödevleri ise salmaları toplamak ve harcamak, imece çalışmalarını başlatmak ve ihtiyar heyetine danışarak yerel uyuşmazlıkları soruşturmadır (Madde 35, 36, 37).

Köy yönetiminin gerçek işleyişi yerleşmeden yerleşmeye değişiklikler gösteren mevcut ekonomik ilişkiler, akrabalık bağları ve önemli toplumsal gruplar arasındaki ittifaklar gibi çok sayıda etmene bağlıdır. Bazı köylerde ihtiyar heyeti iş yapmaz ve muhtar tek başına çalışırken, bazı köylerde ikisi birlikte çalışır.

Cumhuriyet döneminin başlarındaki başka değişiklikler muhtarın kendi köyü yerine devlete, daha özgül bir ifadeyle devletin tek partisi CHP'ye dönük bir yapılanma içine girmesini hızlandırdı. CHP'nin 1927'deki kurultayında bütün köy muhtarlarının göreve başlamadan önce parti müfettişlerince onaylanması kararlaştırıldı. Parti ve devlet yönetimleri arasındaki bütünleşme 1935'te içişleri bakanının aynı zamanda parti genel sekreterliğini üstlenmesi ve valilerin yerel parti örgütlerinin başına getirilmesiyle daha da pekişti (Payashoglu 1964:421). CHP'nin tek parti

yönetimi (1923-46) altında devlet otoriterliği en üst düzeyde hüküm sürdü. Talimatlar hep tek yönlü aktı: Tepeden aşağıya, başkentten köylere doğru. Geleneksel üstünlük taslama tavırlarından kurtulamayan aydınlar ve kentliler, kırsal kesimin tepkilerini almayı sağlayacak hiçbir kanal oluşturmadılar (Karpas 1973:276).

Anlatılan yapı nedeniyle, yaygın muhtar tipi büyük toprak sahibi ve egemen sülalenin reisi olan geleneksel-ataerkil "ağa"ydı. Bu tip muhtarlar genelde CHP ile ittifaka ya da "anlayış birliği"ne girdiler; kendi egemen konumlarını koruma ve yerel jandarmaların desteğini alma karşılığında hükümetin "elzem" talimatlarını yerine getirmeyi ve köylülerin bunlara uygun davranmasını sağlamayı üstlendiler. Makamın getireceği dertlerden kaçınarak bu işbirliğinin meyvalarından yararlanmak isteyen ağalar, denetim altında tuttıkları zayıf kişileri muhtar yapma yoluna gittiler.

Her ne olursa olsun, kanunun tanımladığı biçimde görevini bağlılıkla yerine getirmeye çalışan bir muhtarın kendi köylülerinin gözünde son derece sevimsiz hale gelmesi ve kendi işlerine bakacak zaman bulamaması kaçınılmazdı. Dolayısıyla bir çok köyde, özellikle de ağaların bulunmadığı köylerde muhtarlık itibarı köylülerin üstlenmekten kaçındığı ve pek istenmeyen bir külfet olarak görülmeye başladı.

Çok partili dönemde, özellikle de 1950-60 arasında CHP ile yerel ağalar arasındaki ittifak büyük ölçüde sona erdi. Çoğu yerleşmede her zaman çoğunluğu oluşturan yoksul köylüler topluca Demokrat Parti'ye yöneldiler ve kendilerinin belirlediği muhtarları seçtiler. Farklı grupların bu makam için çeşitli partilerden adayları açıkca desteklemesiyle, köy içindeki hizipler siyasal bir görünüm kazandı. Bu değişimle eşzamanlı olarak, dış dünyayla iletişim süreci etkili olmaya başladı. Demokratlar köylülerin sözlerine kulak asmaya önem verdiler, çünkü onları iktidarda tutan kalabalık köylü seçmenlerdi.

Demokratları iktidardan indiren 1960 darbesinden sonra Türkiye'yi yöneten Milli Birlik Komitesi, siyasal partilerin köy düzeyindeki örgütlenmesini ve köydeki makamlar için aday göstermesini yasaklayarak, boşuna bir çabayla köy gruplaşmalarını azaltmaya çalıştı. Komite üyeleri köylerdeki siyasal parti rekabetinin kargaşaya yol açtığı, çünkü henüz temel ihtiyaçların karşılanamadığı yerlerde siyasal tartışmanın mümkün olmadığı kanısındaydı (Dodd 1969: 133). Söz konusu kararnamenin hükümleri daha sonra 1963'te gözden geçirilen Köy Kanunu'na ve 1965 tarihli Siyasal Partiler Kanunu'na kondu. Ama bu yasal düzenlemelere karşın, ordunun yönetimi 1961'de yeniden siyasal partilere bırakmasıyla, yerel parti önderleri kırsal kesimi örgütleme araçları ve parti iletişim kanalları rollerini bir kez daha üstlendiler (Karpas 1973:278-79); çoğu köylülerin gözünde muhtar adayları

ayrı siyasal partiler adına yarışan kişiler olarak kaldı. Köyleri etkin devlet ilgisi ve Demokrat Parti'nin başlattığı yatırımlar yoluyla ülke yaşamının içine katma yönelimi, 1960 ihtilalinden sonra bir bakıma daha örgütlü bir biçimde sürdü. Örneğin, Devlet Planlama Teşkilatı'nın oluşturduğu Yerel Kalkınma Dairesi devlet memurlarını ve köy ileri gelenlerini bölgesel ve yerel kalkınmanın kavramları, örgütlenmesi ve hedefleri konusunda eğitmek üzere seçilmiş ilçelerde bir dizi pilot proje başlattı. Öteki bakanlıklarca uygulamaya konmuş köy düzeyindeki çok sayıda projeyi birleştirmek ve eşgüdümü sağlamak üzere Köy İşleri Bakanlığı kuruldu ve Milli Eğitim Bakanlığı köy okulları inşa programını hızlandırırken, Sağlık Bakanlığı da köy sorunlarına ağırlık vermek üzere bir Sosyal Hizmetler Akademisi açtı (Scott 1968:26-28).

Türk köylerinde muhtarların çeşitliliğini ortaya koyan bir dizi örnek olay incelemesi (sözgelimi Scott 1968; Stirling 1965; Szyliowicz 1966; Kolars 1963; Yasa 1955) dışında, ülke genelinde yürütülmüş olan ve yararlı istatistiksel bilgiler veren iki köy araştırması vardır, Devlet Planlama Teşkilatı ve ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın desteğiyle 1962'de Frederick W. Frey'in yönetiminde yürütülen ilk araştırma, Türkiye'nin 67 iline dağılmış 446 köyde yaşayan yaklaşık 8.000 kişiyle yapılmış görüşmelerden derlenen verileri kapsamaktadır. Bu araştırmadan muhtarlarla ilgili olarak ortaya çıkan bir dizi genelleme şöyle sıralanabilir: **1)** Muhtarların okuryazarlık² ve varlık düzeyi genelde ortalama köylüye oranla daha yüksekti. **2)** Ankete yanıt verenlerin yaklaşık dörtte üçü muhtarı köydeki en "nüfuzlu" kişi olarak nitelendirmekteydi ve bu nüfuzun başlıca nedenini muhtarlık makamının getirdiği konuma bağlamaktaydı. **3)** Bir köyün ulaşımına uygun en yakın uzaklığına göre ölçülen dışa kapalılığı ne kadar fazlaysa, sakinleri muhtarlarını o ölçüde daha nüfuzlu saymaktaydı. **4)** Buna karşılık bir köyde ağanın bulunması, köylülerin gözünde muhtarın konumunu dikkat çekecek düzeyde zayıflatmaktaydı (Frey ve Ross 1967).

Devlet Planlama Teşkilatı'nın desteğiyle 1968'de yürütülen ikinci araştırma, 220 köyde yaşayan 5.244 kişinin oluşturduğu ülke genelindeki temsili bir örnek kitleyle yapılmış görüşmelerden derlenen verileri kapsamaktadır. Bu veriler köy muhtarları hakkında şu genellemelere varmamıza olanak vermektedir: **1)** Muhtarların yaklaşık yüzde 93'ü yeni alfabeye³ okuyup yazabildiklerini belirtmekteydi; buna karşılık görüşülen öteki yetişkin köy erkekleri arasında aynı oran yüzde 61,8 düzeyindeydi. **2)** Ankete yanıt verenlerin yaklaşık üçte ikisi muhtarı köydeki en nüfuz-

² Köy Kanunu'nda sonradan yapılan bir değişikliğe göre, muhtarların okuryazar olması zorunludur. Bu koşulun çoğu resmi makamlarca gözardı edilmesine karşın, kazanan adayların okuryazar olmaması nedeniyle seçimlerin yüksek devlet yetkililerince iptal edildiği durumlar bilinmektedir (Scott 1968:15).

³ Türkiye 1928'de resmen Arap alfabesini bırakarak, çok daha kullanışlı olan Latin alfabesini benimsedi.

lu kişi olarak nitelendirmektedir. Bu yanıtların bölgelere göre dökümü "gelişmiş" Batı Anadolu illerinde yüzde 70,5, "yarı gelişmiş" Kuzey, Güney ve Orta Anadolu illerinde yüzde 66,9, köy ağalarının egemen olduğu "az gelişmiş" Doğu Anadolu illerinde yüzde 54,1'di. Muhtara nüfuz kazandıran başlıca nedenler "resmi konum" (yüzde 29,3) ve "zeka-öncülük" (yüzde 28, 1) olarak gösterilmektedir. 3) Köy ne kadar uzak (ve muhtemelen ne kadar ücra) olursa, muhtarı en nüfuzlu kişi olarak nitelendirenlerin oranı o ölçüde yüksekti. 4) Muhtar ve ihtiyar heyeti üyeleri, sıkıntılı durumlarda en çok danışılan kişiler arasında en sık olarak belirtilen (yüzde 64,1) kimselerdi (*Modernization in Turkish Village* 1974).

şimdiye değin yürütölmüş çalışmalar, muhtar ile öteki önemli sosyoekonomik ve siyasal değışkenler arasındaki ilişki konusunda iki temel varsayım sunmaktadır. Oldukça dogmatik ve statik nitelikte olan birinci varsayımı, Türk sosyal bilimci Kıray (1968: 113) "Türkiye'nin Farklı Yörelerinde Seçilmiş Muhtarlar ve Belediye Başkanları Üzerine Bazı Notlar" başlıklı bölümde ortaya konmuştur. Kıray şunları yazıyor:

Geniş çaplı alan araştırmalarındaki gözlemlerimiz (...) bir toplulukta kimin seçileceği sorununun her zaman o topluluğun farklı güçleri arasındaki dengeyle belirlendiğini göstermektedir. Temel feodal toplum yapısının hala sürdüğü bizim toplum tipimizde, seçilmiş yerel idari yetkililer her zaman bu yapı içinde yer alır, yapının sürdürölmesine ve statükonun korunmasına hizmet eder.

İkinci varsayım değışimi, özellikle de modernleşme ile köy muhtarlığı arasındaki ilişkiyi esas alması bakımından daha dinamiktir. Tam anlamıyla bir varsayım biçiminde belirtilmiş olmazsa da, Frey'in 1962 köy araştırması verileri üzerindeki analizinde yazdığı şeyler bu yaklaşımın ilk ifadelerinden birini oluşturmaktadır:

Bizim kişisel izlenimimiz, muhtarın genel konumunun ve ayırt edici özelliklerinin Türk köylerindeki modernleşmede odak kişi olarak kendisinden yararlanılabileceğini gösterdiği yönündedir, Muhtar açık bir biçimde sağlam iktidar ve otoriteye sahip bir kimsedir. Köyün iç iletişim yapısının yanı sıra köy ile dış kuruluşlar arasında kilit bir rol oynar. Genellikle çoğu köylü erkeğine göre modernleşmeye daha fazla ilgi duyduğu ve olumlu tepki verdiği söylenebilir. (...) Kesin olarak grup içinde yer aldığı, köylü toplumunun kabul gören bir mensubu olduğu söylenebilir. (...) Bu araştırmada muhtarları yeniden eğitimeye ve yetiştirmeye dönük bir programın kırsal Türkiye'nin hızlı kalkınmasını daha ileriye götürmenin en ekonomik ve en etkili yolu olabileceğini ortaya koyan birçok bulgu vardır [Frey'den aktaran Stycos 1965:130].

Scott, Türk köylerinde muhtarlığa ilişkin incelemesinde Frey'in belirlemesini tamamlayarak, köylerin daha geniş toplumla bütünleşmesi ve köylülerin çeşitli dev-

let kuruluşlarından kaynak ve hizmet elde etmenin yararlarını görmesi sürecinde, yeni önderlerin seçilmeye başlayacağını öne sürmektedir. Köylüler geleneksel otoriter yaşlıların yerine, devlet memurlarıyla iyi işleyen bir etkileşime girebilecek ve toplulukları için gerekli yardımı sağlayabilecek daha genç⁴ ve daha bilgili kişiler arayacaktır (Scott 1968).

Bu varsayımlar birbirini dışılayan nitelikte değildir. Farklı koşulların varlığı göz önüne alındığında, çeşitli köylerde birlikte ya da ayrı ayrı geçerli olabilirler. Hayriye’de yönetim ve siyasetin ele alındığı aşağıdaki kesimde, her iki varsayımın farklı zaman dilimlerinde geçerlilik taşıdığını göreceğiz.

Hayriye’de Yönetim ve Siyaset

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından ve Köy Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden önce, köy imamının geniş sorumlulukları vardı.⁵ İmam ezan okuma, cami-de namaz kıldırma, ölüleri törelere göre yıkayıp gömmeye, Kuran dersi verme gibi yerleşik dinsel görevlerinin yanı sıra, muska yazma gibi etnik-dinsel işlevleri yerine getirir ve köydeki hastalara halk arasında geçerli devaları salık verirdi. Bunlara ek olarak sivil görevler de yürütürdü: Doğum ve ölüm vesikaları hazırlar, resmi mühürlü belgeleri onaylar, hem din, hem de medeni hukuk bakımından geçerliliği olan nikah törenlerini kıyar ve camideki mektepte köyün erkek çocuklarına okuma yazma ile başka bazı dindışı konuları öğretirdi.

Görev yapacak imamı tutma ve yıllık bir esasa göre maaşını ödeme işi köylülere aitti. Her yıl köyün hane reisleri caminin dışında ya da şadırvanın yanı başında toplanarak imamlık konusunu görüşürlerdi. Mevcut imamdan memnun olmaları ve imamın da köyde kalmayı istemesi halinde, alışlagelmiş biçimde olarak yılda 80 kile (yaklaşık 2,4 ton) buğday tutarında bir bedelle onu bir yıl daha görevde tutarlardı. Köylülerin imamdan memnun olmaması ya da imamın kendi isteğiyle görevi bırakmak istemesi halinde, Hayriye’nin yeni bir imam aradığı haberi önceden ilçe müftüsüne ve çevre köylere gönderilmiş olurdu. Böylece toplamda bu görev için başvuran adayların meziyetleri tartışılırdı. Daha çok nüfuzlu hane reisleri konuşur ve her biri sonunda görüş birliğine varmayı kolaylaştırmak açısından hem kesin, hem de esnek bir dille tavrını ortaya koyardı. Konuşmalar yapılırken

⁴ Halen muhtarlık için asgari yaş sınırı 25’tir. 1968 köy araştırması kapsamına giren 216 muhtardan yüzde 69,9’u 30-49 yaş arasında, yüzde 8,8’i 30 yaş altında ve yalnızca yüzde 3,7’si 60 ya da daha yukarı yaşıyordu (*Modernization* 1974:197).

⁵ Eski köy idaresi konusunda izleyen açıklamalar büyük ölçüde köyün yaşlı sakinlerince sağlanan sözlü tarihe dayanmaktadır.

ötekiler mırıltılarla rızalarını belli eder ve sonuçta oylamaya gerek kalmaksızın adaylardan biri üzerinde anlaşmaya varılırdı.

Söz konusu yıllarda Hayriye köylüleri muhtarlarını da hemen hemen aynı şekilde seçerlerdi. Muhtar olacak kişi köylülerce, daha doğru bir ifadeyle önemli hane reislerince belirlenirdi. Bu seçimde muhtarın köyü ziyaret eden devlet memurlarıyla ilişkileri etkili biçimde yürütecek kadar varlıklı, itibarlı ve nüfuzlu olması gözetilirdi: devlet memurlarını karşılamak, ağırlamak, işlerine yardımcı ve kimi zaman köstek olmak muhtarın göreviydi. Pek resmi bir otoritesi olmamakla birlikte saygı duyulan bu makama yoksul ve itibardan yoksun kişiler hiçbir zaman seçilmezdi.

Cumhuriyet döneminin başlarında çıkarılan Köy Kanunu ve uygulamaya konan çeşitli laiklik reformları iki köy makamının görelî niteliğini değiştirdi; imamın sorumluluklarını kısıtlarken aynı anda muhtarın sorumlulukları genişletildi. Örneğin, imamın dini dersler vermesi ve halk hekimliği yöntemlerini uygulaması yasaklandı, kıydığı dinsel nikahların yasal geçerliliği kalktı ve belgeleri onaylayıp mühürleme yetkisi köy muhtarına devredildi.

Hayriye’de muhtar seçimi, yasal olarak öngörölmüş gizli oylamanın biçimsel olarak uygulanması dışında, geleneksel tarzda devam etti ve beklenen olağan sonuçlar alındı. Hayriye erkekleri ayrıca ihtiyar heyetinde görev yapmak üzere köyün beş mahallesinden ikişer hane reisini seçtiler. En çok oyu alan beş kişi asil olarak heyete girerken, sonraki beş kişi heyetin yedek üyeleri oldu. Muhtarın belge onaylarına hizmetlerine karşılık küçük miktardaki harçlara ek olarak köylülerden yılda 100 kile buğday almasına karşın, ihtiyar heyeti üyeleri hiçbir bedel almaksızın görev yaparlar. Heyetin doğal üyeleri olan öğretmen ve imam asıl görevlerinden dolayı devletten maaş alırlar (Köylülerin her yıl imama görenek uyarınca 80 kile buğday ödemesi 1966’ya değin sürdü.). Heyet üyelerinin başlıca görevleri geçmişte olduğu gibi şimdi de muhtara danışmanlık yapmak, köy okulunu ya da yolları onarma gibi imece çalışmalarına karar vermek, yerel uyuşmazlıkları çözüme bağlamak ve her hanenin ödeyeceğı salma miktarını belirlemektir. Kanunda 1939’da yapılan değişiklikle sabit hale getirilen 20 TL’lik salma tavanının enflasyon nedeniyle köyün ihtiyaçlarını karşılamada son derece yetersiz kalması, ihtiyar heyetinin özel köy çalışmaları için sık sık ek vergiler koymasını zorunlu kılmıştır (Azami salma tutarı ancak son yıllarda resmen 200 TL’ye çıkarılmıştır.). Kendilerine biçilen salma tutarına karşı çıkan köylüler önce ihtiyar heyetine ve bu girişimden de tatmin edici bir sonuç alamazlarsa ilçe kaymakamına başvurabilirler. İhtiyar heyeti ayrıca "köy sınırları içinde yaşayan herkesin namus, can ve malını korumak" (Mackle 68) üzere muhtarın emri altında çalışacak (Madde 72) bir köy bekçisi

görevlendirmekle yükümlüdür. Bir bekçide aranan nitelikler belirli bakımlardan muhtarın nitelikleriyle tam bir karşıtlık içindedir. Bekçiler varlıklı ve nüfuzlu kesimden değil, yoksul ve düşük kesimden seçilir. Bekçinin üstlendiği can sıkıcı ve sevimsiz görevler nedeniyle, 70 kile buğday tutarındaki yıllık maaşı ancak köyün mütevazı erkeklerine çekici gelir. Bekçi ihtiyar heyetince seçilir, kaymakamca onaylanır ve maaşını köyden, silahını da devletten alır. Olağan görevleri arasında şunlar yer alır: Gündüz ve gece köyün bahçe ve tarlalarında devriye gezmek; hırsızlık yaparken yakalanan kişileri gözaltına almak; başkasının mülküne giren ve mahsule zarar veren hayvanları ahıra kapatmak; başkasının mülküne girmiş hayvanların sahiplerine muhtar tarafından biçilen para cezalarını ve tazminatları toplamak; köye gelen resmi görevlileri muhtara bildirmek; muhtarın emri üzerine mahalleleri dolaşarak gerekli haber ve bilgileri köylülere duyurmak; köy içinde muhtarın konuşmak istediği kişileri getirmek.

Köyün yönetsel-siyasal düzeni, Emrys Peters'in (1963) incelediği Şii köylerinde Hz. Hüseyin'in anısına kutlanan keramet oyununun sağladığı sonuca benzer bir biçimde, birçok bakımdan yerel statüleri ve kıdemleri teyid edici bir rol oynar. Köyün önde gelen şahsiyetleri, egemen ailelerin reisleri geleneksel olarak muhtarlık makamında ve ihtiyar heyetinde güçlü biçimde temsil edilegelmişlerdir, Köyün başlıca ekonomik kaynaklarını (esas olarak arazi ve hayvanlar düzeyinde) denetledikleri için, toplumsal istikrar onların yararınadır. Bu bakımdan yalnızca köydeki en yüksek statüleri ellerinde tutmakla kalmamış, aynı zamanda ülkenin iktidar eliyle, devlet bürokratlarıyla ve CHP mensuplarıyla ana bağlantıyı oluşturmuşlardır. İki taraf arasında 1950'ye değin süren ittifak ya da anlayış birliği doğrultusunda köy ileri gelenleri hükümetle işbirliği yapmış ve bunun karşılığında toplumsal düzeni korumada jandarmadan tam destek almışlar.

İhtiyar heyetinin doğal üyeleri biri geçmişe, öbürü geleceğe dönük iki farklı tarihsel yönü temsil ederler. İmamın varlığı köy yaşamı düzeninde İslam'ın geleneksel yerini belirlerken, laik öğretmen heyetin görüşmelerine modernleşmeyi aşılacak bir unsur olarak devletçe heyete konmuştur. Türk reformcularına göre özel olarak eğittikleri köy öğretmenleri kırsal kesimdeki değişimin başlıca etkenleriydi. Onlar "geri" köylü zihniyetini dönüştürerek modern ve ilerici bir yola sokacaklardı. Gelgelelim bu öğretmenler Milli Eğitim Bakanlığı'nın yerel halka danışmaksızın atadığı okumuş yabancılar olarak görülmekten kurtulabilmiş değildir; dolayısıyla onları ihtiyatla ve hatta kuşkuyla karşılamakta ve öğretmenin köy heyetindeki rolü çoğu zaman etkisiz kalmaktadır (Reformcu bir köy öğretmenin çok yoksul ve geleneklere bağlı bir köyde yaşadıklarının çarpıcı bir dille ilk ağızdan anlatımı için bak. Makal, 1954).

İhtiyar heyetinde öğretmen dışında köydeki makamlarda bulunanların hepsi erkek hane reislerince belirlenir. Toplumda ikinci sınıf bir konum taşıyan kadınlar köy derneği toplantılarına ne doğrudan ne de dolaylı katılırlar. Büyüklerine karşı hürmetkar davranmak zorunda olan genç erkekler toplantılarda hazır bulunmakla birlikte, çoğunlukla hiç konuşmazlar. Yoksul hane reisleri toplantılara katılıp konuşabilirler ama egemen hane reislerince dile getirilmiş tutumları onaylama yönünde görüş bildirmekten öteye gitmemeyi tercih ederler. Bu bakımdan uygulamada köy derneği ve onun göreve getirdiği köy idaresi, geleneksel mevki sırasını ve sosyoekonomik ilişkileri kalıcılaştırır. İlginç olan bir nokta, köyün sosyoekonomik mertebelerini ayakta tutan mallara yönelik herhangi bir tehlike meydana geldiğinde, kutsal düzeni yerli yerine oturtmak üzere harekete geçmesi gereken kişinin, köy yoksullarının sembolik bir temsilcisi konumundaki bekçinin olmasıdır. Kendisine ait bir mülk olmazsa ya da çok az olsa bile, bekçi resmen silah taşıyan bir kişidir ve kendisini düşük bir konuma mahkum etmiş olan sosyoekonomik düzeni korumak için gerektiğinde zora başvurmaya yetkilidir. Birilerinin malına zarar geldiğinde, muhtar para cezası ve zararı giderecek tazminat biçer; ama bunları toplamak yine yoksul bekçiye düşer ve bekçi bu işi yapmakla şeylerin toplumsal-maddi düzenini bozmanın getirdiği sonuçları kendi köylülerine dayatmış olur. Bu sistem Türkiye’de çok partili siyasetin ilk gerçek sınamadan geçtiği 1950’ye değin büyük ölçüde yukarıda anlatılan çerçevede sürdü. Ülke genelindeki ve özellikle köylerdeki siyasal muhalifler bu seçimlerde Demokratların arkasında kenetlendi. Hayriye’de orta ve düşük gelirli köylülerin geleneksel yönetici elite karşı çıkması ve Demokratların listesinden aday olan kendi muhtarını seçerek mevcut toplumsal-siyasal sistemi protesto etmesi, toplumsal farklılıkların siyasal bir ifadeye bürünmesini getirdi.

Yeni Demokrat muhtarın daha önce dört Cumhuriyetçi muhtar çıkarmış seçkin bir sülaleden gelmesi anlamlı bir gelişmeydi. Hayriye’de akrabalık bağları sosyoekonomik ve siyasal sınırları aşar ve böylece derin siyasal ayrılıkların gelişmesini önler. Gayretkeş Demokratların yürüttüğü etkin kampanya ve halk arasında dolaşarak oy istemeye alışkın olmayan Cumhuriyetçilerin şaşkınlığa bağlı ataleti Demokrat muhtarın 1950’ler boyunca görevde kalmasını sağladı.

Ama 1960’ta Demokratların devrilmesinden sonra, iktidardaki askeri yönetim DP’li muhtarlardan çoğunun yerine kendi görüşlerine daha uygun kişileri getirdi ve Hayriye muhtarını görevini baba tarafından kuzeni olan Cumhuriyetçi bir akrabasına bırakmak zorunda kaldı. Cumhuriyetçilerin sonraki üç seçimde muhtarlığı ellerinde tutmalarına karşın, yönetim tarzlarında önemli iki farklılık ortaya çıktı. Birincisi, ne kadar küçük düşürücü bir iş olursa olsun, oy istemenin zorun-

lu olduğunu öğrenmişlerdi. İkincisi, üstün önderlik yeteneğine sahip ve aynı zamanda otoriter öncellerine oranla çok daha açık ve demokrat görüşlü olan kişileri muhtarlığa seçtiler. Muhalefet muhtarlığı ancak 1973'te yeniden ele geçirebildi; o yılki seçimlerde DP'nin mirasçısı Adalet Partisi'yle özdeşleşmiş olan ve daha önce hiç muhtar çıkarmamış bir sülaleden gelen bir kişi aday gösterildi ve başarıya ulaştı. Köy düzeyinde parti örgütlenmesinin hukuken yasaklanmış olmasına karşın, 1960 darbesini izleyen on yılı aşkın dönem boyunca köydeki seçimlerde parti siyaseti bütün canlılığıyla sürdü. 1950 öncesi dönemde Hayriye'de seçimle işbaşına gelen görevlilerin mevcut sosyoekonomik düzenin seçkin unsurlarını temsil ettiği anlaşılmaktadır: dolayısıyla bu dönem Kıray'ın statüko varsayımını sıkı biçimde doğrular niteliktedir. Buna karşılık 1950'lerde çok partili siyasetin sıradan insanların yerel ve ulusal yönetimde daha fazla söz sahibi olmasını sağlayarak bazı değişikliklere olanak verdiği görülmektedir. Yine de köyün sosyoekonomik ilişkileri belirleyen temel sistemi bozulmaksızın varlığını sürdürdü. Gerçek değişim 1965'te CHP'li olarak tanınan geleneksel bir köy ağasının muhtarlığı sırasında başladı. Bu muhtar Ahmet Özkan'a ve köylülerin çalışmak üzere Avrupa'ya geçici olarak gitmesini sağlayacak bir kooperatif kurma yolundaki çabalarına şevkle destek verdi. İyi niyetli bir ağa olarak, statükoyu koruma işlevini sürdürmek yerine, örgütçülük ve önderlik yeteneklerini geleneksel düzeni geniş çapta değiştirmeye yöneltti.

Bir sonraki bölümde daha kapsamlı olarak ele alacağımız Avrupa'ya göçlerin bir sonucu olarak, Hayriye'deki geleneksel sosyoekonomik mertebeler neredeyse tamamen yok olmuş durumdadır. Almanya'da çalışan akrabaların düzenli olarak gönderdiği marklar sayesinde mali bakımdan güvenceye kavuşmuş olan köylüler artık toprağı sürmek ve tarlaları çapalamak yerine, güneşin tatlı sıcaklığı altında pineklemenin tadını çıkarıyorlar. Talihin garip bir cilvesi olarak, 1974 yılında bir gün bir Hayriye köylüsüyle köy yolunda yürüdüğümüz sırada, 1965'teki muhtarını tarlasından evine doğru yorgun argın giderken gördük. "Bak şuna" diye kıkırdadı köylü, "Bir zamanlar köyün efendisiydi şimdi ise elindeki araziler hiçbir işe yaramıyor. Köyde onun yanında çalışacak hiç kimse kalmadı."

Köyün 1973'de seçilen şimdiki muhtarı, Scott'un önerdiği kalkınmacı muhtar modeline epey denk düşer gibidir. Kırkını yeni geçmiş biri olarak görece genç sayılır ve Adalet Partisi'yle bağlarını köyün yararına kullanabileceğine inanıyor. Bunu sağlamak için de sık sık İnegöl'e giderek devlet memurlarıyla ve partisinin mensuplarıyla görüşüyor.

Son zamanlarda Hayriye'de parti siyaseti eski yoğunluğunu kaybetmiş gibi görünüyor. Çoğu ailelerin ekonomik güvencesinin kaynağı köyün dışında, yani Al-

manya'da olduğu için, köylülerin birçoğu (ve belki de çoğunluğu) dışa dönük bir yapılanmaya girmiş bulunuyor ve köyün idaresine fazla zaman ve enerji ayırma konusunda isteksiz davranıyor.

Tablo 11 . Hayriye Muhtarları

Adı	Gürcü Sülale Adı	Bağlı Olduğu Parti ⁶	Göreve Başlama
Cemil	Ortalisvili	Adalet	1973
Yusuf	Malakmadze	Cumhuriyet	1969
Sami	Hinkiladze	Cumhuriyet	1967
Sabri	Pepunidze	Cumhuriyet	1964
Sabri	Hinkiladze	Cumhuriyet	1960
Ömer	Hinkiladze	Demokrat	1950
Şükrü	Hinkiladze	Cumhuriyet	1946
Zülker	Basiladze	-	1946
Süleyman	Kirkitadze	-	1936
Kara Hüseyin	Hinkiladze	-	1934
Mehmet	Kirnateli	-	1930
Hüseyin	Gurgenidze	-	1928
Resul ⁷	-	-	1925
Molla Hüseyin	(bilinmiyor)	-	1921
Hacı Hüseyin	Pepunidze	-	1919
Mercan Usta	Gurgenadze	-	1918
Hasan	Hinkiladze	-	1916

⁶ 1960'tan 1973'e değin muhtarların siyasal parti listelerinden aday olmaları hukuken yasaktı. Ama parti-bağlılıklarının bilinmesi ve köy seçimlerinde önem taşıması nedeniyle, bu konudaki bilgiler tabloya alınmıştır.

1946 öncesinde muhtar adaylarının seçimlere siyasal parti mensupları olarak girmemesine karşın, hepsi olmazsa bile çoğu ülkenin tek siyasal partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin destekçileriydi.

⁷ Resul Laz kökenliydi ve dolayısıyla bir Gürcü sülale adı yoktu.
Kaynak: Ahmet Özkan'ın alan notları ve köy kayıtlarına ilişkin incelemeleri.

B ö l ü m 6

Eğitim, Etnik Kimlik
ve Özümleme

Eğitim

Önceleri Hayriye'de resmi eğitimin öncelikli amacı çocukların iyi bir Müslüman olmasını sağlamaktı. Köylüler 1895'te küçük bir cami inşa etmiş ve erkek çocuklarına dini ders vermenin yanı sıra Osmanlı Türkçesini okuma ve yazmayı öğretmek üzere bir Gürcü hoca¹ tutmuşlardı. Yirminci yüzyılın başlarında köyden birkaç oğlan İstanbul'daki medreselerde öğrenimlerini sürdürdüler. Bunlardan biri zamanla kadı oldu ve önce Osmanlı, ardından Cumhuriyet adliyesinde görev yaptı. İstanbul'da öğrenim gören Hayriyeli oğlanlar, Türkiye'nin farklı kesimlerinden gelmiş Gürcü öğrencilerle birlikte kalırlardı. Batum ve çevresinden gelme Gürcü çocuklarının İstanbul'daki medreselerde öğrenim görmeye başlaması iki yüzyıllık bir geçmişe dayanmaktaydı. Bunların temelini attığı gelenek Rusların Batum'u ele geçirmesinden ve Gürcülerin Anadolu'ya göç etmesinden sonra da sürdü.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayıp parçalanmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Türkiye'deki eğitimin karakteri ve amacı köklü biçimde değişti. Yeni Türkiye'nin yaratıcısı ve önderi Mustafa Kemal Atatürk, imparatorluğun çöküşünü İslami-Osmanlı kurumlara ve Müslüman kültürüne bağlamaktaydı. "Şark" zihniyetini ve toplumun geleneklere bağlı İslami esasını dönüştürmek üzere devrimci bir program uygulamaya girişti. Kurduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mensupları, modern Türk milliyetçiliğinin ilkelerine uygun olarak yeni bir kuşağı sosyalleştirmek amacıyla ülke çapında zorunlu ve laik bir eğitim sistemini tasarladılar. "Türk ulusal devleti fikrinin ortaya çıkışından beri, Türk liderleri okulları geçmişte var olandan farklı bir ulusal bilinci, ideojileri, değerleri ve davranış kalıplarını geliştirmede birinci araç olarak görmüş ve ülkedeki siyasal ahlaki toptan dönüştürmeyi hedeflemişlerdir" (Kazamias 1966:220).

Devletin İslam'ı devlet dini olmaktan çıkarma yönünde adımlar atmasının ve Arap alfabesinin yerine Latin alfabesini geçirmesinin ardından, Hayriye'deki din okulları resmen kapatıldı ve hoca daha genel ve laik bir müfredatla birlikte yeni yazı sistemini öğretmeye başladı. Ama devletin getirdiği kısıtlamalara karşın, köylüler çocuklarına dini eğitim vermekten vazgeçmeye yanaşmadı; İslami öğretim gizlice sürdürüldü.

Köylüler 1937'de Orta Mahalle'deki tepelik bir alanda, kendi anlatımlarına göre tamamen imeceyle ve dışarıdan devlet desteği almaksızın bir ilkokul inşa ettiler.

¹ Türkiye'nin birçok köyünde olduğu gibi, Hayriye'de de hoca ve imam unvanları birbirinin yerini tutacak biçimde kullanılır.

Ankara'daki Maarif Vekaleti'nin atadığı, yerli olmayan öğretmenler başlangıçta Hayriye'den ve çevredeki okulsuz köylerden olmak üzere yalnızca erkek çocuklara ders verdiler. Zamanla ebeveynler kız çocuklarını da okula göndermeye başladılar. İlerici ana babalar kendi iradeleriyle hareket ederken, muhafazakar olanlar hükümetin zorunlu eğitimle ilgili hükümleri uygulamasının baskısıyla isteksiz olarak bu işi yaparlar. Ders programında Türkçe, tarih, coğrafya, tabiat bilgisi, yazı, aritmetik ve tarım bilgisi yer almaktaydı. Daha sonraları öğretim zamanının büyük bölümü, şimdi de olduğu gibi, Türkçe dersine ayrıldı; çünkü Hayriyeli çocukların çoğu okula başlarken yalnızca Gürcüce biliyorlardı.

1960'lara doğru yöredeki bütün köylerde okul açıldığı için, Hayriye'ye dışarıdan öğrenci gelişi durdu. 1974'te Hayriye ilkokulunda 100 kadar öğrenci ve hiçbirisi yerli ya da Gürcü olmayan dört öğretmen vardı. Üç ya da dört kız dışında köyün bütün çocukları okula gitmekteydi. Okul birçok köylü erkeğinin kaderine önemli bir etkide bulundu. Altmış yedi yaşında bir Gürcü adam okulun erkek kardeşlerinin yaşamına etkisini şöyle anlatmaktaydı:

Buradan birçok kıymetli ve muhterem öğretmen gelip geçti. Babam ölmüştü ve ben ailenin en büyük oğlu olarak tarım işlerinin çoğunu yapmaktaydım. Küçük kardeşimin bir an önce okulu bitirmesini ve böylece bana tam gün yardım etmesini bekliyorduk. Annem ona hep şöyle derdi: "Okulunu bitir ve zavallı ağabeyine yardım et." Ama sonunda diplomasını aldığı anda sınıfın birincisi oldu ve evde kalmayı reddetti. Evden ayrıldı ve öğretmenin para yardımıyla İnegöl'deki ortaokula gitti. Hepimiz ona beddua ettik. Annem "Sütüm haram olsun" dedi. Yine de bildiği yoldan gitti. İnegöl'den sonra harp okuluna girdi. Şimdi kendisi bir paşa. En küçük kardeşimde de aynı şey başımıza geldi. Köyde kalmayı kabul etmedi; şimdi doktorluk yapıyor ve ben hala buradayım ve babamın arazisini işliyorum.

Buna karşılık Hayriye'den resmi öğretimin kadınlara yararı dolaylı bir düzeyde kaldı. Bana bilgi veren otuz yaşlarında bir kadın köydeki eğitim yaşantısını ve çocuklarına ilişkin arzularını şu şekilde açıklamaktaydı:

Fotoğraf 14 - İmam Hayriye Camisi'nde

Çocukluğumda köy kızları genellikle okula gönderilmiyordu. Birkaç kez okula gittim, ama babam buna gerek olmadığını söyledi. "Sen bir kızsın" dedi. Ana babalar kızlarının yazmayı öğrenmesinden ve daha sonra oğlanlarla mektuplaşmasından korkuyorlardı veya en azından bize söyledikleri buydu. Kendi başına okumayı sökmeye çalıştım ama başaramadım. Daha sonraları kız çocuklar okula gittiler, ama daha ilerisine devam etmediler. Bize en yakın ortaokul İnegöl'de ve ana babalar kız çocuklarını bu kadar uzağa göndermeye yanaşmazlar. En büyük kızımı bu nedenle okula göndermedik. Ama kayınbiraderimin teşvikiyle, ikinci kızımı ortaokula devam etmesi için Bursa'ya onun ailesinin yanına gönderdik. Onun benim yapamadığımı yapmasını, eğitim almasını istiyordum. Onun güzel ve yüksek yerlere gelmesini istiyordum. Ne yazık ki olmadı; hazırlığı çok yetersiz olduğundan, dersleri başaramadı. Şimdi oğlumuzu okutmayı ümit ediyoruz.

Geçmişte bu köyden birçok okumuş insan çıktı. Daha sonra gençler tembelleşti. Şimdi akılları başlarına geliyor. İyi yerlere gelmiş olanlar, köyümüzdeki çocuklardan bazılarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Daha yaşlı birçok köylü geçmişte köy öğretmenlerinin mükemmel olduğunu belirtiyor: Bunlar öğrencilere sürekli telkinde bulunuyor ve onları ileri eğitime dört dörtlük hazırlıyorlarmış. Köylüler öncelikle 1920'li ve 1930'lu yıllarda çocuklara ders veren hocayı övüyorlar. Uzun süre önce emekliye ayrılan ve yaşı sekseni geçen bu hoca 1974'te hala Hayriye'de yaşıyordu. Muhafazakar anlayışın kalıplaşmış dar görüşlü insan tipine uyduğu pek söylenemez. Kıvrak bir dinamiği ve dünya konusunda geniş bilgisi var; tıpkı Atatürk gibi Batı uygarlığına hayranlık duyuyor. Oldukça sık biçimde köydeki kahvehanelerden birine oturuyor, kendisiyle tartışmaya girmekten ya da kendisini dinlemekten hoşlanan herkesle siyaset, din ve felsefe üzerine sohbete koyuluyor. Bir gün Müslüman Ortadoğu ile Hristiyan Batı arasındaki farkları konuşurken, bana şöyle dedi: "Sizler rahiplerinizi öldürdünüz ve öne geçtiniz. Şimdi biz de size yetişmek için hocalarımızı öldürüyoruz." Sözünü ettiği şey Avrupa'daki reform hareketi ile yirminci yüzyılın ilk yarısındaki Türk laiklik hareketiydi. Dünyanın gelip geçmiş en büyük iki adamının Protestan Martin Luther ile romantik Jean Jacques Rousseau olduğunu ileri sürdü. Sofu bir Müslüman olan hoca, geçmişte din adamlarının İslam'ı istismar ettiğine inanıyor. İslami bir hiyerarşi fikrine karşı çıkıyor ve tıpkı Rousseau gibi, statü eşitsizliğine dayalı kurumların adaletsiz olduğunu iddia ediyor. Ona göre din bireysel vicdan işidir; her insan Tanrı'yla doğrudan ilişki kurmalıdır.

Köylüler ilk zamanlardaki laik öğretmenleri de överek, Hayriye'nin yöredeki bütün köylerden daha fazla başarılı adam yetiştirmesine yardım ettiklerini ileri sürüyorlar. Olgular bu iddiayı destekler yöndedir. Hayriye'deki ilkokuldan 1930'lu

ve 1940'lı yıllarda mezun olanların köylü erkek çocuklarının eğitimlerini sürdürmek üzere köyden ayrılmaları olağandışı bir şey değildi. Köyden göç eden bu kuşak içinde en az bir doktor, bir general, iki albay, birkaç başçavuş, iki mühendis, birkaç orman memuru, birkaç öğretmen, bir polis müdürü ve bir imam yer almaktaydı (Bunların ölçülü rakamlar olduğunu belirtmek gerekir; meslek ve kalifiye iş bakımından iyi konumlara ulaşmış kimselerle birlikte gerçek sayı daha yüksek olabilir). Bu adamlarda köy çerçevesinin dışında başarılı olma yönünde güçlü bir itici güç vardı. Onlar çoğu zaman yakın akrabalarının beklentileriyle çatışan bir konuma ulaşma isteği taşımaktaydı. Bu eğilimde öğretmenlerinin önemli bir katkısının olduğu kesindir. Dönem için olağan sayılabilecek bir durumla (bak. Makal 1954; Kirby 1960) ve Kemal Atatürk'ün milliyetçi ideolojisiyle tam bir uyum içinde, söz konusu öğretmenlere "cahil" köylü çocuklarını ilerici modern insanlara dönüştürme yönünde bir öncülük coşkusu aşılanmış olabilir. Siyaset bilimci Lenczowski şu görüştedir: " ...Kemal'in başarısının sırrı büyük ölçüde eğitim reformunun sıkı biçimde uygulanmasına bağlanabilir. Yeni kuşak köy ve lise öğretmenlerinin Halk Partisi mensuplarıyla birlikte oluşturduğu ateşli kadro, Kemalist fikirleri yaydı ve Türk gençlerinin zihinlerini eğitimden geçirdi. Öğretmenler Kemal'in en sadık propagandacıları haline geldi..."(aktaran Frey 1964:223-24). Eski öğretmenlere biçtikleri yüksek değer yanında, köylülerin daha yakın zamandaki öğretmenlere ilişkin belirlemeleri tam bir karşıtlık oluşturuyor. Köylüler 1950'lerin başlarından bu yana eğitimin kalitesinin düşmesinden yakınıyorlar. İlginç olan bir nokta, 1950 yılının Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin ülkedeki ilk gerçek açık seçimde yenilgiye uğramasına işaret etmesidir. Seçimden zaferle çıkan Demokrat Parti iş hayatı ve dinsel ifade alanlarında bir *laissez faire* politikası benimsedi. Ayrıca Atatürk'ün laik ve milliyetçi ideolojisine son derece bağlı olan birçok köy öğretmenin yetiştirdiği köy enstitülerini de kapattı.

Köylüler aynı zamanda geçmişe oranla daha az sayıda çocuğun ileri eğitime devam ettiğini belirtiyorlar. Bazı ana babalar bu konuda öğretmenleri suçlarken, bazıları da çocukların gerekli itici güçten yoksun olduğunu söylüyorlar. 1972-74 arasındaki dönemde köy ilkokulundan mezun olanların hiçbirisi ortaokula devam edememişti. Birkaç çocuk bunu denemiş ama başaramamıştı.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında bir eğitim görece ve köy yaşantısından kurtulacak kadar talihli olanlar kentlerde kalmış ve çoğu geride bıraktığı köydeki koşulları değiştirme yönünde hiçbir şey yapmamış ya da çok az şey yapmıştı. 1960'lardaki Avrupa'ya işçi göçleri dışında, köy yaşantısı büyük ölçüde eskisi gibi devam etmiş ve her yeni kuşak aynı başlangıç mesafesinden hayata atılmıştır. Ba-

Fotoğraf 15 - Kuran kursu dersleri

şarıya ulaşan bazı, göçmenler, kentte kendi yanlarında okula gitmeleri konusunda ana babalarını ikna ederek Hayriye'deki kız ve erkek yeğenlerini "kurtarma"ya çalışmışlardır. Bu yoldan birkaç düzine kadar köy çocuğu eğitimli kesim saflarına katılmış durumdadır.

Köyün 1974'teki yetişkin nüfusu içinde, taminen yüzde 65-70 oranında erkek ve yüzde 45-50 oranında kadın işe yarar düzeyde Türkçe okuryazardı. Aynı yıl çoğu kız olmak üzere bir düzine kadar çocuk köy imamının verdiği Kuran kursuna (bak. Fotoğraf 15) katılmıştı.

Etnik Kimlik ve Özümleme

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Gürcülerin, Çerkeslerin ve öbür Kafkasya halklarının Anadolu'ya kaçışlarına ilişkin ayrıntıların geç Osmanlı tarihinin en dramatik sayfalarından bazılarını oluşturmalarına karşın, bu halkların daha sonra uğradığı özümleme konusunda değerli çok az bilgi vardır. Türk resmi nüfus sayımlarında insanların etnik kökenleri yerine anadil olarak bildirdikleri dillere göre tasnif edilmeleri nedeniyle, sayıları da ancak tahmine dayalı olarak belirlenebilmektedir. Devlet istatistik Enstitüsü'nün başkanı Sabahattin Alpat, bu tür sayım ve verinin ne ölçüde güvenilir olduğunu yorumlarken, "sayımlardan önce yapılan ön denemelerden ikamet ve ikamet süresi, evlilik sayısı, doğumlar ve evlilik yaşı konularında verilen bilgilerin yanlış ya da eksik cevaplandırıldığının anlaşıldığı"-nı (1969:61) yazmıştır. Bundan da öteye, özellikle nüfusun çoğunluğunun yaşadığı köylerde sayım yürütecek kalifiye personel bulmadaki güçlükten yakınmıştır. Bu görüşlere Türk olmayanların toplumsal nedenlerle anadillerini Türkçe olarak bildirme yönündeki genel eğilimlerini kattığımızda, anadile dayalı resmi istatistiklerin Türkiye'de yaşayan ve Türk olmayan çeşitli halkların gerçek sayısı bakımından yeterli göstergeler olmadığı sonucuna varmak zorunda kalırız.

Tablo 12'de Türkiye'de çeşitli sayım yıllarında Gürcücenin anadili ya da ikinci dili olduğunu bildiren insanların sayısını gösteren resmi istatistikler yer almaktadır. İkinci dil grubundan bulunanların çoğu da büyük olasılıkla Gürcüdür. Sayımlar arasındaki dalgalanmalar kısmen ya da büyük ölçüde farklı sayımların birbirini tutmayan kalitesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 12 . Türkiye'de Gürcücenin Anadili ya da İkinci Dili Olduğunu Bildiren İnsanlar

Yıl	1935	1945	1955	1960	1965
Anadil	57.325	40.076	52.000	33.000	34.330
İkinci dil	16.000	9.000	47.000	29.000	48.976

Kaynaklar: 1959, Türkiye İstatistik Yıllığı (Ankara 1959), s. 81 / 1960, Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Yıllığı (Ankara, 1962), s. 79 / 1965, Genel Nüfus Sayımı (Ankara, 1969), s. 178-179

De Vos etnik kimliği bir halkın kendisini ötekilerden ayırmak amacıyla kendi kültürünün herhangi bir özelliğini simgesel ya da temsili düzeyde öznel olarak kullanması biçiminde tanımlamaktadır (1975:16). Ayrıca "bir etnik topluluk teması içinde olduğu öteki topluluklarca paylaşılmayan bir gelenekler dizisini ortak bir

özellik sayan insanların kendi anlayışlarına göre oluşturduğu bir topluluktur" (a.g.e. 9) diye yazmaktadır. Bu tanımlardan hareketle, Hayriye Gürcüleri kısmi etnik kimliğe sahip bir halk olarak görmekteyim. Kendilerini Gürcü saymakla birlikte aynı zamanda Müslüman ve Türk yurttaşı olarak tanımlamaktadırlar. Bu ikinci ve üçüncü kimlikler güçlü özümleyici kuvvetlerdir. Aslında Hayriye Gürcülerinin Türk kültürü ve toplumu içinde erime dereceleri oldukça yüksektir. Hayriye Gürcüleri dindar Müslümanlar olarak, Türklerle ortak dinlerinde somutlaşan aynı ahlaki kuralları ya da sosyo-ekonomik değerler kümesini paylaşırlar. İslam ümmetine mensup olan iki halk, hayatı değerlendirmede aynı İslami ölçütleri kabul eder. Bu ortak yanlar karşılıklı anlayışı ve etnik topluluklar arası bağlılığı kolaylaştırır. Köyü ziyaret eden her Türk camiye kabul edilir. Aynı şekilde Hayriye dışına çıkan ya da yerleşen her Gürcü, gittiği yerde Türkler tarafından ibadet arkadaşı olarak rahatlıkla benimsenir.

Gürcülerin Türkiye genelinde özümlemesinde etkili olan bir başka nokta, özellikle bir Türk ulusal yurdunu ve ruhunu oluşturmanın kritik bir önem taşıdığı Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk devletinin benimsediği resmi görüştür. Resmi tarih anlayışına göre, Türkiye'de yaşayan bütün Müslümanlar ırksal ve etnik bakımdan Türktür. Gürcüce ve Çerkesçenin aslında Türkçenin lehçelerinden başka bir şey olmadığı söylenir ve açık yerlerde konuşulmalarına hoş bakılmaz. Devlet okullarında aşılana bu resmi ideoloji, anlaşıldığı kadarıyla Türkiye'deki birçok Gürcü tarafından da genellikle benimsenmektedir. Örneğin, Hayriye'ye pek uzak olmayan Susurluk kasabasında, Gürcü kökenli bir ilkokul öğretmeni bana Gürcülerin aslında bir Türk lehçesi konuşan Hazar Türkleri olduğunu ve artık bu lehçenin yerine yerleşik Türkçenin geçirilmesi gerektiğini anlattı. Kendi topluluğunun eğitim görmüş bir önderi olarak, görüşünün büyük ağırlık taşıdığı söylenebilir.

Bütün Hayriye Gürcüleri akrabaları ve kendi köylüleriyle sürekli Gürcüce konuşurlar; ama yayınlara ulaşma olanağı olsa bile, hiçbiri Gürcüce okuyamaz. Buna karşılık birçoğu Türkçe okumayı bilir. Türkçe "mektep" dili olmanın yanı sıra "iş" dilidir de. Köyde orman idaresince ya da köy dışında hemen bütün firmalarca işe alınana bir kimsenin Türkçe anlayıp konuşabilmesi gerekir. Geçmiş yıllarda kentlere göç etmiş olanların çocuklarından birçoğu yalnızca Türkçe öğrenerek yetişmişlerdir. Bunlar akrabalarını görmek üzere Hayriye'yi ziyaret ettiklerinde, köylülerin geleneksel iletişim biçimine katılamazlar. Bunun bir sonucu, Hayriye dışında oturanlarla görüşmeler, akraba olsalar bile Türkçe aracılığıyla yapılır. Bütün bu nedenlerle, Gürcüce esas olarak Hayriye'nin ailevi ve resmiyet dışı ortamlarında bir kimlik simgesi işlevini görür. Zorunluluk gereği hemen bütün Gürcü köylüler

erken yaşta Türkçe öğrenmeye başlar ve genç bir yetişkin haline geldiklerinde, çoğu kendileriyle aynı eğitim düzeyindeki Türkler kadar iyi Türkçe konuşurlar. Bununla birlikte bir Gürcü konuşmasındaki gırtlak yapısıyla ve kelimelerin başındaki /f/ sesini /p/ olarak telaffuz etmesiyle çoğu zaman bir Türkten ayırt edilebilir.

Türkiye’de uygulanan zorunlu askerlik hizmeti de Gürcüleri ve öteki azınlıkları Türk toplumunun ve kültürünün daha birleşik mecrasına kanalizetme işlevini görür. Yirmili yaşların başında hemen her Hayriyeli erkek köyünden ayrılır ve iki yıllık bir vatan hizmeti için Türk ordusuna katılır. Bir Türk köyünde 1950’lerin başlarında araştırmalar yapan Paul Stirling’in (1965:270) şu gözlemi Hayriye için de aynı ölçü de geçerlidir:

Kuşkusuz askerlik hizmeti köyün ulusal devletle özdeşleşmesinin başlıca nedenlerinden biri ve telkinler yoluyla Türkiye’nin başarılarından övünç duymanın bir kaynağıydı. Hemen hepsi askerlik sayesinde Türkiye’nin daha fazla yerini görme olanağı bulmakta ve birkaçı da okuryazarlık ile teknik beceriler edinmekteydi.

Burada Gürcülerin özümlenme sürecini kolaylaştıran bir etkenin de, bu Müslüman muhacirlere yurtlarının kapısını açan ve onları kabul eden Türklerin açıklığı ve genel hoşgörüsü olduğunu eklememiz gerekir. Gürcülerin siyasal ya da toplumsal kuruluşlara ya da meslek gruplarına girişlerinin önüne engeller konmamıştır. Hayriye’den ayrılmış olanların birçoğu şu anda Türk toplumunda seçkin yerlerde bulunmaktadır.

Bir etnik kimliğin varlığını sürdürmesinde, ayırt edici fiziksel özellikler ve içten evlenme ya da anayurtla güçlü bir özdeşleşme ya da benzersiz geçiş törenleri, giysiler ve yiyecekler gibi özel kültürel gelenekler tek tek ya da birlikte dilden daha önemli bir rol oynayabilir. Hayriye Gürcüleri açısından, bunların hiçbirisi tam bir ayrıcalık gücünde değildir ve hatta bazıları özümlenmeye katkıda bulunmuştur.

Hayriye köylülerinin geleneksel olarak etnik topluluk içi evlilikleri yeğ tutmasına karşın, Gürcü olmayanlarla evlilik birlikleri kurulmuş olması ve bunların oranının gittikçe artması bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. Gürcüler daha Avrupalı bir görünüm taşımakla birlikte, fiziksel olarak birçok Türkten pek farklı değildir. Genellikle ten renkleri açık ile orta koyu, boyları orta ve uzun (erkeklerde 1,70-1,80 m) arasında değişir. Kahverengi, mavi ve yeşil göz, siyah ve sarı saç Gürcüler arasında yaygındır. Birçok erkeğin içeriye göçük gözleri, çıkıntılı çeneleri ve karga burunları vardır (bak. Fotoğraf 16). Türkler bir bütün olarak Gürcüleri alımlı bir halk olarak görürler.

Fotoğraf 16. Günlük çalışma sonrasında istirahat

Geçiş törenleri, yiyecekler ve giysilere gelince, Hayriye köylüleri birçok bakımdan Türkleri andırırlar. Her ne kadar kültürel özgünlüğün belirli unsurlarını korumuşlarsa da, bunlar başkalarından keskin sınırlarla ayrılmalarını sağlayacak bir işlev görmez. Kuşaklar boyunca Gürcü adetleri Türk adetleriyle harmanlanma yönünde bir süreç izlemiştir, Hayriye Gürcüleri bir ata toprağı tanırırlar; ama bu tanıma Türklerden ayrılmalarına olduğu kadar, Türklerle bütünleşmelerine de hizmet eder. Şu anda Artvin ili içinde kalan asıl yurtlarından "Türkiye'nin en uygar kesimi" olarak söz ederken, herhangi bir ulusal ayrımcılık duygusunu açığa vurmazlar. Tam tersine, kendi atalarının toprakları ile yurttaşlık bağlarının dayandığı topraklar arasında kavramsal bir uygunluğu ifade ettikleri söylenebilir. Bunlardan birincisi gururu sergilerken, ikincisi gerçekliğin kabul edilmesini yansıtır.

B ö l ü m 7

Köyde Örgütlenme
Girişimleri ve
Dışarıya Büyük
Çaplı Göçler

Hayriye’de sosyoekonomik ilişkilerin yapılanması 1950’lere değin esas olarak baba tarafından akrabalığa, hısımlığa ve ortak bir köyde oturmaya dayanmaktaydı. Akrabalar ve komşular hayatın ekonomik zaruretlerine çözüm bulma ve yaşam çevrimi boyunca geçiş aşamalarının törel gereklerini yerine getirme konusunda teklifsiz bir işbirliği içindeydi. Yirminci yüzyılın ikinci yarısına girilmesiyle birlikte, köy yaşantısının örgütlenmesine formel yapılar ekleme yönünde çeşitli girişimler ortaya çıktı. Aşağıdaki sayfalarda Ahmet Özkan’ın anlatımıyla bu yöndeki girişimlerini ve karşılaşılan engellere, uğranan başarısızlıklara ve elde edilen başarılarla ilişkin kişisel değerlendirmesini bulacaksınız. Kendisinin de hareketin başını çekenlerden biri olması nedeniyle, Özkan’ın gelişmeler hakkındaki yorumu son derece aydınlatıcıdır. Onun açıklamalarını Türkçeden İngilizceye çevirirken, kendim de köşeli parantez içinde bazı ekler koydum.

Hayriye’nin ilk kuruluşundan beri köylüler eğitime büyük önem vermişlerdir. Padişahlar zamanında köy çocukları İstanbul’daki medreselere gönderiliyordu. Cumhuriyet döneminde köylüler eğitime daha fazla ağırlık verdiler. Aradan geçen yıllar içinde Hayriye’den birçok okumuş insan çıkmıştır. Bir doktor, bir general, birkaç albay, mühendisler, öğretmenler, muhasebeciler vb. Ama bunların hepsi köyü terk ediyor; bazıları hiçbir zaman geri gelmezken, bazıları da yalnızca bayramlarda, düğün ve cenaze törenlerinde köye uğruyor. Mutlaka hepsi, içtikleri köy suyunu, soludukları havayı, yedikleri ekmeği gençliklerinde geçirdikleri acı ve tatlı olayları hatırlıyordur. Gelgelelim köy için bir şeyler yapmak nadiren akıllarına gelir. Birçok kez onlardan şu yakınmayı işittim: "Türkiye’nin herhangi bir köşesinden İnegöl’e gitmek kolay, ama İnegöl’den Hayriye’ye gitmek bir dert!" Yine de köyün yol sorununu çözmeye ya da daha iyi içme suyu ve modern tarım yöntemleri konusundaki ihtiyaçlarına yardımcı olmayı akıllarına getirmezler.

Köyden çıkıp İstanbul’da öğretmen olmuş Faik Ertan adlı bir genç adam köyün ihtiyaçlarıyla uğraşmak üzere tek başına bir kalkınma derneği kurmaya karar verdi. Hayriye’den çıkmış olan bütün okumuşlara mektup göndererek, köyün sorunlarını ve olası çözümleri yerli sakinlerle görüşmek üzere köyde toplanmaya çağırdı. Bir dizi kişi bu öneriyi benimsedi ve toplantı 1954’te yapıldı. Böylece ilk kez göçmenler ve sakinler köy sorunlarını konuşmak üzere bir araya geldiler.

Toplantıda bir kalkınma derneğinin oluşturulması ve izleyeceği amaçlar görüşüldü. Bazıları geniş bir cephede köyün bütün ekonomi ve eğitim sorunlarıyla uğraşma görüşünü ortaya attı. Bazıları kendilerini dar bir sorunlar demetiyle sınırlamak istedi. Kimileri gerekli kalkınma programlarının hükümetçe yürütülmesi gerektiğini söyledi. Kimileri hükümetin işe çok fazla karışmasının doğru olmayacağı uyarısında bulundu ama gerekli bütün zaman ve parayı vermeye de yanaşmadı. Bazı köylüler Ertan hakkında tedirgindi; çünkü uzun süre köyden uzak kalmıştı. Onu gelecekte tasarladığı meclis adaylığına destek sağlama gibi gizli güdülerden dolayı toplantıyı

düzenlemekle suçladılar. Bunun dışında birkaç göçmen Ertan'ın kendilerinin ortaya koyamadığı insiyatifi üstlenmiş olmasını kıskanmış olabilirlerdi. Bu anlaşmazlık ve şüphe ortamında bir derneğin örgütlenmesi olanaksızdı.

Hayriyeli olmadığım için, toplantıdan hiç haberim yoktu. 1955'te bu köyden çıkma bir kadınla evlendim: Hayriyede'ki aile ziyaretlerimiz sırasında , bende köyün halkına ve yaşam tarzına karşı sıcak bir sevgi gelişti. Böylece ziyaretlerimiz daha da sıklaştı. 1960 yazında, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin bir mimarlık öğrencisi olarak Bursa Bayındırlık Müdürlüğü'nde staj görüyordum. İl Meclisi'nin aldığı bir karar uyarınca, bana ve başka stajyerlere ihtilal hükümetinin hedeflerini açıklamak üzere ildeki değişik köylere gitme, köylülerin ihtiyaçlarıyla isteklerini dinleme ve her köy hakkında rapor hazırlama görevi verildi [1960'ta askeri bir darbe olmuştu.]. Hemen Hayriye'nin yolunu tuttum ve 9 Eylül akşamı Zeki'nin kahvesinde genel bir köy toplantısı düzenledim. Köyün erkekleri dertlerini bir bir döktüler. İnegöl'e daha iyi bir yol, daha temiz içme suyu, elektrik, biçki-dikiş, halı dokuma ve inşaat işleri kursları istiyorlardı. Hazırladığım rapor Bayındırlık Müdürlüğü aracılığıyla İl Meclisi'ne ulaştırıldı. Ne yazık ki hükümet hiçbir tepki göstermedi. Hayriye'deki sorunların aynısı 40.000 kadar Türk köyünde yaşanıyor. On üçüncü yüzyıldan beri var olan bu sorunlar henüz ele alınmayı bekliyor.

Ama işin peşini bırakmadım. Somut bir kalkınma programı planlama hedefiyle, kişisel bir araştırma yürütmeye başladım. Değişik devlet kuruluşlarıyla haşır neşir olduktan sonra, İl Ziraat Müdürlüğü, İskan Müdürlüğü, İller Bankası ve Bayındırlık Müdürlüğü'nden yaklaşık 15 memurdan oluşan bir grubu Hayriye'ye gezmeye ve tavsiyelerde bulunmaya çağırdım. Bu davete uyarak köy ile çevresini incelediler ve önerilerde bulundular. Bu arada çalışmalarımı öğrenmiş olan Faik Ertan bir gün Bursa'da yanıma geldi. Kendisini tanıttıktan sonra, bir köy kalkınma derneği kurmaya dönük boş çözümleri anlattı. Ardından birlikte bunu yeniden denememizi önerdi ve ben de kabul ettim. Hayriye'de daha önceki çabalarımın etkilenmiş olan köylüler bu kez bize destek verdiler. Böylece 1961'de Hayriye Köyü Turizm ve Tanıtma Derneği'ni kurmayı başardık.

İzleyen birkaç yıl boyunca dernek bir dizi ekonomik ve kültürel projeyle uğraştı. Bunlardan en kayda değer olanları şunlardır:

1. Köy haritasının çıkarılması. Bir köy kalkınma projesini hazırlamadan önce, köyün yerleşim düzenini ve topoğrafyasını gösteren bir harita zorunludur. Derneğin resmi başvurusu üzerine, Eskişehir'deki Hava Filosu'na bağlı uçaklar Hayriye'nin havadan fotoğraflarını çekip bize verdi. Bu fotoğraflardan yararlanarak bir köy haritası çıkardım.
2. Tarımsal, sosyokültürel ve ekonomik araştırmalar. Benim tavsiyem üzerine, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden öğrenciler 1961'de Hayriye'yi bir araştırma projesi olarak ele aldı. Köyü inceleyen bu grup misafir evi,

sağlık ocağı, umumi hamam ve toplantı salonu gibi köyde bulunmayan belirli hizmet binaları için planlar çizdi.

Yine benim önerim üzerine, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne (ODTÜ) bağlı Mühendislik Fakültesi Mimarlık Fakültesi Kent ve Bölge Planlaması Bölümü'nden bir grup doktora öğrencisi ve öğretim üyesi Hayriye'yi bir köy araştırma projesi olarak seçti. Grup köyün ekonomi, kültür, toplum ve yapılaşma alanlarındaki ihtiyaçlarını araştırmak üzere 1961-62'de köye birkaç kez gitti. Araştırma sonuçları ekonomik ve mimari tavsiyelerle birlikte 1963'te bir teksir raporu halinde yayımlandı. Başka projeleri planlarken bu rapora başvuruyorduk.

3. Arazi ıslahı. ODTÜ raporunun araştırma verilerine ve tavsiyelerine uygun olarak, derneğimiz arazi ıslahına destek verilmesi için Toprak Su Müdürlüğü'ne başvurdu. Olumlu cevap veren müdürlük, köy arazisinin yaklaşık 300 dönümlük bölümünde sekileme çalışmaları yaptı. Bu sekilere asma kütükleri ve elma fidanları dikilmiş bulunuyor.
4. Bir halk dansları topluluğunun kurulması. Birçok Hayriye düşününde köylülerin yaklaşık yarım yüzyıl önce Gürcüstan'dan beraberlerinde getirdikleri yerli dansları izlemiş ve halk müziğini dinlemiştim. Bu halk geleneklerini örgütlü bir biçimde sürdürmek amacıyla, dernek bir Hayriye halk dansları topluluğuna destek olmayı kabul etti. Bir düzine köy erkeğine Gürcü giysileri tedarik ettik, gerekli çalgıları sağladık ve çalışma zamanlarını programa bağladık. Topluluk 1963'te Bursa Folklor Şenliği'ne katıldı ve performansıyla büyük övgü topladı [Daha sonraları topluluk, üyelerinden çoğunun Almanya'ya göç etmesi nedeniyle dağıldı.].
5. Köy halk müziği projesi. Banda aldığım köyün halk şarkılarını Amerika'da Indiana Üniversitesi Folklor Enstitüsü uzmanlarından Peter Gold'a gönderdim. Dinlediği şarkılardan hoşlanan Gold, bana bir mektup yazarak Gürcü müziği hakkında bilgi istedi. Sorularına cevap vermenin ve konuyla ilgili kitapları sağlamamanın yanı sıra, Hayriye'ye gelerek bizzat köyün şarkılarını banda alabilmesi için dernekle birlikte bir gezi ayarladık. Banda alınmış şarkıları Gürcüceden Fransızcaya çevirdim ve ona köyün fotoğraflarını verdim. Bütün bu çalışmaların sonunda "Türkiye'den Gürcü Halk Müziği" adıyla güzel bir plak ortaya çıktı [Dağıtımçı şirket Anthology Record and Tape Corp., ABD.].
6. Köy okuma odası. Dernek 1960'ların başlarında bir köy okuma odası yaptırdı ve Faik Ertan'ın yardımlarıyla donattı. Köylüler ikinci katında geniş bir okuma odası bulunan iki katlı binanın inşaa işlerini yürüttü, içini raflar, masalar, iskemleler, bir odun sobası ve bir lüks gaz lambasıyla döşedi. Ertan'ın İstanbul, Ankara ve Bursa'daki kitapçılar arasında açtığı bir kitap yardımı kampanyası sonunda yüzlerce kitap geldi. Okuma odasının yönetimini üstlenen köyün delikanlıları kendi aralarından görevliler seçtiler, kitapları kayda geçirdiler ve giriş-çıkış işlemlerini denetim altına aldılar. Okuma odası Hayriye'ye gerek duyulan bir

eğitim ve kültür fırsatını sağladı [ODTÜ raporuna göre, okuma odası tarım işlerinin durgun olduğu Aralık, Ocak ve Şubat aylarında en çok, işlerin yoğun olduğu Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında en az düzeyde kullanılmaktaydı. Yaşlı erkekler din ve tarım üzerine kitapları tercih ederken, genç erkekler çoğunlukla romanları seçmekte ve çocuklar derslerle ilgili kitapları almaktaydı. Kadınların okuma odasına gitmemesine karşın, bazıları kendileri için kitap almak üzere kardeşlerini, oğullarını ve kocalarını göndermekteydi. Ne yazık ki okuma odası binası 1960'ların sonlarında yanı başında meydana gelen bir heyelan nedeniyle mühürlendi. 1974'e gelindiğinde yerine başka bir yapı kurulmamıştı.].

7. Hayriye derneği üyeleri 1964'te İnegöl'e giden yolu paylaşan Bahariye, Konurlar ve Muratbey adlı üç köyün temsilcileriyle bir araya geldi ve yol inşasına yardım edilmesi için İl ve Köy Yolları İdaresi'ne bir dilekçe verdi. Dilekçe olumlu karşılandı ve İnegöl yolunun Ortaköy ile Muratbey arasındaki kesimini ıslah etmek üzere, Yol İdaresi ve Orman İdaresi'nin sağladığı eleman ve donanımınla birlikte dört köyün katıldığı eşgüdümlü bir imece çalışması yürütüldü [Yolun bazı kesimleri hala her yıl taşkın suları ile sürüklenmektedir. Kesin çözüm için yolda düzgün bir taş yatak ve asfaltlamaya ihtiyaç vardır.] (Köyün yolu bugün asfaltlanmış durumdadır; ed.n.).

Özel örgütleyici yeteneklere, ileri düzeyde eğitime ve bürokrasi tecrübesine sahip Ahmet Özkan ve Faik Ertan gibi kimselerin önderliği olmaksızın, derneğin başardığı işlerden birçoğunun pek gerçekleşmiş olamayacağı söylenebilir. Dünya işlerinden daha az haberdar köy önderlerinin bu kişilerin çabalarına destek vermesi ve katkıda bulunması bir iftihar vesilesidir. Anlamlı bir nokta da köyün gelişiminde son derece kritik bir dönem olan 1964-67 arasında Ahmet Özkan'ın kayınpederinin köy muhtarı olmasıdır. Derneğin başlangıçtaki çalışmaları ne kadar önemli görünürse görünsün, köylülerin yaşamı ancak 1965'te daha ileri örgütlenme gelişmelerinin gündeme gelmesiyle önemli çapta değişmeye başladı.

Hayriye Kalkınma Kooperatifi

Özkan 1964'te köylüleri araçlara para kaptırmaksızın ürünlerini tek bir yerde toplayıp satabilecekleri bir tarım kooperatifi oluşturma olasılığı konusunda heyecana getirmeye çalıştı. Başlangıçta 26 köy erkeğinin kooperatif kurmayı kabul etmesine karşın, bunların en az yarısı daha sonra iş birliğine gitmekten kaçındı. Bu tecrübeden ders çıkaran mimarımız, antropolog George Foster'ın (1967) Tzintzuntzan yöresinin Meksikalı köylülerine ilişkin değerlendirmesine çok yakın bir yaklaşımla, köylülerin zihniyetinin biçimsel kurallara bağlı kooperatif hareketine yatkın olmadığı, derin köklere sahip karşılıklı kuşkularının

ve bireyci anlayışlarının kooperatife dayalı köy kalkınması önünde engel olarak durduğu sonucuna vardı. Bu tür engellerin yanı sıra, öteden beri köylülerin ürünlerini satın alan araçlar da kooperatifin komünistlik olduğunu iddia ederek girişimin son bulmasında rol oynadı. Kooperatifin uzun yıllar içindeki toplumsal manevraların bir sonucu olan ekonomik ilişkilerin yerleşik yapısına ters düştüğü aşıktı. Başlangıçtaki üyelerin destek veren yarısı, dünlük yoluyla Ahmet'le akrabalığı olan ya da onunla dost olan adamlardan oluşmaktaydı. Bunlar kooperatife işlerlik kazandırmaya söz verdilerse de, hareketi cansız bir girişim olarak kalmaktan kurtaramadılar.

Aynı yıl içinde Türk hükümeti dışarıya gönderilecek işçiler konusunda, kalkınma kooperatifi kurmuş olan dağ ve orman köylülerine öncelik tanınacağını duyurdu. Getirilen düzenlemeye göre kooperatifler 1) yurtdışında çalışmak isteyen köylülerin adlarını verecek, 2) iş bulmayı başaran gurbetçi işçilerden para toplayacak ve 3) bu paraları köy kalkınma projelerinde kullanacaktı. Anlaşıldığı kadarıyla dağ ve orman köylülerine öncelik verilmesinin nedeni, bunların genelde ova köylülerinden daha yoksul olmaları ve çoğu zaman devlet ormanlarına tecavüz etmeleriydi.

Türkiye'deki yüksek düzeydeki işsizliğin ve istihdam yetersizliğinin, ayrıca büyüyen Avrupa ekonomilerinin ucuz işgücüne duyduğu ihtiyacın bir sonucu olarak, Türk işçileri 1960'ların başlarında Avrupa'ya göç etmeye başlamışlardı. Türkiye yabancı bir ülkeye işçi sağlamaya dönük ilk anlaşmayı Ekim 1961'de Almanya Federal Cumhuriyeti'yle yapmıştı. İzleyen dönemde Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa, İsveç ve Avustralya'yla da benzer anlaşmalar imzalanmıştı. Avrupa'ya giden ilk gurbetçi işçilerin ücret düzeyleri, çalışma koşulları ve tasarruf yapma olanağı konusunda gönderdiği haberler öylesine olumluydu ki, çok geçmeden Türkiye'de bir göç çılgınlığı ortaya çıktı. Bu alanda ağır basan evsahibi ülke Batı Almanya'ydı 1974'e değin yurtdışına giden bir milyon kadar Türk işçisinin yaklaşık yüzde 90'ı bu ülkede iş bulmuştu. Aynı yıl resmi bekleme listelerinde yurtdışına gitmeyi uman bir milyon Türk daha vardı.

Türk siyaset bilimcisi N. Abadan-Unat, Türklerin göç akımını etkileyen başlıca "itme-çekme" etkenleri olarak saydığı unsurları ülke genelindeki bir temelde şöyle açıklıyor (1974:386):

Çağdaş göçmen işçilerin ağır basan, bilinçli bir isteği vardır: Olabildiğince çabuk olabildiğince çok para kazanmak. Kitle iletişim araçlarının bu güçlü arzuyu yayması ve işlemesi, "yükselen beklentiler"e sahip olanların oluşturduğu halkanın gittikçe genişlemesine katkıda bulunur. Basmakalıp düşünceler, yüksek yaşam standartları ve sosyal refah göçmen işçilerin çoğuna esin kaynağı olur. Elbette, [Türkiye'deki]

kronik işsizlik, zayıf sanayi yapısı, ulusal ücret düzeyinin yetersizliği, bireysel hayal kırıklıkları ve dünyayı tanıma arzusu da rol oynayan etkenlerdir.

Kooperatifler yoluyla kırsal kalkınmayı destekleme düşüncesi 1964'te Köy İşleri Bakanlığı'nın kurulmasıyla gerekli ivmeyi kazandı. Bakanlık köy koşullarını iyileştirmek için gurbetçi işçilerin kazandığı paralardan yararlanmaya dönük bir plan geliştirdi. Yoksul köy sakinlerini yukarıda sıralanan üç koşulu karşılayacak köy kalkınma kooperatifleri (KKK) kurmaya özendirdi ve ardından üyelerinin kayıtlı isteklilerin oluşturduğu uzun bir sırada beklemeye gerek kalmaksızın yurtdışında iş bulabilmelerini sağlamak üzere bu tür kooperatiflere gurbetçi işçi kontenjanları ya da kotaları verdi.

Köy kalkınma kooperatifi yaklaşımının istekli gurbetçi işçilerin Türkiye'den ayrılmadan önce ekonomik örgütlenmelerini destekleme ve inanışa göre, sermaye biriktirmeye başlamadan önce bile önlerine koyacakları bir yatırım hedefi oluşturma gibi üstün bir avantajı vardı; (...) yurtdışında iş tutan üyeler bağlı oldukları KKK'lere bir projeye yatırılacak katkı payları gönderme yükümlülüğü altında kalacaklardı. Bu gurbetçi işçiler dönüşlerinde yatırımlarıyla yaratılmış istihdam olanaklarından öncelikle yararlanabileceklerdi [Renselaar ve Velzen 1976:105].

Mimar Ahmet Özkan ve öğretmen Faik Ertan, hükümetin 1964 duyurusunu Hayriye için harika bir fırsat olarak yorumladılar. Avrupa'ya işçiler göndermek hem tek tek aileler, hem de bir bütün olarak Hayriye için gerekli sermayeyi yaratacak ve böylece köyde yaygın olan yoksulluğu ve neredeyse karın tokluğuna yaşam tarzını ortadan kaldıracaktı. İkili hemen bir kooperatif tüzüğü hazırlamaya ve hükümetçe istenen gerekli formları doldurmaya koyuldu. Ayrıca köy erkeklerine yurtdışına gitmenin olumlu yanlarını ana hatlarıyla aktardı. Ama köylülere ikna etmek için fazla çabaya gerek yoktu. Türkiye'den daha önce giden gurbetçi işçilerin elde ettiği başarıdan haberleri vardı. Her ne kadar yurtdışına gidişleri kooperatif yoluyla olacaksa da, Avrupa'ya vardıklarında her birinin ayrı bir işe girip, ayrı bir ücret alacağını biliyorlardı. Dolayısıyla kooperatife katılma ile kendi kişisel kazanımları arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu gördüler. Çok kısa bir süre içinde 70'i aşkın köylü, yani 20-39 arası yaş grubundaki erkeklerin yaklaşık yarısı gurbetçi işçi olarak çalışma isteğini resmen bildirdi.

Hükümet Hayriye'nin bu KKK kurma yönündeki başvurusunu onayladı¹ ve Hayriye'deki mensuplarının yanı sıra civar köylerden kooperatife katılacak insanları da kapsamak üzere 110 kişilik kontenjan verdi. Kasım 1965'te Hayriye'den 71 ve kom-

¹ Renselaar ve Velzen (1976:107) "yalnızca 1965'te Köy İşleri Bakanlığı'nın anlamlı bir planlamayla yardım edebileceği düzeyden çok daha yüksek bir sayıyla 250 KKK kurulduğunu"nu bildirmektedir. Hayriye köylülere kendi KKK'lerinin 16. olduğunu öne sürmektedir.

şu köylerden 39 köy erkeğinin oluşturduğu bir grup KKK aracılığıyla Batı Almanya'ya gitti ve çoğu imalat sanayisi kuruluşlarında iş buldu. Başlangıçta birçok köy kadını erkeklerini uzak "gavur diyarı"na gönderdiği için Özkan'a beddua okudu; ama hanelerin keselerine para akmaya başlayınca, bu beddualar çarçabuk dualara dönüştü. Hükümet Hayriye KKK'sine 1972'de 50 kişilik bir kontenjan daha tanıdı. Bunun sonucunda yaşları 22-33 arasında değişen 29 Hayriyeli erkek daha, civar köylerden 21 adamla birlikte bol paralı işlerde çalışan yakınlarına ve akrabalarına katılmak üzere Batı Almanya'nın yolunu tuttu.

Önceki yıllarda daha iyi iş ve yaşam olanakları yakalamak amacıyla Hayriye'den Türk kentlerine doğru küçük çapta ama düzenli bir göç akışı yaşanmıştı. Bunların çoğu kent yaşamına ayak uydurmayı kolaylaştıracak belirli bir eğitim ve beceri düzeyine ya önceden sahipti ya da bunu kısa sürede edinmişti. Oysa kooperatif kalifiye olmayan köy erkeklerinin sanayi merkezlerine göç etmesi için ilk fırsatı sağladı. Göçleri yoğunlaştırmakla kalmadı, aynı zamanda yurtdışına taşmasını getirdi.

Bu ani kırsal göç akınının aşırı nüfus baskısından kaynaklandığı ileri sürülebilir: Hayriye'nin ekime elverişli arazisi 1000'in üzerindeki sakinini geçindirebilecek düzeyde değildi. Ayakta kalabilmek için bazı köylüler başka köylerde arazi kiralamak zorunda kalmışlardı. Ayrıca köyün veraset sisteminin Hayriye'de kalan her oğula baba mülkünden eşit pay alma hakkını tanımasının getirdiği sorunlar vardı. Böyle bir veraset kuralı, dışarıya göçlerin olmaması halinde, zamanla tek tek arazi mülklerinin çok ufak parçalara inmesine yol açacaktı. Bununda ötesinde Hayriye köylülerinin ancak kentsel sanayi merkezlerine göç ederek karşılanabilecek yükselen maddi özlemler devriminin büyüüne kapıldığı söylenebilir. Kent ve köy yaşantısı arasındaki kaçınılmaz karşılaştırma, Hayriye'yi gittikçe daha az çekici kılmaktaydı.

Dışarıya göçlere ilişkin bu "itme-çekme" varsayımları belirli bir geçerlilik taşımakla birlikte, köylüleri değişimin bağımlı değişkenleri kendi denetimlerinin dışındaki koşullara tepki veren basit ve geleneklere bağlı unsurlar biçiminde ele aldıkları için, yine de yetersiz sayılırlar. Hayriye köylülerinin çoğu sırf değişimin getirdiği içsel ve dışsal baskılara *tepki* göstermekle kalmamış, aynı zamanda kişi, aile ve topluluk düzeyinde yeni hedeflere ulaşma çabası içinde bunlarla *etkileşime* de girmiştir. Bunlar tek tek ve toplu olarak kendi durumlarına ilişkin bir anlayışı sergilemiş, mevcut seçenekleri gözden geçirmiş, iradelerini ortaya koymuş ve seçimlerini belirlemişlerdir. Değişimin *etkileşim içindeki* unsurları olarak görülebilirler: ne içinde bulundukları duruma tamamen bağlı oldukları ne de bu durumu tamamen denetim altında tuttukları söylenebilir. Arzulanan hedeflere varmak amacıyla seçeneklerde bazı değişiklikler yapmış, yeni stratejiler geliştirmiş ve yeni ilişki ağları kurmuşlardır. Yurtdışına göçlerin ve ortaya çıkan sonuçlarının analiz edileceği sonraki bölümlerde, değişime katılımın bu etkileşimli niteliği daha açık görülecektir.

B ö l ü m 8

Dışarıya Göçlerin Bir Analizi

Üzerinde durulan karmaşık olgunun anlaşılmasını kolaylaştırmak açısından, araştırmamda yararlandığım "insan modeli"ni¹ bu bölümde açıklamaya çalışacağım. Özellikle insan davranışlarını incelemeye uygulandığında gözlemciden bağımsız gerçeklik kavramına inanmayan bir kişi olarak, sosyal bilimcilerin insan konusunda esas aldıkları varsayımları belirlemesinin ve bunları okurları için ortaya koymasının önemli olduğu görüşündeyim. Bu tür aydınlatmaların kullanılan mantığın anlaşılması için gerekli olmasına karşın, ne yazık ki birçok sosyal bilimci böyle bir şeyi yapmaktan geri durmaktadır. Araştırmamda kullandığım insan modelinin temel bileşenleri aşağıda ardışık bir biçimde sunulmaktadır. Bu çizgisel sıralamayı zorunlu kılan etken, yazılı ortamımızın getirdiği kısıtlamalardır. Böyle bir sunuş aslında modeli çarpıtmaktadır; çünkü model gerçek uygulamada daha bütünsel ve eşzamanlı bir karaktere bürünmektedir. Dolayısıyla bazı okurlar modelin izleyecek analizde her zaman belirgin olarak görülmediği düşüncesine kapılabilirler. Bununla birlikte bir parça derin bir bakışla bunları yakalayabileceklerine oldukça eminim. Eğer gözlemciden bağımsız gerçeklik kavramına inanmış olsaydım, tam emin olduğumu söyleyebilirdim.

Modelin temel bileşenleri kısmen uyumlu, tamamlayıcı ve/ya da karşılıklı destekleyici bulduğum bir dizi farklı toplumsal ve davranışsal bilim paradigmasından türetilmiştir. Ortaya çıkan yapı bir tür genel sistemler düşüncesinin ürünüdür (karş. Bertalanffy 1968) ve kendini kavrayışa, amaçlı davranışa ve teleolojiye ağırlık vermesi bazı geçerli kuramlarla bağdaşır olmasını sağlamaktadır. Bu kuramlardan ikisi Talcott Parsons'ın genel eylemi kuramı ve kimlik-etkileşim kuramıdır (bak. Robbins 1973). Modelimiz aynı zamanda du Toit'nin (1975) ve Cardona ile Simmons'ın (1975) tanımladıklarına benzer bazı mevcut göç modelleriyle birlikte verimli biçimde kullanılabilir.

"Değişim içindeki insan modeli"nin açıklanmasından sonra, bölüm göçmen ideolojisinin ve topluluk hedeflerinin bir değerlendirmesiyle devam edecektir.

Değişim İçindeki İnsan Modeli Açıklayıcı Bir Şema

Bir insan modeli "insan doğasının her yönünü etrafıca betimlemeyi ya da tanımlamayı değil, bireylerin daha sonraki kuramsal ya da pratik noktalar açısından ele alınması zorunlu yönlerine ilişkin belirlemeler yapmayı amaçlayan seçici bir

¹ Bu model haliyle hem erkek, hem de kadınları kapsamaktadır.

önergeler dizisinden" (Kunkel 1970: 17) oluşur. Model insan kişiliğinin yönlerini karakterize edebilir ve aynı zamanda insan davranışları ile çeşitli sosyokültürel bağlamlar arasındaki ilişkiler hakkında önergeler içerebilir. Dolayısıyla açıklayıcı bir şemanın temel bir parçasıdır. Her ne kadar belirli bir analizin "verili sonucu" sayılabilirse de genel konumu yeni bilgilerin zorunlu kıldığı değişime açık bileşenlere sahip bir varsayım düzeyindedir. Bu araştırmanın amaçları açısından kavramlaştırdığı "değişim içinde insan modeli" bir dizi kaynaktan yoğun biçimde yararlanmaya dayanmaktadır: İnsan psikolojisi, insan antropolojisi, öğrenme kuramı, başvuru grubu kuramı ve örnek alma kuramı. Ortaya çıkan yapının yirminci yüzyıl halklarının çoğunu kapsayan sosyokültürel değişimin analizine ve açıklanmasına özellikle çok uygun düştüğü kanısındayım. Aşağıda modelin çeşitli bileşenlerini ardışık biçimde açıklarken ve aralarındaki ilişkileri kurarken, modelin temel parçalarından birini ya da daha fazlasını tanımlamış ya da kullanmış birkaç psikolog, sosyolog ve antropoloğun adlarını vereceğim. Bunu yapmamın esas nedeni modeli izah etmektir; özgül olarak belirtilmediği sürece, belirtilen kişilerin mutlaka söz konusu düşüncelerin yaratıcısı olduğunu varsaydığım gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. **İnsan bileşeni** modelin kişilik bileşenini önde gelen insan psikologlarından hemen hemen herhangi birinin çalışmalarına dayanarak geliştirmek mümkündü. Ben bu iş için Alfred Adler'in (1956) hedefe dönük nitelikteki "bireysel psikoloji"sini seçtim. Bu okul her kişiye kendi olgusal alanında kendisinin seçtiği çeşitli hedefleri gerçekleştirmeye çalışan yaratıcı ve "oluşum halindeki" bir birey olarak bütünsel bir yaklaşımla bakar. Adlerci kişilik kuramı sosyoteleolojiktir; insanı kalıtsal koşulların ya da ortamın etkisiyle arkadan itilen değil, daha çok kendi özlemlerinin etkisiyle öne doğru çekilen bir varlık olarak kavrar. Adlerci insan kendi konumunu ileriye götürmeye yönelik eylemleri etkin olarak başlatır. Üniter dinamik ilke büyüme ve gelişme yönündeki hareket olarak hayat, anlayışa göre eksi bir konumdan yine anlayışa göre artı bir konuma geçiş için çalışan dinamik olarak hayattır. Bu ilkeden çıkan anlam, yüksek derecede bir içsel ve öznel neden-sonuç ilişkisidir. Bireye nedene katıldığı için müdahalede bulunan önemli değişken haline gelir.

İnsan doğasına ilişkin bilgilerimizdeki boşluklar ve insan doğasını açıklama alanındaki belirsizlikler nedeniyle, bu "yumuşak determinist" yaklaşım "elde bulunan ve işlerliğe sahip en değerli kavramlardan biri" (Murphy 1947:645) olarak tanımlanmıştır. Yaklaşımın önemini teslim edenlerden biri de davranışlar konusunda uyaran-yanıt formülüne karşı çıkan ve bunun yerine uyaran-insan-yanıt formülünü öneren psikolog Woodworth'tür (1934). Woodworth'e göre yanıt yalnızca uyarının değil, aynı zamanda bireyin kavrayışının bir işlevidir; bu kavrayış da bireyin kişiliğinden, hedef ve güdülerinden, sosyo-kültürel bağlılıklarından etkilenir.

Adlerci psikolojinin bir başka kilit noktası, insanın toplumsal ilişkilere dönük doğuştan bir eğilim taşıdığını savunan toplumsal ilgi kavramıdır; insan daha geniş bir sosyokültürel çevreyle sarılmıştır ve normalde öngörülen toplumsal sonuçlarını açıkça ya da örtülü olarak kafasında tasarladığı hedefler seçecektir. Adler insan varlığının her bireyi temel bir dizi yaşam göreviyle ya da uğraşıyla karşı karşıya getirdiğini belirtir: Çalışma-işbirliği, toplum-arkadaşlık ve sevgi-seks-evlilik. Bir başka deyişle insan varlığı başkalarına dayanmayı, başkalarıyla işbirliğine ve sevgiye dönük ilişkiler kurmayı ve başkalarına yararlı katkılarda bulunmayı gerektirir. Son zamanlarda Adler'in iki izleyicisi Mosak ve Dreikurs, ek olarak bir çift yaşam görevini daha belirlemişlerdir. Bunlardan birincisi Tanrı ile evreni tanımlamaya ve onlarla bağlantıya girmeye ilişkin ontolojik sorun, ikincisi ise insanın özne ve nesne olarak kendi kendisiyle uğraşmasıdır (Mosak ve Dreikurs 1973:42). Söz konusu yaşam uğraşlarının evrensel sayılmasına karşın, bunlara verilen insan yanıtları gerek kültürler arasında, gerek kültürler içinde değişkenlik gösterir.

Birçok bakımdan bu fikirlere yakın olan antropolog Charles Erasmus şunları yazıyor: "Bu değişen kültürel davranış dünyasında, insanın güdüsel ve kavrayışsal yakıştırmalarını rastlantısallığın etkin araçları, içinde bulunduğu ortamın koşullarını (hem fiziksel, hem de kültürel) ise rastlantısallığın pasif araçları olarak görmekteyim. (...) Günü harekete geçmeyi sağlayıcı uyarandır ama kavrayış onsuz hareketin simgesel ve kültürel biçim alamayacağı bir yaratıcı unsur katar" (1961: 11). Belirli bir insan davranışının ortaya çıkma ya da yok olma olasılığını ekolojik, toplumsal ve teknolojik etmenlerin etkilemesine karşın, bütün kültürel davranışlar bireysel güdülenmeden ve sınırlayıcı koşulların çizdiği çerçeve içinde hedeflere ulaşmaya dönük insan kavrayışının devreye girmesinden kaynaklanır.

Erasmus üç temel güdünün var olduğunu öne sürer: (1) Hayatta kalma arzusu, (2) cinsel haz alma arzusu, (3) itibar, toplumsal statü ve başarı kazanma arzusu (1961:13). Sosyokültürel değişim araştırmalarında en önemli olan üçüncü güdüdür ve Adler'in çalışma-toplum-sevgi üçlemesi altında rahatça sınıflandırılabilir. Sosyolog Richard T. LaPiere ve psikolog David C. McClelland'ın çalışmalarına dayanarak, Erasmus şöyle bir akıl yürütür: "İnsan çocuğunun birçok başarı testinden geçtiği toplumsal bağlılığa dayalı olgunlaşma döneminin uzun olması nedeniyle, bütün insan toplumlarında kişiler bir dereceye kadar kısıktırıcı karşılaştırmaların ve statü kaygısının kurbanı olurlar." Bu bakımdan bütün toplumu kapsayan itibar güdüsünü "kültürel gelişmenin uyararı olarak gördüğü"nü belirtir (1961:13).

Erasmus'un insan modelinde birey, gelecekteki hareketleri büyük ölçüde kendi frekans yorumlamalarının bir işlevi olan rasyonel bir varlıktır; bu yorumlamalar (geçmiş gözlemlere ve doğrudan ya da aktarılmış tecrübeye dayanarak) böyle bir

hareketin ceza değil, ödül göreceği yönünde yaptığı olasılık tahminleridir. Yeni frekans yorumlamaları önündeki seçenek ile daha istenir bir sonuç arasında belirgin bağlantılar ortaya koyduğunda, davranışlarını değiştirme yoluna gidecektir. En genel düzeyde belirtmek gerekirse, bireyin güdüsü daha büyük itibar elde etmek ya da Adlerci ifadeyle anlayışa göre bir artı konuma doğru yönelmektir.

Davranış bileşeni: Öğrenme kuramlarına dayanan ve son yarım yüzyıl içinde deneysel psikoloji çerçevesinde geliştirilen çeşitli davranışsal insan modelleri, davranışsal bilimlerin alanında oldukça popüler hale gelmiştir.² Bunlar insan davranış kalıplarından çoğunun ayırt edici takviye araçlarıyla oturtulup sürdürüldüğünü öngörür. Bir grubun ya da genel olarak toplumun mensupları yalnızca "arzu edilir" saydıkları davranışları ödüllendirir ve "yanlış" gördükleri davranışları cezalandırırlar, Bu ayırt edici takviye sistemi çoğunlukla bireylerin benzer koşullar altında tercih edilir davranışları tekrarlama olasılığını arttırır ve ceza yaptırımına bağlanan davranışların sıklığını azaltır.

Bu modele göre kültürel davranışların büyük bir bölümü *koşula bağlı uyaranlar* denen takviye edici ya da caydırıcı sonuçlarıyla oturtulup sürdürülür ya da zayıflatılır. Şarta bağlı uyaranların başlıca türleri şunlardır: Birincil uyaranlar, ikincil uyaranlar ve genelleştirilmiş takviye edici uyaranlar. Birincil uyaranlar büyük ölçüde fizyolojik temellidir ve bir kültürden ötekine genel bir benzerlik taşıyan yiyecek, su ve bedensel kötü muamele gibi şeyleri içerir. Buna karşılık sözlü iltifat, maddi eşyalar, sevgi gibi ikincil uyaranlar öğrenilir ve anlayışa bağlı değerleri kültürler arasında değişkenlik gösterir. Sosyo-kültürel değişim araştırmaları açısından en büyük önemi taşıyan ise, itibar ve para gibi genelleştirilmiş takviye edici uyaranlardır: bunlar birçok değişik birincil ve ikincil takviye edici uyaranla değiş tokuş edilebilir.

Yeni bir davranış biçimlendirmede belirli bir takviye edici uyaranın etki gücü büyük ölçüde durum değişkenlerine bireyin söz konusu uyaran bakımından yoksunluk ve doyumluk özelliklerine bağlıdır. Örneğin, açlık (durum değişkeni) hemen tüketilebilir yiyeceği yeni bir davranış kabul ettirmede etkili bir şartı bağlı uyaran haline getirir ama doyumluk etki gücünü azaltır ya da ortadan kaldırır. Kültürel davranış kalıplarından birçoğunun ve belki de çoğunun oturtulup sürdürülmesi, yoksunluğun bir ölçüde sürdürülmesine bağlıdır. Para ve itibar gibi genelleştirilmiş takviye edicilerin önemi buradan gelir. Avcılık ve toplayıcılık teknolojisine dayanan ve parasal değere bağlanmış bir mübadele sisteminden yoksun olan eşitlikçi bir toplumda,

² Kunkel (1970:23-24) sosyolojik analiz açısından aydınlatıcı olduğuna inandığı çeşitli öğrenme kuramlarına ait söz konusu genel önermeleri uygun biçimde özetlemiştir.

takviye edici uyarıların etki alanı oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla böyle bir toplumda yeni davranış kalıplarını biçimlendirmek, daha yüksek statüye ulaşma ve daha fazla para elde etme yönündeki yaygın özlemlerin yoksunluğu sürdürmeyi kolaylaştırdığı son derece farklılaşmış ve parasal sisteme bağlanmış bir topluma oranla daha zor olabilir. Para arzu edilebilir başka birçok şeyi satın almayı sağladığı için, doygunluk eşiği son derece yüksek olan bir genelleştirilmiş takviye edici uyarıdır.

Bu insan modelindeki davranış bileşeninin, kültürler arası değişkenliği ya da bireysel kişilik farklılıklarını yok sayması ya da yadsıması söz konusu değildir. Bir bireyin güdülenmeleri ve kendi kültürünün içselleştirilmiş değer ve normlarını da kapsamak üzere öğrenme süreci, onun durum değişkenlerinin ve şarta bağlı herhangi bir uyarana biçtiği değer belirlenmesinde rol oynar. Önemli sayılabilecek öteki noktalar arasında şunlar sayılabilir: Çevre kısıtlamaları; bireyin kendi hareketlerinin bütün ilgili sonuçlarını öngörme, değerlendirme ve birleştirme yetisi; bireyin arzuladığı hedefe ulaşması için gerekli davranışı yerine getirebilme kapasitesi.

Davranış bileşenini oluşturmada yararlanılan öğrenme ilkeleri ve işlemleri bütün toplumlarda işliyormuş gibi görünmekle birlikte, bir bireyin içsel ve öznel durumunun varlığını ortadan kaldırmaz. Yine de sosyal bilimcinin bu içsel duruma, işleyişine ve davranışlar üzerindeki etkilerine ilişkin bilgilerden ya da belirtilerden yoksunluğunun yarattığı sorunları aşmasına yarar. Davranış bileşeni genel davranışsal düzenliliklerin açıklanmasına büyük ölçüde yardımcı olur ama bireysel deha, kendiliğindencilik ve yaratıcılık gibi gözetilmesi gereken noktaları ele almada yetersiz kalır.

Başvuru grubu ve örnek alma bileşeni: Topluma ilişkin temel bir bilimsel olgu, bir bireyin birçok değer, norm, tavır ve karakteristik davranış biçiminin kültür edinme tecrübesiyle ve birincil grup mensubiyetiyle belirlenmesidir. Ama birçok insanın, özellikle değişimden geçmekte olan toplumlardaki insanların "kendisine ait" olanlar dışındaki değer, norm, tavır ve davranış kalıplarına yöneldiği ve kendi mensubiyet grubunun bir parçası olmayan statüler ile kimliklere özlem duyduğu da bir başka bilimsel olgudur. Bu ikinci olgu *başvuru grubu kuramının* ilgi alanına girer.

Başvuru grupları "bireyin psikolojik bakımdan bir mensup olarak kendini ilişkilendirdiği ya da ilişkilendirme özlemini duyduğu gruplar" (Sherif ve Sherif 1969:418)³ olarak tanımlanmıştır. Bir bireyin tavırlarının ve hedeflerinin kaynağı başka bir

³ Araştırma ve yazılarıyla başvuru grubu kuramının geliştirilmesine önemli katkıda bulunmuş bir sosyal psikolog olan Muzafer Sherif tesadüf eseri Türk asıllı bir Amerikalıdır.

kimse olduğunda *başvuru* kişisi, bir birey toplumsal sınıf, kentliler ya da modern Avrupalılar gibi kesin anlamda bir grup oluşturmeyen bir insan kategorisine yö-neldiğinde ise *başvuru* takımı terimi kullanılır. Schmitt (1972) bu üç terimi *başka-sına başvurma* olarak tek bir başlık altında toplamakta ve insanın kendisini başka-larıyla özdeşleştirmesini ya da karşılaştırmasını *başka yönetime başvurma* olarak nitelendirmektedir.

Herbert Hyman'ın ilk kez 1942'de ortaya attığı başvuru grubu kavramı izleyen yir-mi yıl boyunca sosyal psikologlar ve sosyologlar tarafından yaygın biçimde uy-gulandı. Ama 1960'larda eleştirmenler, kavramı kullananların çok farklı imalar yüklemesi sonucunda terimin artık pek fazla anlam taşımadığı suçlamasında bu-lundular (Linn 1966). Daha yakın zamanlarda lehte ve aleyhteki görüşleri de kap-samak üzere başvuru grubu literatürünü gözden geçiren Schmitt'in (1972) vardığı sonuç, dikkatle kullanılması halinde kavramın değerli olduğu yönündedir.

Kavrama yüklenen imaları sınırlı tutarak ve modelimizdeki işleyiş durumunu açıklıkla belirterek, kavramın beraberinde getirdiği birçok sorundan kaçınmış olacağımı umarım. Ben burada "başkalarına başvurma"nın kavramlaştırılmasını ve uygulanmasını bu araştırma açısından kilit önem taşıyan birkaç konuyla sınır-layacağım: (1) Çok sayıda "başkalarına başvurma", sosyokültürel değişim ve önce-den görme sorunu, (2) "başkalarına başvurma"nın karşılaştırma işlevi ve görece yoksunluk, (3) "başkalarına başvurma"nın normatif işlevi, beklentiye dayalı sos-yalleşme ve örnek alma.

Çok sayıda "başkalarına başvurma", sosyokültürel değişim ve önceden görme. Basit bir teknolojiye dayalı, kapalı ve eşitlikçi bir toplumda, insanlar genellikle kendilerine çok benzeyen başkalarıyla özdeşleşirler. Böyle durumlarda "başkalarına başvurma" kavramının kullanım alanı sınırlıdır. Buna karşılık toplumsal hareketlilik bakımın-dan çok sayıda statü ve fırsatın bulunduğu açık ve modernleşen bir toplumda, bir bireyin kendine göre ayırt edici önemde (egoyla ilgili) çok sayıda "başkalarına baş-vurma" düzeyi olabilir. Bu farklı başvurulardan bazılarının normları karşılıklı olarak bağdaşmaz nitelikte olabilir ve bireyin belirli gruplara (çoğunlukla ait olduğu daha birincil ve geleneksel gruplara) yabancılaşmasına ya da kendi tavır ve davranışlarını uygun sosyokültürel bağlamlar biçiminde bölmelere ayırmasına yol açar. İkinci du-ruma bir örnek olarak, bir köylü geçmişi olan ve bir kentli haline gelme özlemi duyan bir kimsenin durumu verilebilir. Böyle bir kimse olumsuz yaptırımlardan kurtulmak için, doğduğu köyde bir köylü, kentte ise bir kentli gibi davranır.

Daha fazla farklılaşmış bu durumda "başkalarına başvurma" kavramı analize yal-nızca bir *ex post facto* durum katmakla kalmaz, aynı zamanda öngörülebilirliği de

belirginleştirir. Bir kimsenin kendi değerler ve güdüler hiyerarşisi bakımından "başkalarına başvurma"sının görece önemini bildiğimiz zaman, onun çeşitli koşullar altında göstermesi olası davranış türlerini öngörme gücümüzü ileriye götürmüş oluruz.

"Başkalarına başvurma"nın karşılaştırma işlevi ve görece yoksunluk. Modernleşen toplumların hepsi değilse bile çoğu, yukarıya doğru hareketliliğe genelleşmiş bir olumlu değer biçilmesiyle belirlenir. Böyle toplumların bu değeri güçlü bir biçimde içselleştirmiş mensupları, kendi sosyoekonomik durumlarını "iyileştirme" hırsının etkisiyle hareket eder ve daha fazla itibar kazanımları elde ederler. Böyle insanlar mevcut durumlarını değerlendirirken, normalde karşılaştırma standardı olarak toplumsal hiyerarşide kendilerinden daha yüksek bir yerde duran bazı kişi, grup ya da takımlara başvururlar. Bunun sonucunda *görece yoksunluk* çekerler (Merton 1957: 8. Bölüm). Geçmişteki kazanımları bir hayli fazla ve mevcut durumları rahat bile olsa, daha da yükselme güdülerini onları "üstün" başvuru düzeyleri aramaya ve karşılaştırmalı olarak kendilerini yoksun hissetmeye götürür.

Form ve Geschwender'in (1962) Lansing kentinde (Michigan, ABD) 545 kol işçisi arasında toplumsal başvuru ve iş tatmini üzerine yürüttüğü araştırma bu durumu yansıtmaktadır. Araştırmacılar genellikle daha fazla toplumsal hareketlilik beklentisi taşımayan ve karşılaştırma için birincil grup mensuplarına başvurma eğilimi gösteren işçilerin kendi iş konumlarından en fazla memnun kesimi oluşturduklarını belirlemişlerdir. Buna karşılık toplumsal hareketlilik beklentisi içindeki işçilerin karşılaştırmaya dönük başvuru takımı olarak kendilerinden yukarıda yer alan beyaz yakalı işçileri kullandıkları ve iş konumlarından daha az memnun oldukları görülmüştür. Yazarlar şu sonuca varmaktadır: "Emekçi sınıftan bir erkek bu fırsat ve yukarıya doğru hareketlilik ideolojisinin etkisi altına girdiğinde, toplumsal başvuru noktalarını kendisinden yukarıda bulunanlara kaydırmaya ve görece olarak daha fazla iş hoşnutsuzluğu göstermeye yönelmektedir" (Form ve Geschwender 1962:237).

"Başkalarına başvurma"nın normatif işlevi, beklentiye dayalı sosyalleşme ve örnek alma. Psikolojik olarak ele alındığında, "başkalarına başvurma" kavramı bir kişinin kendisini içinde yer aldığı ortamda bulunmayabilen ve hatta mekan ile zaman bakımından kendisine çok uzak olabilen kişi, grup ve toplumsal kategorilerle ilişkilendirme kapasitesine dayanır. Bir kişi hayal gücünü kullanarak, kendisini hiç karşılaşmadığı ve kendi varlığından habersiz insanlarla ilişkilendirebilir (Sherif ve Sherif 1969:422-23). Bunun sonucunda, sözgelimi dış dünyadan kopuk küçük bir köyde yaşayan ve yalnızca filmler ile dergilerde gördüklerine dayanarak belirli izlenimler edindiği modern kentli kadınları kendi başvuru takımı olarak seçen bir

köylü kızında kendi başvuru takımına özgüymüş gibi gördüğü ama yerel anlayışlara ters düşen davranış, tavır ve hedefler gelişebilir. Tavır ve davranış düzeyindeki bu değişim sürecine, Merton (1957) *beklentiye dayalı sosyalleşme* ve Bandura (1969) *örnek alma* demektedir. Merton'a göre, bu birey kendini başvuru takımına girmeye hazırlıyormuş gibi davranır ve kendince bu takımın özelliklerini taklit ettiğinde, başkalarının onu bu takımın mensubu olarak göreceğini umar. Örnek olarak verdiğimiz dönüşüm içindeki köylü kızı mensup olduğu grup ile kendi başvuru takımının normları ve standartları arasında karşıtlıklar kurmaya başlayabilir; böylece onun gözünde birincisi olumsuz bir başvuru grubu, ikincisi ise olumlu bir başvuru takımı haline gelebilir. Aradaki fark öteki gruba ait normlarının güdülenmiş özümlemesi lehine kendi grubuna ait normların güdülenmiş reddidir.

Başvuru grubu kuramını ve onunla bağlantılı olan beklentiye dayalı sosyalleşme kavramını son derece doğrulayan bir yaklaşım, Bandura ve Walters (1963) ile Bandura'nın (1969) açıkladığı öğrenmeye ve davranış değişimine ilişkin örnek alma kuramıdır. Bu yazarlar bütün kültürlerde güdülenmiş bireylerin gerçek yaşamdaki davranış kalıplarını ya da simgeleşmiş modelleri gözlemleyerek aktarma yoluyla öğrendiklerine işaret etmektedir. Bütün kültürlerde bu aktarma tarzına göre öğrenen insanlar, modellerinin ya da "başvurdukları başkaları"nın karakteristik davranış biçimlerinden dolayı ödüllendirildiklerini gördüklerinde, aktarma yoluyla takviye edilmiş olur. Dolayısıyla bir bireyin ya da grubun davranış standartlarının kaynağının ve bunların takviye edilmesini sağlayan aracı belirtmek için, örnek alma ve başvuru grubu kuramı birleşik olarak kullanılabilir. Modelin öteki bileşenleriyle birlikte, bu iki kuram sosyokültürel değişimi anlamaya önemli katkıda bulunabilir. Bandura'nın aşağıda vereceğimiz örneği (1969: 199-203) bunu yansıtmaktadır: En başarılı sosyokültürel ve/ya da ekonomik yenilikler bile sıklıkla başlangıçta bazı olumsuz sonuçlar getirebilir ve bu durum söz konusu yenilikleri benimsemeye yatkın kimseleri caydırabilir. Böyle yenilikler uzunca bir dönem yeterli bir sebatla uygulanmadığında, yararlı sonuçları açıklıkla ortaya konamayabilir. Normalde insanlar yararlılığı kanıtlanmış mevcut davranışları terk etmeye, zaman, enerji ve varlıklarını büyük olasılıkla daha üstün ama belirsiz sonuçlar getirecek yeni tarzlara hasretmeye ancak o zaman istekli olurlar. Gösterilen isteksizlik aynı zamanda geleneksel davranış kalıplarının genellikle yoldan sapacakların bedensel, manevi ve toplumsal anlamda tehlikeli sonuçlarla karşı karşıya kalacağını bildiren inanç sistemleri ve ahlak kurallarıyla tahkim edilmiş olmasına bağlanabilir. Dolayısıyla yerel yenilikçiler yakın çevrelerinin ve statükoda çıkarı bulunan kimselerin olumsuz yaptırımlarına maruz kalırlar. Bununla birlikte yeni bir tarzın sağlam duran öncüleri ve ilk benimseyicileri, topluluğun bazı mensuplarının gözlemlenir ve hatta sessizce olumlu "başvuru kişileri" sayılırlar; sonunda elde et-

tikleri başarı artık davranışlarında bu bir avuç serüvenciye örnek almak üzere geleceği bir yana bırakmaya ve olumsuz yaptırımlara meydan okumaya daha hazır olan potansiyel benimseyiciler için aktarmaya dayalı takviye işlevini görür.

Bandura'nın akla uygun savı, bireylerin normalde yeni frekans yorumlamaları alması bir hareket biçimi ile önceden ulaşabildiklerine göre daha arzu edilir bir sonuç arasında açık bağlantılar kurmaya izin verdiğinde davranışlarında değişikliğe gittiklerini belirten Erasmus'un kanı ve gözlemiyle paralellik içindedir.

İnsan davranışı üzerine kurulu bu "değişim içindeki insan modeli"nin bu bölümde ve daha sonraki bölümlerde pratiğe uygulanması, modelin niteliğini daha fazla açıklığa kavuşturacak ve yararlılığını ortaya koyacaktır.

Göçmen İdeolojisi

Göçmen [gurbetçi] ideolojisi "göçmenin giriştiği göçün niteliği ve hedefleri konusunda kabul ettiği kavrayışsal model"i (Philpott 1970: 11) ifade eder. Başlangıçta Hayriye erkeklerinin çoğu Avrupa'ya göçü köylerine dönüşle noktalanacak geçici bir deneyim olarak görmekteydi. Birey olarak başlıca hedefleri iyi ücretli bir iş bulmak, tatmin edici bir ortamda çalışmak ve muhtemelen yeni teknik beceriler edinmekti. Aile düzeyindeki hedefleri ailelerinin Hayriye'deki yaşamını güvence altına almaya yetecek kadar para biriktirmekti. Gelgelelim bu insanlar Avrupa'ya vardıklarında, yeni bir itibar ve statüler sistemine denk düşen bir dizi etkili başvuru ve modellerle karşı karşıya geldi. Bunun sonucunda da birçoğu hedeflerini değiştirdi.

Örneğin, 1965'te Batı Almanya'ya gitmek üzere yola koyulduklarında, ilk kontenjandaki köylü işçilere karılarını da beraberlerinde götürebilecekleri bildirilmişti. Aslında onlara yol gösteren mimar ve öğretmen de onları bu yönde özendirmiş ve başka şeylerin yanı sıra, tıpkı Avrupalı kadınlar gibi kendi karılarının da çalışıp para kazanabileceklerini anlatmışlardı ama 61'i Hayriye'den olan evli erkeklerin hepsi bu öneriyi geri çevirdi. Verdikleri tipik yanıt şuydu: "Karılarımızın gavrular arasında işi ne? Bizim oralara gidip çalışmamız yetmez mi?" Onlar açısından karılarını evde tutmak bir namus meselesiydi. Tersini yapmak köyün geleneksel sosyokültürel değerler sistemine göre itibar ve statü kaybı anlamına gelirdi.

Ama Batı Almanya'ya gittiklerinde, oradaki kadınların eve kapanmadığını, iyi ücretli işlere girdiğini ve karı koca çalışan Türk çiftlerinin tek başına çalışan bir adamın iki katı kadar para biriktirebildiğini gördüler. Birçok Hayriyeli erkek kendisi için model ya da başvuru takımı olarak bu çalışan kadınların kocalarını benimsedi

ve karılarının elde ettikleri ek kazancın önemli bir tutarı bulması özel davranışları için aktarmaya dayalı takviye işlevini gördü. Geleneksel tutumlarını değiştirmek birçok Hayriyeli erkeği güçlü biçimde etkiledi. Bir yıl içinde karılarını getirtmek üzere haber göndermeye başladılar. 1976'ya gelindiğinde, kooperatife mensup olan Hayriyeli 93 evli gurbetçi işçinin neredeyse üçte ikisi karısını Batı Almanya'ya yanına getirtmişti ve bu kadınların çoğu çalışmaktaydı.⁴

Söz konusu erkekler bu şekilde hareket ettikleri için, köyün şimdi geçerliliği kalmamış değer sisteminin geleneksel kuralları çerçevesinde itibar kaybetmiş olacaklardı; oysa temel bileşenleri köyün dışındaki başvuru takımlarına ve modellere bakarak benimsenmiş olan yeni ve evrim içindeki sistem bakımından itibar ve statü kazanmış oldular.

Tarihsel olarak Hayriye köylüleri Türkiye'nin daha modern olan kentsel sanayi toplumuna yalnızca sınırlı düzeyde açılmışlardı. İçinde bulundukları görece "kapalı" topluluğun sakinleri kendilerini ve başkalarını geleneksel-kırsal değer ve statü sistemi çerçevesinde değerlendirmekteydi ama köyleri ile önemli bölgesel, ulusal ve uluslararası merkezler arasında ulaşım ve iletişim kanallarının kurulmasıyla birlikte köyün geleneksel itibar ve statü sistemi önemini kaybetti. Kapsamlı ve sağlam dayanaklara sahip antimateryalist bir yaşam felsefesinden yoksun oldukları için çok geçmeden geleneksel standartlarını terk etmeye ve hatta yadsımaya, mensupları artık yeni başvuru takımları haline gelmiş olan modern sanayi toplumunun standartlarını benimsemeye yöneldiler.

Yeni başvuru takımları içinde yer alan kişilerin (örneğin Avrupalı sanayi işçilerinin ve çok başarılı Türk gurbetçi işçilerin) özellikle etkili modeller haline gelmesinin nedeni, iş davranışlarının karşılığı olarak elde ettikleri ödülün, yani paranın son derece yüksek doyum düzeyi getiren bir genelleşmiş takviye edici uyaran olmasıdır. Para yalnızca arzu edilen birçok değişik mal ve hizmetin satın alınmasını sağlamakla kalmaz; paranın edinilmesi ve harcanması aynı zamanda Avrupa'nın ve Türkiye'nin sanayiye dayalı sosyokültürel sisteminde itibar ve statüye ulaşmaya önemli ölçüde katkıda bulunur. Bunun bir sonucu olarak eski köylünün gözünde yalnızca yeni ve kazançlı iş rolleri değil, kapsama yoluyla, bu rollerde bulunanların kendi anlayışlarına bağlı yaşam tarzları da önem kazanır. Köylüler gözlem ve aktarmaya dayalı takviye süreci sayesinde bu yeni yaşam tarzlarını öğrenirler.

⁴ 1972'deki verilere göre, Türkiye'den Batı Almanya'ya gitmiş gurbetçi işçilerin yüzde 82'si evliydi ve bunların yüzde 46'sı karılarını yanlarına getirmişlerdi. Bu evli kadınların yüzde 88 gibi büyük bir çoğunluğu çalışmaktaydı (Abadan-Unat 1976:10). Yine 1972'de Batı Almanya'da Türkiye'den gelme işçilerin ortalama tasarrufu bekarlarda 2.700 DM, buna karşılık yanlarında karıları da bulunan evli erkeklerde 5.475 DM düzeyindeydi (Abadan-Unat ve arkadaşları 1976:395). (3,225 DM =1,00 \$ (1972).

Davranışsal modellerin karakteristik davranışlarından dolayı cömertçe ödüllendirildiğini gördüklerinde, aktarma yoluyla olsa bile kendileri de ödüllendirilmiş ve dolayısıyla başvuru takımlarının kendi anlayışlarına bağlı davranış biçimlerini benimsemeye özendirilmiş olurlar.

Yurtdışına çıkmadan önce, köylülerin Almanlara ilişkin izlenimleri sınırlıydı. Daha önce giden Türk işçilerden iyi haberler duymuşlardı ve Türkiye ile Almanya'nın her zaman dost olduğunu, hatta I. Dünya Savaşı'nda ittifaka girdiklerini biliyorlardı. Hayriye erkeklerinin hemen hepsi Almanya'ya ulaştıklarında fabrika yatakhanelerinde kaldılar ve zamanlarının çoğunu kendi köylüleriyle ya da Türkiye'den gelme başka gurbetçilerle geçirdiler. Bir Hristiyan Avrupa ülkesinde mensupları birlikte çalışan, birlikte yemek yiyen, İslami ve Türk bayramlarını birlikte kutlayan bir alttoplum oluşturdular. Zamanla çevreleriyle daha iyi bir tanışıklığa girdiklerinde ve karılarını yanlarına getirttiklerinde, birçoğu kentlerin daha çok konut alanı sayılabilecek kesimlerine taşındı ve bir bakıma Alman sosyokültürel ortamıyla daha fazla bütünleşti.⁵

Bu işçiler Almanların büyük bölümünden tam bir kabul görmemekle birlikte, sonraki yıllarda tatillerini geçirmek üzere Hayriye'ye döndüklerinde, Alman ev sahipleri konusunda bol keseden bilgiler yaydılar. Almanları tutumlu, marifetli, dürüst ve "yalan dolan bilmeyen temiz insanlar" olarak tanıttılar. Seçkin niteliklerinden dolayı Almanlara birçok gerçek Müslümandan daha çok Müslüman olma payesini yakıştırdılar. Bazı işçilerce dile getirilen tek eleştiri Alman kadınlarının serbestliği ve açıklığıydı ama bir bütün olarak Almanlar değişim için son derece olumlu başvuru takımları ve modelleri olarak anlatıldı.

Ücret artışı, terfi ya da özel ayrıcalıklar (sözgelimi köydeki akrabalarına iş) ko-parmak isteyen gurbetçi işçiler, ister Alman, ister Türk olsun üstlerinin koyduğu standartlara uyma eğilimi gösterdiler. Yeni gurbetçiler kendilerinden önce gelip başarıya ulaşmış ya da kültürel etkilenmeye uğramış olanların standartlarına ayak uydurma çabasına girdiler. İlk "başarılı" gurbetçi işçilerin örnek aldığı başvuru takımları Almanlardı; bunlar Alman çalışma ahlakını benimsediler⁶, bir parça

⁵ Köln'de Türk işçilerin yerleşim düzenine ve maruz kaldığı toplumsal ayrımcılığa ilişkin ilginç bir araştırma için bak. Clark (1975).

⁶ Krane'in (1975) 1968'de Türkiye'de yürüttüğü bir çalışmada, Avrupa'da çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönmüş erkeklerin işe alındığı 41 sanayi işletmesinin yöneticileriyle görüşmeler yapıldı. Bu yöneticilerin yüzde 59'u bu tür kesin dönüş yapmış insanları işe almayı yeğ tuttuğunu ve yarıya yakın bölümü yurtdışında çalışmış ve çalışmamış işçilerin tavırlarında ve çalışma alışkanlıklarında dikkat çekici farklılıklar olduğunu belirtmekteydi. Birçok yönetici kesin dönüş yapmış işçileri daha üretken, tutumlu, düzenli, dikkatli ve sorumluluk üstlenmeye yatkın olarak nitelendirmekteydi.

Almanca öğrendiler ve gözetçilik kademelerine kadar yükseldiler. Çoğu durumda ustabaşı konumuna gelerek, Alman üstlerinin talimatlarını emirleri altındaki Türk işçilere aktarma rolünü oynadılar.

Bu örnek alma sistemi fabrika dışındaki yaşam alanlarına da yansıyan sonuçlar doğurdu. Gurbetçi işçiler karıların çalışmasına izin verdikleri gibi, Alman giyim modellerini, maddi değerlerini, ayrıca her ikisi de İslam dinine göre haram olan bira içme ve domuz eti yeme gibi eğlence ve tüketim alışkanlıklarını da benimsediler. Kısacası Batılı kentsel yaşam tarzına yatkın bir tutum içine girdiler.

Batı Almanya'ya gitmiş olanların yüzde 90'ı aşkın bölümü 1974'te hala oradaydı; başlangıçta çoğunun Hayriye'ye dönmeyi tasarlamış olmasına karşın, tasarruflarıyla köyde yeni ve daha dayanıklı ev inşa eden işçilerin sayısı yalnızca sekizdi. Çoğunluk İnegöl, Bursa ve İstanbul'da kentsel gayrimenkullere yatırım yapmaya başlamıştı⁷. Birçok gurbetçi işçi bu yatırıma önce bir arsa satın alarak girişmekteydi; daha sonra tasarrufunun elverdiği ölçüde, her seferinde bir kat çıkmak üzere apartman tipi binalar dikmeye koyulmaktaydı. Bu işçilerin nihai hedefi apartmanın bir dairesinde oturmak ve birinci kattaki dükkanlardan birini işletmek ya da öbür dairelerle birlikte kiraya vermektir. Türkiye'de gurbetçi işçilerin kurduğu konutlara ve apartmanlara "Almanya evleri" denmektedir.

Kentsel gayrimenkul Türkiye genelinde gurbetçi işçilerin en gözde yatırımı olagelmıştır (Keleş 1976). Enflasyona karşı bir tedbir sağlama özelliği ve eldeki yatırım seçeneklerinin sınırlılığı göz önüne alındığında, bu yatırımın akılcı bir seçim olduğu söylenebilir. Gayrimenkul edinme aynı zamanda kesin dönüş yapan işçiye ve ailesine daha modern bir kentsel yaşam tarzına katılımı sürdürme fırsatını verir. Görüldüğü kadarıyla Hayriye'den göç etmiş olanların yarıdan epey fazlası Türkiye'ye geri döndüklerinde, köyde rahatça yaşama olanakları olsa bile, kentlere yerleşmeye eğilimlidir.

Topluluk hedefleri: Hayriye kalkınma kooperatifi aracılığıyla yurtdışına çalışmaya gidenler için yasal olarak genel köy kalkınması için kullanılacak bir fona belirli bir para ödeme gibi bir toplumsal hedef söz konusuydu. 1965'te yurtdışına gönderilen her köylü Avrupa'daki ilk iki yılında 250 TL'lik (yaklaşık 28\$) taksitler halinde top-

⁷ Türkiye'nin kırsal Boğazlıyan ilçesinden gurbetçi işçiler arasında yatırım modellerine ilişkin aydınlatıcı bir araştırma yürüten Penninx ve Velzen (1976:297) şu belirlemeyi yapmaktadır: "[Sıklıkla] bir gurbetçi başlangıçtaki planlarının doğduğu yere dönme üzerine kurulu olduğunu gösteren bir yaklaşımla yatırımda bulunur ama sonunda büyük bir kasabada yeni bir yaşama başlama kararına varır. Paralar ilk yıllarda ağır tarım makinelerine ya da gurbetçinin köyünde bir evi onarmaya ya da inşa etmeye harcanır ama daha sonra kentsel bir geleceğe dönük hazırlıklar için dökülür."

lam. 5.000 TL (yaklaşık 556 \$) göndermeyi kabul etmişti⁸. 1972 kontenjanında yer alanlar için aynı zaman dilimine göre belirlenen para 8.000 TL tutarındaydı (Her iki durumda da başlangıçta iki aylık bir mühlet tanınmıştı.). Ama ilk gurbetçilerin çok azı yükümlülüğünü gönüllü olarak yerine getirdi. Kooperatif aracılığıyla göç etmenin kendilerine sağladığı kişisel ve ailesel kazanımlarına karşın, çoğu göç anlaşmasının ayrılmaz bir parçası olan köy topluluğuna karşı sorumluluktan kaçmaya teşneydi. Kooperatifi örgütleyen Ahmet Özkan'ın konuya getirdiği yorum şöyleydi: "Yurtdışına giden kooperatif üyelerinin çoğu bu yükümlülüğü bir tarafa attı ve köyü unutmaya yöneldi. Türkçede "Köprüyü geçinceye kadar ayağı dayı derler" biçiminde bir atasözü var. Köylülerin yaptığı şey de bu. Yurtdışına gitmeden önce bütün köy için daha iyi ekonomik fırsatlar sağlamak üzere koopertife para ödemeyi sevinçle kabul etmişlerdi ama Almanya'ya varıp para kazanmaya başladıklarında, buna aldırış etmiyormuş gibi hareket ettiler." Bu işçiler ancak kooperatifin yasal girişimlerde bulunması üzerine, sözleşmelerinin bu hükümünü isteksizce yerine getirdiler. Kooperatif görevlileri karşılaşılan sorunu İş ve İşçi Bulma Kurumu'na bildirdi ve hükümet yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere çıkış vizesi vermeme kararını aldı. Bunun anlamı tatil için Türkiye'ye dönen işçilerin kooperatiflerine borçlarını ödemedikçe bir daha Almanya'ya gitmeye izin verilmeyeceğiydi.⁹

Böylece kooperatif bir sonraki bölümde anlatılacak olan köy projeleri için yasal yollardan önemlice bir sermaye toplamayı başarmış oldu ama olayın açıkça ortaya koyduğu bir sonuç, birçok Hayriyeli gurbetçinin gözettiği hedeflerin birinci derecede akrabaların ötesinde bir bütün olarak köy düzeyine geçmediğiydi.

Hayriye'nin köy kalkınma kooperatifine (KKK) ilişkin tecrübesi Türkiye'nin geneli için de geçerlidir. Türk sosyal bilimci Abadan-Unat birçok Türk köylüsünün KKK'leri yurtdışında iş bulmak için neredeyse yalnızca bir idari "bahane" aracı olarak kullandığı sonucuna varmaktadır. Üyeler KKK'de ödemeleri gereken ilk zorunlu taksidi bir "idari rüşvet" gibi görmekte ve daha sonraki ödemeleri yapmaktan kaçınmaktaydı (Abadan-Unat 1976:26). Türkiye genelinde KKK programını ve özel olarak iki köydeki uygulamayı inceleyen Renselaar, Penninx ve Velzen'in elde ettiği bulgular Abadan-Unat'ın vardığı sonuçlarla uyuşmakta ve Hayriye tecrübesine yakın bir benzerlik göstermektedir:

KKK programı geniş çapta duyurulan ilk adımların ardından ortaya çıkan kooperatif patlaması nedeniyle kısa sürede tökezledi. Birçok KKK asıl meselesi İş ve İşçi

⁸ Her köylü ayrıca başvuru harcamalarını karşılamak üzere Hayriye hazinesine 20 TL ödemek zorundaydı.

⁹ Özkan çevre köylerden yurtdışına giden işçilerin gönüllü olarak katkı parası gönderme oranının, Hayriye'nin kendi gurbetçi işçilerine göre bir ölçüde daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

Bulma Kurumu'nun dış ülkelere işçi alımıyla ilgili bekleme listelerinde ön sıralara fırlamak olan üyelerce kuruldu. İlgili kişilerin güdüsü konusunda bir bir yanlış anlamayı önlemek açısından halk arasında bunlara "Almanya kooperatifi" adı takılmıştı [Renselaar ve Velzen 1976: 107].

Bir hayli ilgi toplayan Köy Kalkınma Kooperatifi Programı'nın iflas etmesinin nedeni, üyelerin kendilerini kooperatif hedeflerini ileriye götürmeye vermekten çok yurtdışına gitmeye ilgi duymalarıydı [Renselaar ve Velzen 1976:292].

Her gurbetçi işçinin genel toplumsal ilişkiler ortamının toplumsal taahhütler konusunda her biri farklı ahlaki yükümlülük gücü taşıyan bir dizi yarı özerk toplumsal ve ahlaki alandan oluştuğunu göz önüne aldığımızda, bu köylülerin davranışları daha anlaşılır hale gelir (bak. Moore 1973 ;. Simic 1975). Bu dizi içinde yakın akrabalık bağlarının oluşturduğu alan benzersiz bir konum taşır: çünkü en üst derecede ahlaki yükümlülükle desteklenen kendine özgü toplumsal kuralları ve kişiler arası taahhütleri vardır ama yakın akrabalığa dayalı ilişkilerin ötesine geçtiğimizde, farklı kurallara ve toplumsal ilişkiler açısından daha zayıf desteğe sahip farklı alanlara gireriz. Kısacası yarı özerk toplumsal ve ahlaki alanlar kavramı, bir kimsenin birinci derecede toplumsal özdeşleşme grubu içinde ve dışında ilişkilerin yürütülmesine yön veren değişik standart dizilerinin varlığını öngörür.

Simic'in ahlaki alan fikrine varmasını sağlayan Edward Banfield (1958), Güney İtalya'nın küçük ve yoksul yerleşmelerinde siyasal örgütlenme ve topluluk içi katılım düzeyinin düşüklüğünü *ahlak dışı ailecilik* olarak adlandırdığı varsayımınla açıklamıştır. Banfield'in varsayımına göre incelenen bu insanlar *sanki* şöyle bir kuralı izler gibidir: "Çekirdek aileye dönük maddi ve kısa vadeli yararı en yüksek düzeye çıkarmak, başkalarının da aynı şekilde davranacağını varsaymak." Davranışları bu kuralla tutarlılık içinde olan bir kimseye "ahlak dışı aileci" denir; yalnızca ailesi dışındaki kişilerle ilişkilerinde ahlaklılığı gözetmeden hareket eder. Bir başka deyişle aile dışı ilişkileri araçsal ve istismarcıdır; bu ilişkiler "ahlak dışı" bir temelde yürütülür.¹⁰

¹⁰ Metodolojik bakımdan Banfield kendi varsayımının ya da kuramının eldeki olgulara ters düşmeksizin söz konusu davranışları büyük ölçüde açıklayabileceğini ("anlaşılabilir ve öngörülebilir kılma anlamında") ileri sürer. Bununla birlikte olgular ile kuramın çakışmasının ikincini "kanıtladığı" gibi bir iddiada bulunmaz. "Varsayımın değeri (...) bütün halkların ve hatta herhangi bir halkın bu kurala bilinçli biçimde uyduğunu gösterme olasılığına dayanmaz. (...) Varsayımın kullanışlı olabilmesi için, *sanki* kurala uyuyorlarmış gibi hareket ettiklerinin ortaya konması yeterlidir." (a.g.e. 103) Bu araştırmamda ben de Banfield'in metodolojik hedefine bağlı kaldım.

Banfield'in genel analizine yönelik eleştiriler için bak. Cancian (1961) ve Silverman (1968).

Penninx ve Velzen'in (1976:295) Türkiye'deki KKK'ler konusunda elde ettiği bulgular Banfield'in varsayımına iyi oturmaktadır:

Dahası iki köyde yürüttüğümüz araştırmalar, aile ölçeğinden daha geniş bir düzeyde yapılan bir yatırımdan kısa bir süre sonra, köy toplumu içinde köklü çıkar çatışmalarının sahneye çıkması ve üretim umudunu güçlü biçimde felce uğratması yönünde belirgin bir tehlikenin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Banfield ortaya koyduğu kuralın bir dizi "mantıksal çıkarsama"sını sıralamaktadır. Aşağıda vereceklerimiz Hayriye için olduğu kadar Türkiye için de büyük ölçüde geçerlidir:

Ahlak dışı ailecilerden oluşan bir toplumda, hiç kimse kendisine özel yarar sağladığı durumlar dışında grup ya da topluluk çıkarına yardımcı olmayacaktır [Banfield 1958:83-84]. Ahlak dışı ailecilerden oluşan bir toplumda, herhangi bir kişi ya da kurumun özel yarardan çok kamu yararı uğruna hareket ettiğini iddia etmesi sahtekarlık olarak görülecektir [a.g .e. 95].

Hayriye'nin iyiliğı için Faik Ertan'ın eski ve mevcut köylüleri örgütlemeye dönük ilk çabaları doğal olarak kuşkuyla ve gizli çıkarlar gütmeye suçlamasıyla karşılaşmıştı. Özkan ve Ertan ilk kez kooperatif kurmaya giriştiklerinde de birçok köylünün aynı tepkisiyle karşı karşıya kalmışlardı.

Ahlak dışı ailecilerden oluşan bir toplumda, örgütlenmeyi (yani tasarlanarak düzenlenmiş eylemi) sağlamak ve sürdürmek çok zor olacaktır [a.g.e. 86].

Ahlak dışı ailecilerden oluşan bir toplumda, cezadan korkmak için bir neden olmadığında kimse hukuka aldırış etmeyecektir [a.g.e. 90].

Köy düzeyinde başarılı örgütlenmeler akraba olmayanlara güveni ve çok az maddi ödöl karşılığında birçok küçük fedakarlığı gerektirir. Dolayısıyla bu tür girişimler seyrek ortaya çıkmış ve daha seyrek başarıya ulaşmıştır. Hayriye'de KKK'ye girişilmesini olanaklı kılan esas olarak dışarıdan iki kişinin gerekli örgütlenme enerjisinin büyük bölümünü sağlaması ve köylülerin buna katılmanın getireceğı bireysel maddi kazancı açıklıkla kavrayabilmeleriydi. Bununla birlikte katılımcıların birçoğı, cezadan korkmak için bir neden söz konusu olmadığı sürece, kooperatife ve köye karşı sözleşmeden doğan yükümlölüklerine aldırış etmemeye eğilimliydi. Dolayısıyla hükümetin vizelerini yenilememe tehditinde bulunmasına değin, kooperatifin kalkınma fonuna para ödemekten kaçındılar. Bütün bu benzerliklere karşın, Banfield'in Güney İtalya köyleri ile Hayriye arasında birkaç önemli farklılığın olduğu söylenebilir. Birincisi, Hayriye'de yaşayan insanlar arasında köyle genel özdeşleşme daha güçlü gibi görünmektedir. Her ne kadar köy projelerine gönüllü

olarak zaman ya da maddi yardım katkısında bulunmada isteksiz olsalar da kendi köylerinden oldukça büyük bir gururla söz ettikleri görülmektedir. Öte yandan ağa denen birkaç varlıklı önder başta olmak üzere bazı köylüler, sanki bütün köy kendileri için güçlü bir ahlaki alanmışçasına, öteden beri pederşahi bir tavırla hareket etmişlerdir. Bunlar köyde gerekli önderlik işlevini görmeye zaman ayırmış ve muhtaç kimselere yardım etmişlerdir; en azından muhtarlık görevini yürütmekte olan iki ağa kooperatifin kurulmasına, yani köydeki çoğunluğun talihini düzeltmeye yönelik bir örgütlenmeye destek vermiştir. Ayrıca sıklıkla çoğu insan esas olarak ve neredeyse yalnızca kendi akrabalarını ve öz çıkarlarını gözeten bir tavırla davranmaktaysa da birinci derecedeki ahlaki alanları çekirdek aileden daha geniştir. Bu alan normalde bir kimsenin hısımlarını ve kimi zaman çok yakın komşularını da kapsamaktadır.

Ne var ki genel olarak alındığında, işi iyi giden gurbetçilerin köyde kalan ailelerine ve öteki yakın akrabalarına destek olmalarına ve böyle yapmadıkları için kendilerine dil uzatıldığında derin bir utanç duygusuna kapılacak olmalarına karşın, birçok kimse ciddi olumsuz toplumsal yaptırımlara dönük ceza söz konusu olmadığı sürece, daha geniş çaptaki topluluk yükümlerini kaçınılabilecek külfetler olarak görmektedir. Belirtilen sorunlar bir tarafa bırakılırsa, kooperatifin köy kalkınmasında bazı çarpıcı sonuçlar elde ettiği söylenebilir. Bunları ve yurtdışına göçün getirdiği öteki sonuçları sonraki bölümde ele alacağız.

B ö l ü m 9

Dışarıya Göç ve Ötesi

Almanya'ya 1965 kontenjanından göçlerin getirdiği ilk sonuçlar para, coşku ve heyecandı. Yurtdışına gidenlerin başarılı tecrübeleri başkalarının da onlara katılmayı istemesine yol açtı. Köylüler Avrupa'ya gitmeyi yeni bir *geçiş töreni*, bir modernleşme töreni gibi görmeye başladı. 1975'e gelindiğinde yaklaşık 300 Hayriye köylüsü Avrupa'daydı. Bu sayı kooperatif aracılığıyla gitmiş olan erkeklerin hemen hepsini, 60 kadarının karılarını ve 75 dolayındaki çocuklarını kapsamaktaydı. Yaklaşık 50 erkek daha başka kanallardan Avrupa'da iş bulmuştu. Bazıları adlarını İş ve İşçi Bulma Kurumu'na yazdırmış ve birkaç yıllık beklemeden sonra büyük değer taşıyan çağrı yazısını alma talihine ermişti. Ötekiler resmi kanalları beklemekten sabırları tükenince, kendi başlarına yurtdışına çıkmışlardı. Pahalı turist vizesini alarak Avrupa'daki akraba ve dostlarının yanına giden bu kimseler, sağa sola başvurarak çalışma yolunu bulmuşlardı. En talihliler "ada yazılı çağrı" alanlardı. Çoğu durumda bunların yurtdışında bulunan babaları ya da erkek kardeşleri, işverenlerinin güvenini kazanmış ve köydeki oğullarının ya da kardeşlerinin yeteneğine, çalışkanlığına ve kişiliğine kefil olmuşlardı. Bunun üzerine işverenleri de adlarını vererek onları İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığıyla istetmişlerdi.

1974'te konuştuğum Hayriyeli yaşlı bir adam köylülerin Almanya'yla toplumsal ve ekonomik bağlarının artık Almanya'yı kendi "kent"leri haline getircek kadar sıkılaşmış olduğu gözleminde bulundu. Olaya getirdiği açıklama şöyleydi: "Eskiden İnegöl bizim kentimizdi. Almanya'nın nerede olduğunu bile bilmiyorduk. Oysa şimdi birçok akraba ve komşumuz orada olduğu için bize en yakın Türk kasabası kadar aşına geliyor."

Hanelerin Yeniden Düzenlenmesi

Yetişkin erkeklerin Hayriye'den göç etmesinin sıklıkla zorunlu kıldığı bir gelişme, köyde kalan aile ve hane mensuplarının rollerini değiştirmeleri ve yeni toplumsal örgütlenme kalıpları bulmalarıdır. Genellikle çekirdek hanelerin mensupları geniş hanelerin mensuplarına oranla daha fazla değişikliklere gitmektedir. Sözgelimi, çekirdek hanelerde genç oğullara gurbetteki babalarının bıraktığı sorumluluğun bir bölümünü yüklenme durumuyla karşı karşıya gelmektedir. Buna karşılık geniş hanelerde bu tür sorumluluklar çoğunlukla başka yetişkin erkeklerce üstlenilmektedir.

Durum gurbetçi eşleri açısından da bir bakıma aynıdır. Köyde kalan geniş aile kadınları genellikle geleneksel konumlarını korumakta ve pek az rol değişikliği göstermektedir; buna karşılık çekirdek aile kadınları daha önce erkeklerin yerine

getirdiği birçok görevi üstlenmekte ve sözgelimi hayvanlara bakmakta, daha uzun süreyle tarlada çalışmakta ve ailenin ekonomik kararlarının çoğunu almaktadır. Hatta yaşı kırkı geçen kadınlar zaman zaman zaman zaman İnegöl'e giderek haftalık yöre pazarında alışveriş işlerini yürütmektedir ama daha genç kadınların böyle bir yolculuk yapmasına hoş gözle bakılmamaktadır. Karar alma sorumluluklarının genişlemesine karşın, bir genç kadının otoritesi hala gurbetteki kocasına ya da köyde oturuyorlarsa kocasının ana babasına tabidir. Bunlardan herhangi biri ona sözünü geçirmeye kalktığında, saygılı davranarak boyun eğmek zorundadır.

Türk kadın sosyal bilimci Yenisey'in Boğazlıyan ilçesindeki iki köyde topladığı veriler, benim Hayriye'deki gözlemlerimle paralellik taşımaktadır. Örneğin, kocanın yurtdışına gitmiş olduğu 49 çekirdek aileyi kapsayan örnek kitlesinde, "birinci derecede karar alan kişi" çoğu zaman gurbetçinin karısı (yüzde 69) olmakta ve onu gurbetçinin babası (yüzde 14), annesi (yüzde 10), erkek kardeşi (yüzde 2) ve başka erkekler (yüzde 4) izlemektedir. Buna karşılık 93 geniş haneyi kapsayan örnek kitlesinde birinci derecede karar alan kişi en sık olarak gurbetçinin babası (yüzde 41) belirtilmekte ve onun ardından gurbetçinin annesi (yüzde 27), karısı (yüzde 25), erkek kardeşi (yüzde 3) ve başka erkekler (yüzde 4) gelmektedir (Yenisey 1976:334).

Yenisey'in (1976:343) Avrupa'daki yaşamı görmüş köylü kadınlarıyla ilgili yorumları özellikle ilginçtir. Gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:

Avrupa'da uzunca bir süre kalan ve çalışan az sayıdaki köylü kadını yurda dönüşte düşünce ve tavırlarda değişiklikler gösterir. Kesin dönüş yapan kadın işçiler Türkiye'nin kırsal kesiminde giyim ve davranış bakımından özgürlüğün kısıtlı olmasına içerler. Boğazlıyan kasabasında oturanlar bir dereceye kadar Avrupa tarzı elbiselerini giymeye devam eder ama başka yerlerde geleneksel çarşafa bürünür. Toplumsal denetim ve dedikodu hepsinin çok rahatsız edici bulduğu şeylerdir; ama kendilerine söz gelmesine yol açacak hareketlerden kaçınmaları da dikkat çekicidir. Ayrıca yurtdışında her ikisi de çalışan karı kocalar arasında orada kaldıkları sürece ev işlerinde ve çocuk bakımında oldukça iyi işbirliği varmış gibi görünmesine karşın dönüşte kadınların hayat arkadaşlarından daha az destek bulması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Avrupa'da alışveriş kadınlar yapar ama köye döndüğü zaman bu görevin erkeklere bırakılması gerekir; kadının alışveriş yapmasına ancak çekirdek aile yapısında ya da kocanın yurtdışında kaldığı durumlarda rastlanır. Bazı kadınlar özel konuşmalarda köy kadınlarıyla arkadaşlık yapmayı artık keyifli bulmadıklarını belirtiyorlardı. Kocalarıyla birlikte gezintiye, alışverişe ya da dost ziyaretlerine gidebildikleri haftasonu tatilleri artık geride kalmıştı. Boğazlıyan'da bir karı kocanın kasaba merkezinde birlikte dolaşması seyrek görülen [aynen böyle] bir durumdur.

Hayriye köylüleri şu anda Avrupa'da çalışmakta olan karı kocaların yeniden köye yerleşmelerine pek ihtimal vermiyorlar. Onların bu kanısı bizim "değişim içindeki insan modeli"mizle uyuyor. Böyle durumlarda gerek kocanın, gerekse karının bir Türk köyünde yaşam tarzlarını sürdürme olanağı bulunmayan etkili başvuru takımlarıyla ve modellerle karşı karşıya gelmiş ve bunları benimsemiş olması söz konusudur. Dolayısıyla zamanla büyük bir kente taşınarak, belirli bir sosyokültürel sürekliliği sağlamaya çalışacaklardır.

Hayriye'den alınma aşağıdaki iki örnek olay, bir gurbetçinin yokluğunda köydeki hanehalkının geçirmek zorunda kaldığı birçok değişikliği ortaya koymaktadır:

Birinci örnek olay: Ahmet'in ailesi. Ahmet 1965'te ilk köy kontenjanı içinde Almanya'ya gitti ve bir Volkswagen fabrikasında iş buldu. Sıkı biçimde çalıştı, Alman ustabaşısıyla iyi ilişkiler kurdu ve aynı fabrikada 24, 20 ve 17 yaşlarındaki oğullarına da birer iş ayarlamayı başardı. Dört erkek bir kiralık apartman dairesinde birlikte yaşıyor; en büyük oğulun Hayriyeli bir genç kadın olan karısı da ev işlerine bakmak üzere yanlarında kalıyor. Ahmet'in karısı, 18 yaşındaki kızı ve 9 yaşındaki oğlu köyde ihtiyar babasıyla birlikte yaşamaya devam ediyor. Bunlar Hayriye'de yeterli miktarda gıda ürünü yetiştirerek ve hane ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde hayvan besleyerek kendilerini ayakta tutuyorlar. Ayrıca küçük bir nakit gelir elde etmek amacıyla ipekböcekçiliğiyle uğraşıyorlar. Bu ailenin ve Hayriye'deki başka ailelerin izlediği strateji, Almanya'da kazanılan paranın sağa sola gitmeden biriktirilebilmesi için kendi geçimlerini sağlamaya dönüktür. Ahmet Almanya'da en az 15 yıl çalışmayı tasarlıyor. Bu dönemin sonunda babası araziyi işleyemeyecek kadar yaşlanacak ve geniş ailesinin bütün mensupları muhtemelen İnegöl'e taşınacak. Ahmet'in ikinci ve üçüncü oğulları bu arada evlenmiş olacaklar. Almanya'da teknik beceriler edindikleri için, dönüşte büyük olasılıkla köyde yaşamak yerine Türkiye'nin önde gelen sanayi kentlerinden birine yerleşecekler. Dolayısıyla hepsi Hayriye'den kesin olarak çıkmış olacaklar.

İkinci örnek olay: Enver'in ailesi. Enver de 1965'te kooperatif aracılığıyla Almanya'ya gitti. En büyük oğlu 1972'de yanına gitti. Köyde kalan karısı, iki oğlu ve bir kızı birkaç tavuk ve inek besliyor, yılın büyük bölümünde karınlarını doyurmaya yetecek kadar gıda ürünü yetiştiriyor. Kadın ailenin köy işlerini ustalıkla çekip çeviriyor ama 15 yaşındaki oğlu "evin erkeği" olacak olgunluğa doğru geliyor. Babaları ve büyük arkadaşları yurtdışına gitmiş öbür erkek çocuklar gibi bu delikanlı da yeni sorumlulukları omuzlamakla karşı karşıya gelmiş bulunuyor. Annesine açık yerlere gitmek zorunda kaldığında erkek koruması sağlıyor; ailenin hayvanlarına bakıyor ve tarla işlerinin büyük bir bölümünü yürütüyor.

Enver biriktirdiği paralarla daha şimdiden Bursa'da iki parsel arsa satın almış bulunuyor. Ailesini barındırmak ve kira geliri elde etmek üzere, bunlardan birine bir apartman dikmeyi tasarlıyor. Ötekinde ise küçük bir dokuma fabrikası kurmayı düşünüyor. Sonunda emeklilik hakkı kazanarak Almanya'dan dönmeyi, ailesiyle birlikte Bursa'ya yerleşmeyi ve kendi fabrikasını işletmeyi hayal ediyor. Bu arada yeni özlemlerin vefalı mağduru olan köydeki şahane manzaralı evi yılların ihmali nedeniyle kırılıp dökülüyor.

Üçüncü örnek olay: Asım'ın ailesi. Asım babayanlı geleneksel bir geniş ailenin en büyük erkeğidir. 1965'ten önce üç oğluyla evde yaşamaktaydı. Evli olan en büyük oğlunun iki kızı vardı. Asım'ın tek kızı da evliydi ve Bursa'da kocasıyla oturmaktaydı. Köy kooperatifi oluşturulduğunda, hane erkekleri bekar oğlanların Almanya'ya gitmesine ve en büyük oğlunun evde kalmasına karar verdi. O tarihten beri Almanya'da sürekli çalışan oğullar, köye yalnızca her iki yazda bir geliyor ve birikmiş olan iki aylık tatil izinlerini akraba ve dostlarıyla birlikte geçiriyorlar. Bu yaz tatillerinden birinde, daha büyük olan oğlan gönül verdiği bir köylü kızını, her iki ailenin evliliğe rıza göstermemesine karşın kaçırdı. Kızın 18 yaşında olması nedeniyle büyüklerin yasal yoldan engel olamadığı nikah İstanbul'da kıyıldı. Genç gelin kocasıyla birlikte Almanya'ya gitti ve izleyen üç yıl içinde önce bir erkek, ardından bir kız çocuğu doğurdu. Kız iki yaşına geldiğinde, çift birlikte tam gün çalışabilmek için çocukları akrabaların yanına bırakmaya karar verdi. Türkiye'yi sonraki ziyaretlerinde kız Asım'ın Hayriye'deki hanehalkının yanında kalırken, oğlan da Asım'ın evli kızının Bursa'daki hanehalkına verildi.

Bu arada Asım'ın en küçük oğlu da bir köylü kızına gözkoymuş ve ana babasından bir sonraki tatilde bu kızla evlenmesi için girişimde bulunmalarını istemişti ama istediği kız yurtdışına göç yüzünden parçalanmış bir hanedendi. Yalnızca 17 yaşında olmasına karşın, annesi öldüğünden ve yaşça daha büyük yengesi erkek kardeşiyle birlikte Almanya'ya gittiğinden, evin kadını konumundaydı. Kızın babası kendisine ve iki küçük kardeşine bakan kıza evde büyük ihtiyaç duyulduğunu açıkladı. Bir nişan yapmayı kabul etti ama düğün için en az bir ya da iki yıl beklemek gerektiğini belirtti. Asım komşusunun durumunu anlayışla karşıladı ve bir sonraki ziyarette oğlunun nişanını yapma sözünü aldı.

Gelgelelim ertesi yıl nişanlı oğlan bu kez gelini de beraberinde götürmek üzere köye yeniden döndüğünde, sorunlar ortaya çıktı. Nişanlı kızın evinde durum değişmemişti ve babası bir yıl daha beklemlerini istedi. Zaten ertelemeler yüzünden sabrı taşmış olan genç adam, nişanlısının 18 yaşına vardığını ve kendi iradesiyle evlenebileceğini bildirerek, onu kaçırma tehdidinde bulundu. Gençlik ateşine bağlı bir davranışın aileler arasında bozuşmaya yol açması olasılığıyla karşı karşı-

ya kalan büyükler, kızın Almanya'ya kocasının yanına gitmeden önce en az bir yıl baba evinde kalması koşuluyla, evliliği yapmayı kararlaştırdılar. Asım'ın oğlu istemeyerek bu koşulu kabul etti ve o yazın sonunda Almanya'daki bekar odasına evli ama yalnız bir adam olarak döndü. Asım 1965'ten bu yana karısı, en büyük oğlu, onun eşi ve büyüyen çocuklarla birlikte geniş bir tarlayı işliyor ve hane halkının geçimini sağlıyor. Oğullarının Avrupa'da elde ettiği gelirden yararlanma olanağına karşın, hanehalkı gerekli gıda ürünlerinin büyük bir bölümünü yetiştirerek ve kestane, elma, ipek kozası satışından para kazanarak büyük ölçüde kendi gücüyle ayakta duruyor.

Her ne kadar ailenin geleceğe dönük tasarıları kesin değilse de Asım'ın köy dışında pek az zaman geçirmiş tam bir kır adamı olan büyük oğlu, herhalde baba arazisini işleyerek hayatının sonuna kadar Hayriye'de kalacak gibi görünüyor. Halen Almanya'da bulunan öteki oğullar ise sonunda Türkiye'ye döndüklerinde, büyük olasılıkla şimdiki sanayileşmiş kentsel yaşam tarzlarını sürdürme yolunu seçecekler.

Anlatılan bu üç örnek olay, birçok hanehalkının giriştiği yeniden düzenleme türlerini oldukça iyi temsil etmektedir. Asım örneği en karmaşık olanlardan biridir; ana babaların küçük çocuklarından kopmasını, genç kardeşlerin birbirlerinden ayrılmasını, yeni evli bir çiftin ayrı yaşamasını ve oldukça geniş bir ailenin genel parçalanmasını kapsamaktadır. İlginç olan bir nokta, rol yaygınlığı, rol esnekliği ve himaye kolaylığı özelliklerine sahip mevcut akrabalık sisteminin dışarıya büyük çaplı göçlerden kaynaklanan ve daha önce alışılmamış boyutlardaki toplumsal düzenlemelere ayak uydurabilmesi ve hatta destek vermesidir.

Maddi ve Ekonomik Değişim

1965'teki göç hareketinden önce, Hayriye'deki yoksul ailelerin çoğu borç içindeydi. Bunun dışında birçok kimse Almanya'ya gidebilmek için ödünç para almak zorunda kaldı. Dolayısıyla başlangıçta birçok gurbetçi ilk kazancının büyükçe bir bölümünü eski borçlardan kurtulmak için kullandı. Daha sonraları kesin dönüş için para biriktirmenin yanı sıra, Avrupa'nın tüketim piyasasının etkisine girme sürecine geçildi. Gurbetçiler yıllık ya da iki yıllık tatillerde köyü ziyaret ettiklerinde, beraberlerinde Avrupa'nın harika mallarını da getirdiler. Hatta aralarında tıka basa mal dolu arabalarıyla gelenler de vardı. Bunun sonucunda 1960'ların sonlarına doğru zengin işi ürünler köy evlerini süslemeye başladı. Önce transistörlü radyolar, kasetçalar ve dikiş makineleri geldi. Bunları buzdolapları ve daha yakın zamanlarda televizyonlar izledi (1974 yazında köyde iki televizyon vardı.). Dahası bazı köylüler, özellikle de genç erkekler Avrupa giysileri ve saatleriyle süslenmeye

yöneldi. Geçmişte Hayriye sakinleri hasetten ve kem gözlerden çekindikleri için gereksiz cakalardan özenle kaçınırken, son yıllarda bariz gösteriş yönünde bir heves gelişmiş bulunuyor. Batı'da epey yaygın olan bu itibar kazanma yolu, birçok köylü gurbetçi ve aileleri tarafından gittikçe benimseniyor.

Yurtdışına göçlerden önce, köylüler tükettikleri şeylerden çoğunu kendileri üretiyorlardı ama günümüzde giysilerinin çoğunu ve hazır mobilyalarının tamamını İnegöl, Bursa ya da Avrupa'dan satın alıyorlar. Ekmek bile günlük olarak dışarıdan getirtilip kooperatif dükkanında satılıyor.

Şu anda köylüler gıda ürünlerinin çoğunu hala kendileri üretiyorlar ama tarımsal üretim belirgin biçimde gerilemiş bulunuyor. Yurtdışından gelen paralarla Hayriye'de ilk kez iki traktör satın alınmış olmasına karşın, köylüler daha önce sürdüklerinin ancak üçte birini işliyor ve gerisini nadasa bırakıyor. Öküz sayısı seksen çiftten otuz çifte inmiş durumda. Köyde kalan erkeklerin birçoğunu yaşlılar oluşturuyor ve bunlar şimdi zahmetli tepelik alanları işlememe olanağını bulabiliyor ama köy içinde işçi tutmak neredeyse olanaksız hale gelmiş durumda. 1965'ten 1974'e değin geçen sürede bir tarım işçisinin günlük ücreti yedi katlık bir artışla, kadınlar için 35-40TL'ye ve erkekler için 70-75 TL'ye ulaşmıştır. Bu ücret yükselmesine karşın, köylüler çalıştıracak insan bulamıyor. Yurtdışına göçler ve Orman İdaresi için günde 100-150 TL'ye kütük taşıma gibi daha çekici iş seçenekleri, birçok erkeği topraktan koparmış bulunuyor. Durum köyde genel geçer bir takılmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Köyün çalışan çiftçileri kahvehane bahçesinde sıcak güneş ışığının tadını çıkararak içeceklerini yudumlayan yaşlı dostlarının çoğunlukla gurbetçi babalarının- yanından geçerken şöyle sesleniyorlar: "Merhaba ağalar. Marklarınız var mı? Var tabii! O zaman her şey yolunda."

Şimdi harman işlerinin hemen tümü makinelerle yapılıyor ve erkekler *nadi* denen geleneksel iş yardımlaşmasına seyrek olarak başvuruyor. Bununla birlikte kadınlar arasında adetler sürüyor.

Köy Kalkınma Projeleri

Kooperatif için gerekli yönlendirme ve enerjiyi ilk andan başlayarak daha çok iki "yabancı" olan Ahmet Özkan ve Faik Ertan sağlamıştı. Bu ikili, yatırımlar konusunda kooperatif üyelerine sürekli tavsiyelerde bulundu ve özgül projelerin planlanmasına yardımcı oldu. 1967'ye gelindiğinde kooperatifin elinde gurbetçi işçilerin gönderdiği paralarla önemlice bir kalkınma fonu birikmiş durumdaydı; ilk yatırımlardan biri tam gün çalışan bir işletmeciye verilen bir kooperatif bakka-

liyesinin açılmasıydı. Hayriye'nin öbür iki dükkanına göre daha fazla çeşitte mal sunan bu bakkaliye, fiyatların aşağıya çekilmesinde önemli rol oynamıştır. Herkes bakkaliyeden alışveriş yapabilmekte ama yalnızca kooperatif üyeleri veresiye hesap açtırabilmektedir. Elde edilen karlar kooperatife geri dönmektedir. Kooperatif 1967'de modern bir tavuk ve yumurta üretimi projesine yatırım yaparak tavukçuluk işine de girmeye karar verdi. Bu amaçla köyde bir tavuk çiftliği kuruldu ve çiftliği tam gün işletmek üzere işe alınan bir köylüye modern tavuk üretimi teknikleri öğretildi. Proje kapasitesi yaklaşık 1.500 tavuğa göre hesaplanan çiftlikte ticari yemler kullanılmaktadır. Büyük ölçüde İnegöl'e yönelik olan satışların sağladığı küçük çaptaki karlar kooperatife gelir olarak kaydedilmektedir. Özkan'ın daha yakın bir zamanda, 1974-75 yıllarında kooperatif üyelerine benimsetmeye çalıştığı bir başka girişim, başlangıçta 50 baş cins sığırı kapsayacak modern bir hayvancılık projesini uygulamaya geçirmektir. Köyün gittikçe artan nadas arazisinin otlak olarak kazançlı bir biçimde kullanılabileceği göz önüne alındığında, bu proje son derece uygulanabilir görünmektedir.

Kooperatif ayrıca 1970'te cip tipi dört tekerlek çekişli bir pikap satın alarak Hayriye ile İnegöl arasındaki insan ve mal taşımacılığını kolaylaştırdı. İşletme ve bakımı ücretli bir şoföre verilen bu araç her sabah normalde bir düzine kadar köylüyü yükleriyle birlikte kente götürüp akşam üstü geri getirmektedir, Haftalık pazarın kurulduğu Perşembe günleri, şoför kentte alışveriş yapmak isteyen daha çok sayıda insanın işini görmek üzere birkaç sefer yapmaktadır. Cip aynı zamanda posta ve kooperatif bakkaliyesi için mal taşımaktadır, 1974'te adam başına 5 TL olan tek yönlü taşıma ücreti, Hayriye dışındaki özel kişilere ait araçların ulaşımı sağladığı 1960'ların sonlarındaki bilet ücretiyle aynıydı.

Hayriye bu kooperatif projelerinin yanı sıra, Avrupa'da çalışan yaklaşık 200 işçinin kazançlarından başka bakımlardan da kazançlı çıkmıştır. Sözelimi, köyün ileri gelenleri iki mahalleyi birbirine bağlayacak yeni bir köprünün yapım giderlerini karşılamaya yardımcı olmak üzere hemen hemen bütün Hayriye hanelerinden katkı payları topladılar. Köye 1973'te elektrik getirilmesini sağlayan enerji hattının kurulmasında da aynı şekilde para toplama yoluna gidildi. Her iki durumda da katkıda bulunanların destek verdikleri projelerden doğrudan yarar görmeleri kayda değer bir noktadır.

Birçok köylü başarılı işlerden gizlemeye gerek görülmeyen bir gururla söz etmekte ve bunları kooperatif ile Ahmet Özkan'ın önderliğine bağlamaktadır. Bununla birlikte aynı köylüler kooperatifin süren işlerine çoğu zaman sınırlı düzeyde kalan ya da etkin olmayan bir ilgi göstermekle yetinmektedir. 1974 yazında toplanan genel kurul bunun tipik bir göstergesiydi. Kurula 250'yi aşkın üyelerin ve

temsilcilerin (Avrupa'da çalışanların babaları ve akrabaları) ancak bir avuç kadarı katıldı. Bunun sonucunda kurul zorunlu olarak ertelendi.¹

Köylüler ve Avrupalı işçiler daha ötesinde toplu projelere destek vermeyecekleri kesin sınırların bulunduğunu da göstermiş bulunuyorlar. Örneğin, 1973'te köylülerin tesis için gerekli yeri sağlamaları ve tesisi işletmeye söz vermeleri koşuluyla, bir devlet kuruluşunu Hayriye'ye bir meyve ve sebze konserveleme fabrikası kurma önerisini götürmeye ikna etti. Bunun karşılığında fabrika birkaç köylüyü kadrolu olarak işe alacak ve herkese yörenin ilk modern tesisinde ev tüketimi ya da satış amacıyla ürünlerini konserveleme olanağını verecekti. Özkan bir devlet temsilcisinin projeyi köylülere açıklaması için Hayriye'de bir toplantı düzenlenmesini sağladı ama toplantıda yalnızca beş adam boy gösterdi ve hiç kimse gerekli araziye sağlamaya yanaşmadı. Dolayısıyla başka bir köye götürülen fabrika kurma önerisi anında kabul edildi.

Muhtemelen dışarıya göçlerin ve zenginliğin Hayriye açısından yol açtığı merkezkaç sonuçları sezen ve topluluğu kurtarmak için uygulanan bir fikrin daha çok dağılmasına katkıda bulunmasından çekinen Özkan, köye karşı yeni bir ilgiyi ateşleyeceğini umduğu bir tasarı geliştirdi. Hayriye'nin ortasında yer alacak modern ve çok amaçlı bir bina için mimari planlar çizdi. Binanın içinde küçük bir sinema, bakkaliye, postane, misafirhane, muhtar odası, bir kütüphane, bir kahvehane ve bir ilkyardım sağlık ocağı bulunacaktı. Hazırladığı çizimleri ve fikirlerini 1973-74 kışında Hayriye'nin bir kahvehanesinde toplanan köylülere sundu. Önerdiği binayı toplumsal, kültürel, idari ve ekonomik işler için bir toplu merkez olarak açıkladı. Bina hizmet birimleri ve konforuyla herkesi çekecekti. Daha da önemlisi Hayriye'yi halen Avrupa'da çalışmakta olan işçiler açısından belki de daha cazip hale getirecekti. Özkan kendi zamanını vererek ve inşaat sektöründeki ilişkilerini devreye sokarak, binanın 350.000 TL (yaklaşık 25.000 \$) gibi düşük bir maliyetle yapılabileceğini hesapladı. Hayriye'nin Avrupa'daki işçilerinin katkılarıyla ve köyün geleceğine ilgi duyan öteki kişilerin katkılarıyla paranın sağlanabileceği ümidindeydi.

¹ Erasmus (1961:86-87) köylüler arasında kooperatif hareketine biçim vermenin birçok idealist planlamacının sandığı kadar doğal olmadığına dikkat çeker ve şu gözlemlerini aktarır:

Haitili yardım görevlilerinin değişimi sağlama araçları olarak örgütlediği çalışma ve üretim kooperatiflerinin hemen hepsi başarısızlığa uğradı. İlgili görevli başka bir yöreye geçtiği, üyeler arasında kıskançlıklar başgösterdiği ya da üyeler ödevlerini yerine getirmekten kaçındığı zaman kooperatif son bulmaktaydı. (...) Her girişim bir bakıma vahiy almış bir idealistin öncülük ettiği küçük çapta bir kurtarıcı mesih hareketi gibiydi; dolayısıyla söz konusu yardım görevlisinin kişisel niteliklerine ve köylülerle kurabildiği yakınlık derecesine büyük ölçüde bağlıydı. Yardım görevlisinin değişmesi (...) "kooperatif"in çökmesiyle noktalanmaktaydı.

Bu bakımdan, Hayriye'de olduğu gibi, Haiti'de de bir yerel köy kooperatifinin başarısının büyük ölçüde dışarıdan gelme örgütleyici ve yönlendiricilerin kişiliklerine bağlı olduğu söylenebilir.

Özkan aynı kış konuyu bizzat Hayriyeli gurbetçi işçilerle görüşmek ve parasal desteklerini istemek üzere Avrupa'ya gitti ama pek coşkuyla karşılanmadı. Yaza kadar toplayabildiği para 20.000 TL'ye (yaklaşık 1.430 \$) bile ulaşamadı ve şu anda görünen durum topluluk merkezinin hiçbir zaman bir hülyanın ötesine geçemeyeceği yönündedir. Birçok Hayriye sakini açısından, toplu hedefler ve yükümler zayıf bir ahlaki alan içinde kalmaktadır.

Köyün kahvelerinde konuştuğum bazı adamlar Özkan'ın hayal kırıklığına uğratılmasından yakındılar. Hayriye için yaptığı bu kadar işten sonra, köylülerin kendilerini ona karşı minnettar hissederek tavsiyelerine uymaları ve yeni projelerine destek olmaları gerektiğini belirttiler. Kendi köylülerini şükran duygularını işte değil, yalnız lafta göstermekle suçladılar. Ötekiler de Özkan'a sempati duymaktaydı ama topluluğun kayıtsızlığının temel bir nedenini maddi gücü yeten birçok kimsenin zamanla Hayriye'den çıkmasına bağlamaktaydı. Ne garip bir cilvedir ki, şu anda köyü terk edebilenler kooperatiften kazançlı çıkan ve topluluk girişimlerini desteklemede özellikle ihtiyaç duyulan kimselerdir.

Ekonomik Katmanlaşma

Uygulamada bütün Hayriye haneleri yurtdışına göçten maddi olarak dolaylı ya da dolaysız kazançlı çıkmış durumdadır. Ekonomik katmanlaşma bakımından, göçler orta ve alt katmanlardaki hanelerin konumunu yükseltici bir etkiye bulunmuştur. Tablo 13 köyün kendine özgü salma sistemi sıralamasını iki farklı dönemde göstererek bu değişimi ortaya koymaktadır. Bu tarihler 1961 (birinci grup göçten dört yıl öncesi) ve 1975'tir. Daha önce de açıklandığı gibi, her yıl muhtar ve ihtiyar heyeti her haneyi köydeki tahmini mal varlığına göre, yedi vergi kademesinden birine yerleştirmektedir. Bu belirlemede göz önünde tutulan noktalar haneye ait çiftliğin değeri, arazi, hayvan sayısı ve tarımsal araçlardır. Kentteki gayrimenkuller ve tasarruf mevduatları gibi dışarıdaki malvarlıkları hesaba katılmamaktadır. Dolayısıyla birçok hane 1975'te vergi düzeylerinin işaret ettiğinden çok daha varlıklıydı.

1961'den 1975'e geçen 14 yıllık dönemde, daha alt vergi düzeyine düşen haneler yok denecek kadar azdır. Dışarıya göçler genellikle en zengin ve en en yoksul haneler arasındaki uçurumu daraltmış ve hanelerin ağırlıklı olarak orta ekonomik düzeylerde kümelenmesini getirmiştir. 1975'te muhtaç derecedeki yoksulları kapsayan yedinci düzey tamamen ortadan kalkmış durumdadır.

Ekonomik katmanlaşma sistemindeki bu değişikliklerle birlikte kişiler arasındaki ilişkilerin biçiminde de değişiklikler ortaya çıkmıştır. Örneğin, birçok Hayriye sa-

Tablo 13. Hayriye Hanelerinin 1961 ve 1975 Salma Düzeyleri

Vergi Düzeyi	1961 Haneler		1975 Haneler	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
1	8	4,5	8	4,8
2	9	5,1	23	13,9
3	30	16,9} 43,3	31	18,8} 62,4
4	47	26,4	72	43,6
5	51	28,7	14	8,5
6	27	15,2} 47,2	17	10,3} 18,8
7	6	3,3	0	0,0
Toplam	178	100,1	165	99,9

kini benimle konuşurken, Almanya'ya göç etmiş eski komşularının yeni havalara girmesinden yakındı: "Eskiden onlar da bizim gibi köylüydü. Şimdi Almanya'ya gittik diye, kendilerini asilzade sanıyorlar. Oysa oradaki durumları ne? Yalnızca fabrika işçisi!"

Köye para akışı eski zenginler ile bir zamanların yoksulları arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. Eski bir köy ağası şu yorumu yapmaktaydı: "Önceleri her sabah kapımın önünde üç ya da dört insan beni beklerdi. Mısır, buğday, para ya da iş istemek için yanıma gelirlerdi. Elimden geldiği kadar onlara yardım ederdim. Şimdi bu insanların birçoğu sanki beni tanımıyormuş gibi davranıyor." Öte yandan köyün birçok yaşlı erkeği gençleri saygısızca hareket etme eğilimini ekonomik bağımsızlıklarının artmış olmasına bağlıyor. Aşağıda aktaracağım ve 1972'de gözlemlediğim olay, köylülerin nitelendirmesine göre, ciddi bir toplumsal sorun olarak gördükleri gelişmenin yalnızca bir örneğiydi.

Köyün cip tipi pikabı kapalı arka bölmesinde 10-12 yolcu, şoförün yanındaki ön koltukta da iki ya da çok sıkışık olarak üç yolcu taşıyor. Şoför kabinindeki koltuğun tercih edilmesinin nedeni, arkadaki oturma sıralarından daha rahat olması ve daha açık bir manzara seyri sağlamasıdır. Bir gün İnegöl'e gitmek üzere cibe bineceğim sırada, birkaç yaşlı adam ile yirmilerinde bir genç arasında bir çekişmenin yaşandığını gördüm. Daha önce gelip koltuğa oturmuş olan genç adam yerini başkasına bırakmayı reddediyordu. Yaşlılardan biri ön koltuğun yaşlılara,

kadınlara ve hastalara ayrılması gerektiğini ileri sürdü. Kentli giysileriyle düzgün bir kılığı olan genç adam, cevap olarak bilet parası ödeyen herkesin önde oturmada eşit hakka sahip olduğu karşılığını verdi. "Önce gelen, önce oturur." Bunun üzerine "Yok, yok," dedi yaşlı adam, "davranışın hatalı. İnsaniyetten uzak. Dünyanın bütün medeni ülkelerinde hastalara, yaşlılara, sakatlara ve gebe kadınlara özel saygı gösterilir." Bu sözleri inandırıcı bulmayan genç adam aynı görüşte olmadığını sessizce gösteren bir hareketle öbür tarafa baktı ve oturduğu yerde kalmaya devam etti.

Bölüm 10

Genel Değerlendirme ve Sonuç

1960'ların başlarından bu yana Batı Avrupa'nın yüksek düzeyde sanayileşmiş "merkez" ülkeleri (özellikle Batı Almanya) ile Güney Avrupa ve Akdeniz'in "çevrel" ülkeleri arasındaki etkileşimi asimetrik bir ilişki belirlemiştir. Merkez ülkeler son derece ileri teknolojilerin, genişleyen ekonomilerin ve yüksek yaşam standartlarının odakları olurken, daha az sanayileşmiş çevrel ülkeler düşük yaşam standartlarıyla sanayi malları için pazar ve hammaddelerin yanı sıra ucuz işgücü ihraç eden kaynak konumunu taşımışlardır.¹

Merkezin geliştirdiği özel değerler sistemi Batılı kentsel sanayi toplumunu destekleyip ayakta tutmayı sağlar. Bu sistem içinde üretkenlik, yayılma ve ihracat fazlası çarpıcı boyutlarda üretim, mal edinme, gösteriş ve tüketim ile birlikte maliyet değerlerini oluşturur. Merkezin kurumları yalnızca bu değerlerden güç almakla kalmaz, aynı zamanda onları dışarıya doğru yayar; çünkü merkezin kendi bünyesi içinde yayılma ihtiyacı vardır. Etki alanı ne kadar genişlerse, ona destek verenler o ölçüde başarılı olur. Geçmişte çevrel alanın halkların çoğu merkezle ara sıra ve parçalı halde eklenmişlerdi ama ulaşım ve iletişimdeki teknolojik ilerlemelerin ve uluslararası göçlerin bir sonucu olarak, ekleniş daha düzenli ve bütünleşmiş bir yapı kazanmıştır. Çevrel alanın halkları artık sırf iletilen mesaj aracılığıyla değil, başvuru takım, grup ve kişilerinin yanı sıra doğrudan ya da aktarmalı bir takviye sistemini benimseme yoluyla da eklenişmeye girmektedir. Merkezin normlarına uymanın sağladığı parasal ödüller, doygunluk sınırları neredeyse sonsuz olan genelleşmiş takviye edici uyaranlardır. Sistemin uyaranları maddi bolluğa ve bu bolluğun simgelediği toplumsal itibara yönelik insan güdüleridir.

1960'lardan önceki yıllarda, bizzat çevrel ülkelerin içinde de kentsel ve kırsal alanlar arasında benzer asimetrik ilişkiler vardı. Temelde kentler Batı dünyasının sanayi uygarlığının ilk alıcı ve aktarıcı kademeleri işlevini gördü. Bunun sonucunda milyonlarca köylü farkına varılan kentsel olanakların çekiciliği ve sınırlı kırsal olanakların iticiliği altında köylerinden koparak bu kentlere yöneldi. Gelgelelim idealize edilmiş kentsel yaşam tarzına ulaşma özlemleri çoğu durumda gerçekleşmediği gibi, bu göçlerin ilk etkisi kentlerin kısmen köylüleşmesi oldu.

Türkiye açısından 1950-70 dönemi olağanüstü bir sosyokültürel ve ekonomik değişim sürecine sahne oldu. Ülke bir nüfus patlaması yaşadı; tarımın makine-

¹ Resmi Alman istatistiklerine göre, Ocak 1973 itibarıyla işgücü ihraç eden başlıca "çevre" ülkelerinin Batı Almanya'da çalışan göçmen işçi sayısı şöyleydi: İtalya, 409.448; Yunanistan, 268.408; İspanya, 179.157; Portekiz, 68.994; Yugoslavya, 465.611; Türkiye, 528.414 (Abadan-Unat ve arkadaşları 1976:387). "Merkez" ve "çevre" kavramlarını Shils'ten (1961) aldım.

leşmesi kırsal işçileri ve ailelerini yerinden etti; karayollarına ve ulaşım sistemlerine yapılan geniş çaplı yatırımlar hızlı ama zamansız bir kentleşmeyi kolaylaştırdı. Kırlardan kentlere doğru göçler 1950'de yalnızca 5 olan 100.000 ve daha fazla nüfuslu kentlerin sayısını 1970'te 20'ye çıkardı; 1985'te bu sayının 52'ye ulaşması beklenmektedir (Keleş 1972:2). Yine aynı dönemde beş büyük kentin (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa) nüfusu iki katının üzerine yükseldi; Ankara'da bu artış dört katı buldu. Türkiye'deki kentleşme hızı sanayileşme hızını çok aştığı için, kentlere yönelik büyük çaplı göçler gittikçe gecekondulaşmalarıyla kuşatılan kentlerde toplumsal ve ekonomik dengesizliklere yol açtı. Daha 1960'a gelindiğinde, Türkiye yüksek bir işsizlik oranı ve ciddi bir ödemeler dengesi açığıyla karşı karşıyaydı.

Buna karşılık 1950'lerde Batı Almanya'nın düşüş içindeki doğum oranı, üst dilimlerde yoğun yaş piramidi ve son derece kalifiye işgücü gibi özelliklerinin olağanüstü bir ekonomik büyümeyle bir araya gelmesi, sanayi sektöründe çok az ya da hiçe yakın beceri gerektiren iş kadrosu açıklarını doldurmak için yabancı işçilere ihtiyaç doğurdu. Berlin Duvarı'nın inşa edildiği 1961'e değin, Batı Almanya'nın Doğu Almanya'dan iltica eden işçilerle bu açıkları giderme gibi bir kolaylığı vardı ama bu tarihten sonra işgücü bakımından gittikçe başka ülkelere bağımlı hale geldi. Batı Almanya ve öteki merkez ülkelerinin 1960'ların başlarında Türkiye gibi çevrel ülkelerden işgücü fazlasını ithal edip çalıştırmaya karar vermesi, sanki bu ülkeleri kurtarmaya dönük bir girişim havası yarattı. Bunun sonucunda ortaya çıkan uluslararası göçler Türkiye'nin kırsal yerleşmelerinden birçok insanın kendi büyük kentlerini atlayarak ve ulusal sınırları aşarak merkezle yakın bir bağlantıya girmelerine olanak verdi. Tek tek işçiler düzeyinde alındığında, işgücü göçünün ekonomik sonuçları oldukça olumlu görünmektedir. Türkiye'den ayrılarak Batı Avrupa'ya gidenler genellikle yerlerinde kalma ları halinde ellerine geçebilecek paranın 10-70 katını kazanmakta ve kesin dönüş yapanların büyük çoğunluğu göçün yararlı bir deneyim olduğunu belirtmektedir. Aslında Alman anketleri yabancı işçilerden çoğunun sözleşmelerinde belirlenen dönemden daha uzun bir süre evsahibi ülkede kalmak istediklerini ortaya koymaktadır. Batı Avrupa'da başarıyla çalışıp para biriktirenlerin birçoğu Türkiye'ye dönüşte hoşnutsuzluğunu ifade etmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1974 tarihli bir raporuna göre, Türkiye'ye kesin dönüş yapan işçiler arasında kendi ülkesindeki ekonomik olanakları çok yetersiz bulduğunu belirterek yeniden yurtdışına çıkmak isteyenlerin oranı yüzde 78,2'ye varmaktadır (Kıray 1976:234). Yine de göçlerin yol açtığı geniş aile parçalanması ve ana babadan uzak akraba, ailelerin yanında büyümenin Türk çocuklarının kişilik gelişiminde yaratmış olabileceği olumsuz sonuçlar üzerinde durmak zorundayız.

Alman firmalarının yöneticileri ithal işgücünden esas olarak memnun gibi görünmektedir. Devlet harçları ve ulaşım ücretleri, eğitim ve barınma giderleri gibi kalemlerden yabancı işçi alımının önemli bir maliyet getirmesine karşın, aradan geçen yıllarda bu işçilerin sayısı bir hayli artmıştır. Bu bakımdan Alman işçi tutma ya da emekten tasarruf sağlayan sermaye donanımına yatırım yapma seçeneklerine oranla, yabancı işçi çalıştırmanın daha düşük maliyetli olduğu varsayılabilir.

Ama tek tek Türk işçilerinin ve Alman firmalarının düzeyinden daha yukarıya çıktığımızda karşılaştığımız tablo o kadar açık değildir. Bazı araştırmacılar geçici göçlerin Türkiye'ye yüksek işsizlik oranı bakımından bir parça rahatlama sağladığı, işçilerce gönderilen paralar sayesinde döviz rezervlerine önemli katkıda bulunduğu ve kendi sanayi işçilerinin önemli bir bölümünü ülke içinde eğitmeye göre daha verimli biçimde geliştirme gibi mükemmel bir fırsat sunduğu kanısındadır. Öteki araştırmacılar ise karşı sav olarak, gurbetçi işçilerin ortalama eğitim düzeyinin göç etmeyen gruba oranla daha yüksek olması ve gurbetçilerin oldukça büyük bir bölümünün ülke içinde gerek duyulan sanayi ya da ustalık becerisine sahip olması nedeniyle, göçlerin Türkiye'deki kalifiye insangücü kaynaklarını tükettiğini ileri sürmektedir.² Dahası, Türkiye şu anda başlı başına döviz getiren en büyük kaynak konumunda olan gurbetçi işçi paralarına kötü bir biçimde bağımlı hale gelmiş bulunmaktadır. Örneğin, 1972'de gurbetçi işçi paraları hep birlikte öteki ihracat kalemlerinin yüzde 83,6'sına eşitti. Türkiye bu yurtdışı kazançları sonunda Avrupa'dan dönmek zorunda olan işçiler için ülkede geleceğe dönük istihdam olanakları yaratmaya yöneltmek yerine, esas olarak gittikçe kabaran ithalat harcamalarında kullanagelmıştır. Ne yazık ki Türklerin Avrupa'da yaşadığı tecrübe ve Avrupa'dan yapılan büyük tutardaki ithalat, yerli ürünlere karşı bir horgörünün gelişmesine ve Türkiye'nin zaten nazik olan ödemeler dengesi sorununu daha da ağırlaştırması pek muhtemel olan yabancı malların tercih edilmesine katkıda bulunmaktadır. Yüksek nüfus artışı hızının geçmişte Türkiye'nin kentleşme ve işsizlik sorunlarında büyük bir rol oynamasına karşın, ülkedeki nüfus kontrolsüz biçimde yılda yüzde 2,5'lik bir hızla artmaya devam etmektedir. Ayrıca 1965'ten bu yana 750 bine yakın Türk yurttaşının Avrupa'ya göç etmiş olmasına karşın, aynı dönemde işsizlik iki katına çıkmıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla Türkiye yurtdışına göçleri yalnızca hızlı kentleşme, nüfus artışı, enflasyon, işsizlik, toplumsal parçalanma ve ödemeler dengesi açığı gibi iç yapısal sorunlarının üzerine büyük bir gayretle gitmek zorunda olduğu geçici bir avans dönemi olarak görmesi gerekirken, halinden memnun bir tavırla ekonomik

² İşçi göçüyle birlikte yaşanan Alman ve Türk deneyimlerinin daha ayrıntılı bir değerlendirmesi için Abadan-Unat ve arkadaşları (1976) ile Krane'in yayıma hazırladığı kitabı (1975) bakılabilir.

canlılığın görece güvensiz araçlarına gittikçe daha fazla bağımlı hale gelme yolunu seçmiştir. Ne yazık ki ufukta da ağırlıklı olarak gurbetçi işçi paralarına dayanmayan akılcı bir ulusal kalkınma planını uygulamaya geçiş olasılığı görünmemektedir.

Bu kitapta esas olarak belirli bir köy açısından yurtdışına göçlerin (başka bir deyişle merkez-çevre bağlantısının) sonuçları üzerinde durduk ve bu örnek olayın titiz bir analiziyle ortaya çıkan sosyokültürel ve ekonomik değişikliklerin anlaşılmasına genel düzeyde katkıda bulunmaya çalıştık. Bu noktada IX. Bölüm'de ele alınan "değişim içindeki insan modeli" ve öteki yapılar ışığında Hayriye tecrübesini özetlemek yararlı olacaktır. İşe Erasmus'un (1961) öğüdüne uyarak başlar ve kültürel değişimi sağlayan ana uyaran olarak itibar güdüsü üzerinde odaklaşırsak, itibar güdüsünün değişik ekonomik ve toplumsal koşullar altında farklı biçimlere büründüğünü görürüz. Hayriye'den Avrupa'ya büyük çaplı göçlerin başladığı 1965'ten önce, köy karasaban teknolojisinin, basit bir işbölümünün, akrabalığa dayalı bir toplumsal sistemin, dar bir tüketim malları yelpazesinin ve geçimlik düzeye yakın bir ekonominin yapılandığı tarımsal bir köylü topluluğuydu. Üretim ve tüketim birimlerini oluşturan köylü haneleri, tükettikleri şeylerin çoğunu kendileri üretmekteydi.

İnsanların başkalarına karşı güçlü ve ahlaki yükümlerini dışavurduğu ahlaki alanların kapsamı dardı ve çoğunlukla hanehalkı mensupları ve az sayıda akrabayla sınırlıydı. Köylüler karşılıklı yarar açısından akrabalarıyla ve sıkı mahalle gruplarının mensuplarıyla işbirliğine gitmekteydi. Sakinlerden çoğunun ücra köyün dışına pek çıkmaması ve kendi toplumsal ilişkiler ağı içine kapanmış olması nedeniyle, davranışlar konusundaki "başvurulacak ötekiler"i ve modelleri esas olarak yöre insanlarından oluşmaktaydı. Uygun davranışlar için ödüller toplumsal kabul görme biçiminde yerel düzeyde verilmekteydi.

Dedikodu, kıskançlık ve kem göz biçimine bürünen öfkeye bağlı yaptırımlardan kaçınmak amacıyla, köylüler genelde herhangi bir fazlalarını ya da özel eşyalarını sergileme yerine saklama yoluna giderlerdi. Geniş arazilere sahip olan ve önemli miktarda fazla biriktirebilen az sayıdaki varlıklı cami ve okulun bakımına büyük katkılarda bulunma, bayramlarda yoksullara et ve buğday verme, genel köy projelerine ve muhtaç kimselere başka maddi yardımlarda bulunma yoluyla varlıklarının bir bölümünü açıkça paylaşmaya toplumsal ve dinsel açıdan yükümlüydü. Buna karşılık köylüler söz konusu adamlara özel itibar, ileri gelen konumu ve ağa ünvanı bahşederlerdi. Elindeki fazlanın önemli bir bölümünü dağıtmayan bir varlıklı adam köylülerin öfkeye bağlı yaptırımına hedef olurdu.

Birkaç pederşahi ağa bütün köyü kendi güçlü ahlaki alanlarından biri olarak görüyormuşçasına hareket etmekte ve böyle davranmakla farklı ahlaki alanlar dizisi oluşturan birçok ayrı akraba grubunun atomlara ayırdığı bir yerleşmeye belirli bir bağlılık kazandırmaktaydı. Bazıları gerçekten iyiliksever ve başkalarını düşünen bir karakter taşımış olsalar bile, ağaları böyle davranmaya yönelten her zaman bu özellikler değildi. Köylülere karşı pederşahi bir tavırla hareket etmeleri paylaşmaya dönük güçlü yerel baskılarla takviye edilmiş ve dinsel yaptırımlara bağlanmış tarihsel bir geleneğin ve özel itibar görmeyi istemelerinin bir sonucuydu. Bir ağanın dağıttığı şeyleri alanlar bu davranışı hayırseverlik olarak görmemekteydi, çünkü paylaşmayı onun ahlaki bir yükümlülüğü saymaktaydı. Bunun karşılığı itibar göstererek vermekte ve ağaya Allah katında sevap kazandırmada aracı olduğunu düşünmekteydi. Köylülerin ister gerçek, ister kurmaca olsun bağımsızlığa değer vermesi nedeniyle, bir önderin onlara yön verme yeteneği öncelikle iknaya dayanmaktaydı ve ikna gücü de esas olarak onun paylaşma konusundaki şöhretinden gelmekteydi. Bu koşullar altında köylüler bir ağanın elindeki fazlayı dağıtması üzerinde bir denetime sahipti.

Bu geleneksel yapının biçimini değiştiren birçok etmen içinde, en önemlisi Avrupa'ya büyük çaplı göçlerdi. Bu göç hareketi karakteristik yaşam tarzları bakımından Hayriye'ye hiçbir işlevsel ilişki içinde olmayan modellere ya da "başvurulacak başkaları"na etkili bir özenme için gerekli koşulları yarattı. Yurtdışındaki bol kazançlar yeni benimsenen davranış biçimlerinin ödülleri eski Hayriye köylülerinin kentlere taşınmasına ve daha modern bir kentsel yaşam tarzı sürdürmeye yönelmesine olanak vermektedir. Köye dönük para akışı birçok aileyi toprağa bağımlılıktan kurtarmış ve varlıklılar ile yoksullar arasındaki geleneksel ekonomik ve itibar üzerine kurulu bağımlılıkları silip götürmüştür. Yurtdışında kazandıkları paralarla mali durumlarını düzelten köylülerin hemen hemen hepsi, tüketiciler olarak gittikçe artan bir oranda ulusal ve uluslararası ticari pazarlara katılmaktadır.

Eskiden köyün yoksulluğu, geçimlik düzeye yakın ekonomi ve öfkeye bağlı yaptırımlar hep birlikte işleyerek, göze çarpan mal sahipliğini ve tüketimi sınırlamaktaydı. Şimdi değişen koşullar altında, gittikçe artan sayıda köylü ulaşılabilir yeni malların tadını çıkarma yoluna gitmekte ve öfkeye bağlı yaptırımlar etkisini yitirmektedir. Şimdi edindikleri mallarla en fazla gösteriş yapabilen köylüler çevrede gıpta uyandırmakta, itibar ve nüfuzları azalacağına daha da güçlenmektedir. Uluslararası düzeyde göze görünen üretim, itibar kazanmanın başlıca araçlarından biridir. Merkezin sanayileşmiş ülkeleri üretimde çevre ülkeleri bir hayli geçtikleri ve çok daha yüksek yaşam standartlarına ulaştıkları için, özenilen modeller

haline gelmişlerdir. Köy düzeyinde ağır basan tüketim alışkanlıkları daha önceleri ölçülü ve yararcıydı. Oysa şimdi gelirlerin geçimlik düzeyi önemli ölçüde aşmasıyla birlikte, köylülerin kentsel modellere özenme isteği tüketimi "lüks mallar"a ve yeni statü simgeleri satın almaya doğru itmektedir.

Bir İspanya köyünde yurtdışına göçün etkilerini inceleyen antropolog Brandes (1975) benimkilere benzer gözlemlerde bulunmakta ve şunları yazmaktadır:

Köylüler kendilerine göre en kötü iki huyun kıskançlık (*envidia*) ve bencilik (*egoismo*) olduğunu itiraf ediyorlar. Köylerde aşırı yoksulluğun ve kıtlığın her zaman sahip olunan şeyleri açığa vurma konusunda genel bir korku uyandırdığını anlatıyorlar; çünkü kimse gücünün yeteceğinden daha fazlasını başkalarıyla paylaşmak zorunda kalmayı ya da haset, tahkir ve hırsızlığın hedefi haline gelmek istemiyor. (...) Köyün refah düzeyinin yükseldiği ve değerli aile mallarının *var olduğu* günümüzde, paradoksal bir biçimde insanlar bunları açığa vurmada daha aldırışsız bir tavıra girmiş bulunuyor. Bir aile radyo, televizyon, gaz sobası, moda giysiler gibi kentsel yaşam simgeleriyle ne kadar kuşanırsa, itibarı o ölçüde artıyor [Brandes 1975:185].

Ekonomik uçurumun azalması ve yeni bir değer yöneliminin ortaya çıkması, köy ağalarının iknaya dayalı geleneksel önderlik rollerini de zayıflatmıştır. Öfkeye bağlı yaptırımın yerini öfkeye bağlı özentinin almasıyla ve özenti için gerekli malların dışarıdan gelmesiyle birlikte, ağalar artık gösterişli hibelerle itibar ve önderlik konumu elde edememektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bunun getirdiği sonuç, köyün bütün Hayriye'yi güçlü ve birleşik bir ahlaki alan olarak gören nüfuzlu ve yerel önderlerden yoksun kalmasıdır. Ağalar ve geleneksel sosyo-ekonomik çerçeve sahneden çekildiğinde köy önderliği eskiden olduğu gibi iknaya dayalı bir otorite taşımamaktadır. Dolayısıyla köyün birbirinden kopuk haneler ve akraba grupları biçiminde atomlara ayrılması neredeyse son noktaya kadar varmış gibidir. Her akraba grubunun öncelikle kendi durumunu iyileştirmeyi gözetmesi ve bu kopukluğu aşabilecek tek geleneksel rolün ortadan kalkmasından sonra yerini işlevsel seçeneklerin almaması nedeniyle, bu bağlamda refahın bir topluluk olarak köyü zayıflatmış olduğu sonucuna varabiliriz.

Refahın ve hareketliliğin Hayriye'yi etkilediği öteki alanlar nelerdir?

Yurtdışına göçün getirdiği fırsatlar birçok köylüye (özellikle yetişkin erkeklere) itibar edinmek için yeni yollar arama olanağını verdi. Önlerine birçok değişik ve görece kazançlı iş olasılığı çıkan bu kimseler, yeni ve daha çekici yaşam tarzlarıyla karşı karşıya geldiler. Bu yeni dünyaya göre yönlerini yeniden belirlemeleriyle birlikte, köyün geleneksel roller, statüler ve değerler sistemi önemini yitirdi. Onlar açısından Hayriye bir aile ocağı topluluğundan çok geçmiş kimliği ifade eden bir

yer haline geldi. Hayriye'den sık sık söz etseler de Hayriye'ye seyrek olarak dönüyorlar. Hep birlikte alındığında, ortak bir referans noktası olarak geçmişe ait bir köye dayanan ve artık dağılmış olan bir tür kimlik grubunu oluşturuyorlar.

Köyde kalanlar bile, akrabalarından birçoğunun şimdi Türk kentlerinde ya da Avrupa'da yaşaması ve kendi gelir kaynakları ile kaderlerinin Hayriye'nin ötesine dayanması nedeniyle, dışa dönük bir yapılanma içine girmiş bulunuyor. 1974'te konuştuğum köylülerin hemen hepsi Hayriye'nin en önemli ihtiyaçlarının dış dünyayla daha sıkı bağlanmayı sağlayacak düzgün bir yol ile genel telefon hattı olduğunu belirtiyordu.

Hayriye'de insan ve hayvan gücüne dayalı köylü ekonomisi, köylülerin artık onurlu bir yaşam biçimi saymadıkları düşük statülü bir uğraş haline gelmiş bulunuyor. Baba arazisini geleneksel tarzda işleyen az sayıdaki delikanlı köyün kızlarınca çekici eşler olarak görülüyor; kızlar Türk kentlerinde oturan ya da cebinde Avrupa pasaportu olan kocaları tercih ediyor.

Ailelerinin yurtdışında kazandığı paraların bir bölümünü tarım makinelerine yatıran bazı köylüler, gittikçe sermaye yoğun ekime yöneliyor. Bunları *köylülük sonrası köylüler* olarak nitelendirebiliriz. Sınırlı arazilerini terk edip zamanını boşa geçirmeyi seçen köylüler de var. Yurtdışı kazançları Hayriye'ye yüksek düzeyde bir ekonomik eşitlik getirmiştir; yetersiz araziye sahip köylüler eskisi gibi başkalarının yanında çalışmak zorunda kalmıyor. Dolayısıyla geleneksel varlıklı aileler geçmişte dayandıkları ucuz işgücü kaynağını yitirmiş bulunuyorlar.

Günümüzde Hayriye'de oturanların çoğunluğunu kadınlar, yaşlı erkekler ve küçük çocuklar oluşturuyor. Köyün nüfus profili 20-50 yaş arası erkek grubu diliminde büyük bir boşluğu sergiliyor; göçler potansiyel olarak en dinamik: yaş grubundaki erkeklerden çoğunun köyden uzaklaşmasını getirmiştir. Buna bağlı olarak birçok köylü Hayriye'nin eskisi kadar canlı olmadığını ifade ediyor (*karş. Barrett 1974*). Herkesin büyük gurur duyduğu Hayriye halk dansları topluluğu, neredeyse bütün üyelerinin Avrupa'ya göç etmesi nedeniyle dağılmış durumda. Köyün tek akordeon çalgıcısı da Avrupa'ya gidenler arasında yer alıyor. Düğün gibi önemli köy törenleri kentli konuklara ve iş nedeniyle fazla duramayan insanlara kolaylık sağlamak için artık kısa tutuluyor. Köylüler İnegöl'deki düğünlerin Hayriye'de yapılanlara göre daha eğlenceli olduğunu itiraf ediyor.

Köye göçler ve yabancı fikirler ile ürünlerin akışı da Hayriye'nin özgün bir Gürcü topluluğu ve altkültürü olarak yavaş yavaş ortadan kalkmasına katkıda bulunuyor. Giyim, beslenme, töreler ve dil, çoğunlukça benimsenen Türk kültürünün etkisiyle

değişikliklere uğruyor ya da dönüşüyor. Sakinlerince terk edilen ya da terk edilmek üzere olan birçok köy evi bakımsızlık yüzünden giderek harap bir görünüm alıyor. Bu benzersiz Gürcü mimarisi kentlere taşınmıyor; eski köylüler daha çok beton blok evleri andıran konutlarda oturuyor. Avrupa'ya toplu göçlerin başladığı 1965'ten bir süre öncesinden bu yana Hayriyede yeni bir *bagen* inşa edilmiş değil.

Hayriye sakinleri belirgin biçimde farklı en az iki dünya ile boğuşuyor. Ahmet Özkan'dan 1975'te aldığım bir mektupta, köyün dindar ve yaşlı eski ağalarından birinin ağırbaşlı karısıyla birlikte Mekke'ye hac ziyaretine gidişi ve böylece en büyük son arzularından birini yerine getirişi anlatılıyordu. Ömürlerindeki bu ilk önemli geziden dönen çift, daha sonra oğullarının çalışıp yaşadığı Almanya'ya uçakla gitmeye karar vermişlerdi. Kendi gördükleri şeyler açısından ve köylülerin gözünde, her iki gezi de büyük öneme sahipti. Hem İslam'ın kalbinin attığı yeri hem de modern sanayi çağının merkezini ziyaret etmişlerdi. Bunu yaptıkları için, köy topluluğu onlara daha önce var olmayan bir biçimde birleşik bir dinsel ve toplumsal itibar payesi vermişti.

Yirminci yüzyılda sanayileşme, kentleşme ve göç süreçlerinin bir araya gelmesi, dünyanın özgün köy kültürlerinden oluşan hazinesini boşaltmış bulunmaktadır. Hayriye'de karmaşık değişim olgusu, dinamiğini ve yönünü çok sayıda bireyin özelemlerinden ve davranışlarından almaktadır; bunların yaşamlarında attıkları adımlar harmanlanarak Hayriye'nin öyküsünü betimleyen görüntüler yaratmaktadır. Bu insanlar hareketlilik kanallarından ve eldeki başka kaynaklardan yararlanma yoluyla yeni hedeflere ulaşmak üzere yeni kavrayışlar ve stratejiler geliştirmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak, modernleşen yaşamlarını kapsayan amaçları gerçekleştirme açısından, geleneksel hısımlık ilişkilerini, dostluk bağlarını, iş ve yatırım seçeneklerini, bireysel değerlendirmeye ilişkin ölçütlerini çeşitli derecelerde değiştirmişlerdir. Tarihsel bakımdan köylülüğün varoluşuna düşük tüketim ve kaynak kullanımı düzeyleri eşlik etmiştir. Günümüzde tıpkı Hayriye sakinleri gibi, milyonlarca köylü geçmişini terk ediyor ve bir kentsel sanayi geleceğine doğru serüvene atılıyor. Eski yaşam tarzları ne kadar zor olsa da, uzun bir tarihsel başarı birikimine dayanan denenmiş ve kanıtlanmış bir varoluş biçimiydi; yeryüzünden gelip geçmiş insanların çoğunluğu yaşamlarını köylü olarak sürdürmüşlerdi. Yeni yaşam seçenekleri olan kentsel sanayi uygarlığı ise insanoğlunun yeryüzünü fethetme seferinde en son gelişmedir. Büyüme ve yayılma dinamiklerinin itişiyi ileriye doğru atılan bu uygarlık, günümüzde merkezde ve egemen bir konuma ulaşmış durumdadır. Yine de bildiğimiz kadarıyla bu dinamizmin görece kısa bir geleceği vardır. Dayandığı doğal kaynaklar sonsuz değildir ve bunların birçoğu tükenmek üzeredir (bak. Meadows ve arkadaşları 1974; Brown 1972).

Aşırı kalabalık kentler, doğal kaynakların yetersizliği, doğal ortama dönük artan sanayi kirliliği, dağıtım sistemindeki eşitsizlikler ve yükselen tüketim standartlarının getirdiği başka sıkıntılar özlem içindeki birçok insanın maddi refahın kültürel merkezine katılma hevesinde başarıya ulaşmasını önleyecektir. Bu insanlar tam tersine hoşnutsuzluk kültürünün içine düşebilirler (Magnarella 1974:180 vd).

Bu kitapta amacına ulaşıyor gibi görünen insanları anlattık. Eğer bu gerçekleşirse, azınlıktaki "talihliler" arasında yer almaları mümkündür ama insanoğlunun kurtuluşu, geride durmaya, yaklaşan doğal kaynak kıtlığı ve bunları koruma çağıyla uyum içindeki bir değerler sistemi ile yaşam tarzını sürdürmeye razı kimselere bağlı olacaktır. Geleceğin ihtiyaçları göz önüne alındığında, sermaye-yoğun ekim yerine emek-yoğun ekime dayanan bir tür 'köylülük sonrası köylüler' sanayileşmeye ve doğal kaynakları hızla tüketmeye doğru yönelimi tersine çevirmede önemli rol oynayacak ve böylece insanoğluna hayatta kalmak için gerekli besinleri ve doğal ortamı sağlayacaktır.

Başvuru Kaynakları

Abadan-Unat, Nermin

- 1974 "Turkish External Migration and Social Mobilitiy", *Turkey: Geographical and Social Perspectives*; Peter Benedict ve arkadaşları (ed.); Leiden, E. J. Brill, s. 362-402.
- 1976 "Turkish Migration to Europe (1960-1975)", *Turkish Workers in Europe 1960-1975*; Nermin Abadan-Unat ve arkadaşları; Leiden, E.J. Brill, s. 1-44

Abadan-Unat, Nermin ve arkadaşları

- 1976 *Turkish Workers in Europe 1960-1975*; Leiden, E. J. Brill.

Adler, Alfred

- 1956 *The Individual Psychology of Alfred Adler*, H. L. Ansbacher ve A. R. Ansbacher (ed.); New York, Basic Books.

Allen, W. E. D.

- 1932 *A History of the Georgian People*; New York, Barnes and Noble.

Alpat, Selahattin

- 1969 "Critical Review on Demographic Data Obtained by Turkish Population Census", *Turkish Demography*, F. C. Shorter ve B. Güvenç (ed.); Ankara Hacettepe Üniversitesi Yayınları, no: 7, s. 43-63.

Antoun, Richard T.

- 1972 *Arap Village*; Bloomington, Indiana, Indiana University Press.

Arberry, Arthur J. (çev)

- 1955 *The Koran Interpreted*, c. 11; Toronto, Macmillan Co.

Bandura, Albert

- 1969 *Principles of Behavior Modification*; New York Holt, Rinehart and Winston

Bandura Albert ve Richard H. Walters

- 1963 *Social Learning and Personality Development*; New York, Holt, Rinehart and Winston

- Banfield, Edward C.
1958 *The Moral Basis of a Backward Society*; New York, The Free Press.
- Barrett, Richard A.
1974 *Benabarre: The Modernization of a Spanish Village*; New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Bayrı, Mehmet Halit
1947 *İstanbul Folkloru*; İstanbul, Türk Yayınevi.
- Bertalanffy, Ludwig von
1968 *General System Theory*; New York, George Braziller.
- Brandes, Stanley H.
1975 *Migration Kinship, and Community: Tradition and Transition in a Spanish Village*; New York, Academic Press.
- Brown, Lester R.
1972 *World without Borders*; New York, Random House.
- Bursa İl Yıllığı / 1967
1968 İstanbul, Fono Matbaası.
- Cancian, Frank
1961 "The Southern Italian Peasant: World View and Political Behavior", *Anthropological Quarterly* 34:1:1-18.
- Cardona, Ramiro ve Alan Simmons
1975 "Toward a Model of Migration in Latin America *Migration and Urbanization*, B. M. du Toit ve H. I. Safa (ed.); Lahey, Mouton, s. 19-48.
- Catford, J. C.
1977 "Mountains of Tongues: The Languages of the Caucasus", *Annual Review of Anthropology* 6:283-314.
- Clark, John R.
1975 "Residential Patterns and Social Integration of Turks in Cologne", *Manpower Mobility across Cultural Boundaries*, R. E. Krane (ed.); Leiden, E. J. Brill, s. 61-76.
- Cohen, Erik
1977 "Recent Anthropological Studies of Middle Eastern Communities and Ethnic Groups", *Annual Review Anthropology* 6:315-347.
- Dalton, George
1974 "How Exactly Are Peasants 'Exploited'?", *American Anthropologist* 76:3:553-561.
- Dersimi, M. Nuri
1952 *Kürdistan Tarihinde Dersim*; Halep, Ani Matbaası

De Vos, George

- 1975 "Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation", *Ethnic Identity: Cultural Continuities and Change*; G. De Vos ve L. Romanucci-Ross (ed.), Palo Alto, California, Mayfield, s. 1-41.

du Toit, Brian M.

- 1975 "A Decision-Making Model for the Study of Migration", *Migration and Urbanization*, B. M. du Toit ve H. I. Safa (ed.); Lahey, Mouton, s. 49-76.

Dodd, C. H.

- 1969 *Politics and Government in Turkey*; Berkeley ve Los Angeles, University of California Press.

Donaldson, Bess Allen

- 1938 *The Wild Rue: A Study of Mohamaddan Magic and Folklore in Iran*; Londra, Luzac.

el-Zeyn, Abdülhamid

- 1977 "Beyond Ideology and Theology: The Search for the Anthropology of Islam", *Annual Review of Anthropology* 6:227-254.

Erasmus, Charles J.

- 1961 *Man Takes Control*; Minneapolis, University of Minnesota Press.

Fernea, Robert A.

- 1970 *Shaykh and Effendi*; Massachusetts, Harvard University Press.

Form, William. H. ve James A. Geschwender

- 1962 "Social Reference Basis of Job satisfaction: The Case of Manual Workers", *American Sociological Review* 27:2:228-237.

Foster, George M.

- 1962 *Traditional Cultures and the Impact of Technological Change*; New York, Harper and Row.
1967 *Tzintzuntzan: Mexican Peasants in a Changing World*; Boston, Little Brown and Co.

Frey, Frederick W.

- 1964 "Education: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey*, R. E. Ward ve D. A. Rustow (ed.); Princeton, Princeton University Press, s.205-235.

Frey, Frederick W. ve Leslie L. Ross

- 1967 "Social Structure and Community Development in Rural Turkey: Village and Elite Leadership Relations", *Rural Development Research Project Report No. 10*; Cambridge, Massachusetts, Massachusetts Institute of Technology.

Garnkrelidze, Th. V. ve T. E. Gudava

- 1974 "Caucasian Languages", *Encyclopaedia Britannica, Macropaedia* 3:1011-15.

Gamst, Frederick C.

- 1974 *Peasants in Complex Society*; New York, Holt, Rinehart and Winston.

Geertz, Clifford

- 1962 "Studies in Peasant Life: Community and Society", *Biennial Review of Anthropology* 1961, B. Siegel (ed.); Stanford, California, Stanford University Press, s. 1-41.
- 1973 *The Interpretation of Cultures*; New York, Basic Books.

Geiger, Bernhard ve arkadaşları

- 1956 *The Caucasus*, c. I ve II; New Haven, Connecticut, Human Relations Area Files.

Genel Nüfus Sayımı 1965

- 1969 Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü.

Gibb, H. A. R. ve J. H. Kramers (ed.)

- 1953 *Shorter Encyclopaedia of Islam*; Leiden, E. J. Brill.

Grigolia, Alexander

- 1939 *Custom and Justice in the Caucasus: The Georgi an Highlanders*, doktora tezi; Pennsylvania Üniversitesi.

Halasi-Kun, T.

- 1956 "Historical Setting", *The Caucasus*, c. I, Bernhard Geiger ve arkadaşları; New Haven, Connecticut, Human Relations Area Files, s. 264-359.
- 1963 *The Caucasus: An EthnoHistorical Survey*; Studia Caucasica, 1 : 1-47.

Hammel, Eugene A.

- 1968 *Alternative Social Structures and Ritual Relations in the Balkans*; Englewood Cliffs, New Jersey, Orentice-Hall.

Hayriye Köy Araştırma ve Planlama Çalışması

- 1963 Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, teksir.

Karpat, Kemal H.

- 1959 *Turkey's Politicis: The Transition to a MultiPartySystem*; Princeton, Princeton University Press.
- 1973 "Social Groups and the Political System after 1960", *Social Change and Politics in Turkey: A StructuralHistorical Analysis*, K. H. Karpat ve arkadaşları; Leiden, E. J. Brill, s. 227-281.

Kazamias, Andreas M.

- 1966 *Education and Quest for Modernity in Turkey*; Chicago, University of Chicago Press.

Keleş, Ruşen

- 1972 *Urbanization in Turkey*; New York, Ford Vakfı için bir uluslararası kentleşme araştırma raporu.
- 1976 "Investment by Turkish Migrants in Real Estate", *Turkish Workers in Europe 1960-1975*; Nermin Abadan-Unat ve arkadaşları; Leiden, E. J. Brill, s.169-178.

Kıray, Mübeccel Belik

- 1968 "Some Notes on Elected Headman and Mayorsin Different Communities in Turkey", *Local Go vernment and National Development*; Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, s. 113-117.

- 1976 "The Family of the Immigrant Worker", *Turkish Workers in Europe 1960-1975*; Nermin Abadan-Unat ve arkadaşları; Leiden, E. J. Brill, s. 210-234.
- Kırzioğlu, Fahrettin M.
1953 *Kars Tarihi*, c. I; İstanbul, İtl Matbaası.
- Kirby, Fay
1960 *The Village Institute Movement of Turkey: An Educational Mobilization for Social Change*, yayımlanmamış doktora tezi; Columbia Üniversitesi Öğretmen Yüksekokulu.
- Kolars, John F.
1963 *Tradition, Season, and Change in A Turkish Village*; Chicago Üniversitesi Coğrafya Bölümü araştırma bildirisi, no: 82.
- Koşay, Harnit Z.
1932 *Anadilden Derlemeler*; İstanbul, İshak Refet Matbaası
- Krane, Ronald E.
1975 "Effects of International Migrations upon Occupational Mobility, Acculturation and the Labor Market in Turkey", *Manpower Mobility across Cultural Boundaries*, R. E. Krane (ed.); Leiden, E. J. Brill, s. 161-204.
- Kroeber, Alfred
1948 *Anthropology*; New York, Harcourt, Brace and Co.
- Kuipers, Aert H.
1956 "Ethnic Groups", *The Caucasus*, c. I, Bernhard Geiger ve arkadaşları; New Haven, Connecticut. Human Relations Area Files, s. 377-402.
1956 "Social Structure", *The Caucasus*, c. II, Bernhard Geiger ve arkadaşları; New Haven, Connecticut, Human Relations Area Files, s. 526-541.
- Kunkel, John H.
1970 *Society and Economic Growth: A Behavioral Perspective of Social Change*; New York, Oxford University Press.
- Lang, David Marshall
1962 *A Modern History of Soviet Georgia*; New York, Grove Press.
- Levi-Strauss, Claude
1966 *The Savage Mind*; Chicago, University of Chicago Press.
- Lewis, W. Arthur
1965 "Beyond African Dictatorship", *Encounter* 25:2:3-18.
- Linn, Erwin L.
1966 "Reference Group: A Case Study of Conceptual Diffusion"; *Sociological Quarterly* 7:489-499.
- Lopreato, Joseph
1967 *Peasant No More*; San Francisco, Chandler.

- Luzbetak, Louis J.
1951 *Marriage and the Family in Caucasia*; Viyana, St.Gabriel Press.
- Magnarella, Paul J.
1973 "The Reception of Swiss Family Law in Turkey", *Anthropological Quarterly* 46:2: 100-116.
1974 *Tradition and Change in a Turkish Town*; Cambridge, Massachusetts, Schenkman I John Wiley and Sons.
1976 "The Assimilation of Georgians in Turkey: A Case Study", *The Muslim World* 66:1:35-43.
- Magnarella, Paul J. ve Orhan Türkdoğan
1973 "Descent, Affinity, and Ritual Relations in Eastern Turkey", *American Anthropologist* 75:5: 1626-1633.
- Makal, Mahmut
1954 *A Village in Anatolia*, Wyndham Deedes (cev.); Londra, Valentine, Mitchell and Co.
- Malinowski, Bronislaw
1962 *Sex, Culture, and Myth*; New York, Harcourt, Brace, and World.
- Meadows, Donella H. ve arkadaşları
1974 *The Limits to Growth*; New York, Universe Books, 2. bas.
- Menges, Karl H.
1956 "Geographical Setting", *The Caucasus*, c. I, Bernard Geiger ve arkadaşları; New Haven, Connecticut, Human Relations Area Files, s. 17-263,
- Merton, Robert K.
1957 *Social Theory and Social Structure*; Glencoe, TheFree Press, göz. geç. bas.
- Mintz, Sidney W. ve Eric R. Wolf
1950 "An Analysis of Ritual Co-Parenthood (Compadrazgo)", *Southwestern Journal of Anthropology* 6:341-368.
- Modernization in Turkish Villages
1974 Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı, yayın no: SPO: 1335-SPD:262.
- Moore, Sally Falk
1973 "Law and Social Change: The Semi-autonomous Social Field as an Appropriate Subject of Study", *Law and Society Review* 7:4:719-746.
- Muin, Muhammed-i
Hicri 1342 *Burhani Gati*, c. III; Tahran, İbni Sina Kitapevi.
- Murphy, Gardner
1947 *Personality: A Biosocial Approach to Origins and Structure*; New York, Harper.
- Örnek, Sedat Veyis
1971 *Anadolu Folklorunda Ölüm*; Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Özgüner, Orhan

- 1970 *Köyde Mimari: Doğu Karadeniz*; Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, yayın no: 13.

Özkan (Melaşvili), Ahmet

- 1968 *Gürcüstan; Tarih, Edebiyat, Sanat, Folklor*; İstanbul, Aksiseda Matbaası

Payaslıoğlu, Arif T.

- 1964 "Political Leaderships and Political Parties: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey*, R. E. Ward ve D. A. Rustow (ed.); Princeton, Princeton University Press, s. 291-325.

Penninx, R. ve L. van Velzen

- 1976 "Evaluation of Migrants' Investment and Their Effects on Development in Boğazlıyan District", *Migration and Development*, Nermin Abadan Unat ve arkadaşları; Ankara, Ajans-Türk Basımevi, s. 291-325.

Peristiany, J. G. (ed.)

- 1966 *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*; Chicago, University of Chicago Press.

Peters, Emrys L.

- 1963 "Aspects of Rank and Status among Muslims in a Lebanese Village", *Mediterranean Countrymen*, J. Pitt-Rivers (ed.); Lahey, Mouton.

Philpott, Stuart B.

- 1970 "The Implications of Migration for Sending Societies: Some Theoretical Considerations", *Migration and Anthropology*, R. F. Spencer (ed.); Seattle, Amerikan Etnoloji Derneği / University of Washington Press, s. 9-20.

Potter, Jack M ve arkadaşları (ed.)

- 1967 *Peasant Society: A Reader*; Boston, Little, Brown and Co.

Quarterly Economic Review

- 1976 "Turkey", no:1.

Radcliffe-Brown, A. R.

- 1948 *The Adaman Islanders*; Glencoe, Illinois, The Free Press.

Redfield, Robert

- 1956 *Peasant Society and Culture*; Chicago, University of Chicago Press.

Renselaar, H. van ve L. van Velzen

- 1976 "Public and Private Initiatives Aimed at Using External, Labour Emigration for Development", *Migration and Development*, Nermin Abadan Unat ve arkadaşları; Ankara, Ajans-Türk Basımevi, s.99-137.

Robakidzé, A.I.

- 1963 "Habitation et Villages des Montagnards de la Georgie dans le Passé et de Nos Jours", *Bedi Kartlisa* 15-16:43-44:58-62

- Robbins, Richard H.
1973 "Identity, Culture and Behaviour" *Handbook of Social and Cultural Anthropology*, John J. Honig Mann (ed.); Chicago, Rand McNally, s. 1199-1222
- Robbins, Richard D.
1969 *Village Law*, 24. Bülten; New York, Güncel Dünya Gelişmeleri Enstitüsü
- Rogers, Everett M.
1969 *Modernization among Peasants*; New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Rustow, Dankwart A.
1957 "Politics and Islam in Turkey 1920-1925", *Islam and the West*, Richard N. Frey (ed.); 'S-Gravenhage, Mouton, s. 69-107.
- Schmitt, Raymond
1972 *The Reference Other Orientation*; Carbonale, Illinois; Southern Illinois University Press.
- Scott, Richard B.
1968 *The Village Headmen in Turkey: A Case Study*; Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amne İdaresi Enstitüsü.
- Shanin, Teodor (ed.)
1971 *Peasants and Peasant Society*; Middlesex ve Bal Timore, Penguin Books.
1973 "Peasantry, Delineation of a Sociological Concept and a Field of Study", *Peasant Studies Newsletter* 2:1:1-8
- Sherif, Muzafer ve Carolyn W. Sherif
1969 *Social Psychology*; New York, Harper and Row.
- Sherwood, W.B.
1967 "The Rise of Justice Party in Turkey", *World Politics* 20:1:54-65.
- Shils, Edwards A.
1961 "Centre and Periphery", *The Logic of Personal Knowledge: Essays Presented to Michael Polanyi*; Glencoe, Illinois, The Free Press, s. 117-130.
- Silverman, Sydel F.
1968 "Agricultural Organization, Social Structure and Values in Italy: Amoral Familism Reconsidered", *American Anthropologist* 70:1:1-20
- Simic, Andrie
1975 *The Etnology of Traditional and Complex Societies*; AAAS Güncel Sorunlar Üzerine Araştırma Kılavuzu (deneme baskısı).
- Stirling, Paul
1965 *Turkish Village*; New York, John Wiley and Sons.
- Stycos J. Mayone
1965 "The Potential Role of Turkish Village Opinion Leaders in a program of Family Planning", *Public Opinion Quarterly* 29:1:120-130

Suttler, Gerald D.

1972 *The Social Construction of Communities*; Chicago, University of Chicago Press.

Szyliowicz, Joseph S.

1966 *Political Change in Rural Turkey*; Erdemli; Lahey, Mouton 229

Tachau, Frank

1972 "The Republic of Turkey", *The Middle East: Its Government and Politics*, A. A. Al-Marayati (ed.); Bedmont, California, Duxbury Press.

Tannous, Afif I.

1942 "Group Behavior in the Village Community of Lebanon", *American Journal of Sociology* 48:2:231-239.

Turner, Victor

1967 *The Forest of Symbols*; Ithaca, New York, Cornell University Press.

Wolf, Eric R.

1966 *Peasants*; Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall..

Woodworth, R. S.

1934 *Psychology*; New York, Holt, 3. bas.

Yasa, İbrahim

1955 *Hasanoğlan Köyü'nün İçtimai İktisadi Yapısı*; Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

Yenisey, L.

1976 "The Social Effects of Migrant Labour on the District Left Behind: Observations in Two Villages of Boğazlıyan", *Migration and Development*, Nermin Abadan-Unat ve arkadaşları; Ankara, Ajans-Türk Basımevi, s. 327-370.

